

4. em.

ISSN 1215-7333

Város történeti szemle

SZEGEDI MŰHELY

2005/3

Szegedi Műhely
2005. 44. évf. 3. szám

Szerkeszti
PÉTER LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság
BLAZOVICH LÁSZLÓ, GYURIS GYÖRGY, JUHÁSZ ANTAL, MARJANUCZ
LÁSZLÓ, RUSZOLY JÓZSEF, SZŐKEFALVI-NAGY ERZSÉBET

A szerkesztő munkatársa
JUHÁSZ ZSUZSA

167 TORÓ TIBOR: *József Attila transznegatívum elmélete és az anyag-antianyag
szimmetria*

181 TAKÁCS ZSUZSANNA: *A Szegedi Műhely története, 1962–2005*

219 APRÓ FERENC: *Vlasics Károly kiállítása elé*

222 TAMASI MIHÁLY: *A Város társadalma*

EMLÉKEZÉS

230 RAKONCZAI JÁNOS: *Henri Grenet, 1901–1985.*

233 KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: *Szegedi diákéletem*

238 BAKÓ PÁL: *Emlékezem Kiss Dezsőre*

DOKUMENTUM

240 APRÓ FERENC: *A Közművelődési Palota nevei Móra írásaiban*

246 PÉTER LÁSZLÓ: *Javaslat szegedi Löw Immánuel Intézet létesítésére*

248 PÉTER LÁSZLÓ: *Alapítványt alapító okirat*

SZEMLE

250 KÁROLYI ATTILA: *Blazovich László: Szeged rövid története*

254 FÁBIÁN GYÖRGY: *Szatymaz monográfiája*

258 *E számunk munkatársai*

Kiadja a Somogyi-könyvtár

Szeged, Dóm tér 1–4. 6720. 441. pf. 6701

Felelős kiadó Szőkefalvi-Nagy Erzsébet

Sokszorosította a Goldprint Kft.

Felelős vezető Gabnai János

Megjelent 300 példányban

Válasz P. B.

Pécs 2. é. épít. t. t. t.

Pécs térképén.

nyomtatás

szécsényi é.

VIII, 10.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

SCHEIBER SÁNDOR

Két előszó Löw Immánuel műveihez

Fauna und Mineralien der Juden

Löw Immánuel (1854–1944) H. Z. Fleischer, a lipcsei egyetem professzora biztatta arra, hogy értelmezze a héber irodalom természettudományos szókincsét. Ebből lett Löw életműve...

Először a növényvilág felé fordította figyelmét. Ő maga erről így nyilatkozik: „Gyűjteményem legrégebb darabja 1874-ből származik. Az anyag lexikális földolgozását arámi növényneveimmel kezdtem meg (Lipcse, 1881). Ámbár meg kell jegyezni, hogy akkori azonosságaimért ma már nem tenném tűzbe a kezem. A zsidó forrásokban említett növények meghatározása nagyrészt igen nehéz volt. Az előmunkálatok erre nem mindig voltak elegendők...”¹

Életének tragikus epizódja segítette őt ahhoz, hogy majd félévszázados anyaggyűjtését befejezhesse. „Tudományos munkásságomra fáradságos hivatali elfoglaltságom mellett szakítottam időt. E jelen összefoglaló aligha születik meg, ha vizsgálati fogságom (1920. ápr. 23.–1921. jún. 11.) nem függeszti föl mindennemű hivatali elfoglaltságom.”²

Löw ügye „kormányzósértés” volt, amelyet 1920. április 20-án két újságíró – agent provocateur – csalt ki belőle. Valójában ez csak ürügy volt, mert a fehérterror őt – a leghíresebb magyar rabbit – áldozatnak szemelte ki. Újabbán egy fontos dokumentum is napvilágot látott az ügyvel kapcsolatban. Ez akkoriban a világsajtót is bejárta. A ferences Zadravecz István, a Magyar Nemzeti Hadsereg tábori püspöke, Horthy bizalmasa – miután 1927-ben letűnt a magyar politikai élet színpadáról – naplót írt. Ez halála után, 1965-ben nyilvánosságra kerülhetett. Az antiszemita Zadravecz szavai is kiemelik Löw bátorságát, amellyel kiállt az igazság mellett. Löwnél tett látogatását így írja le:

„Szombathelyi alezredes katonai parancsnok kísért el a főrabbihoz. Ez az okos, diplomatikusan beszélő öreg rabbinus egyetlen feltételül hangoztatta Gömbös és Horthy eltávolítását Szegedről. Dacára felvilágosító ellentmondásaimnak e feltételét egész szenvedelmesen ismételte. Később, midőn ugyanez a Löw főrabbi, hasonló körülmények közt megsértette Horthyt mint Magyarországi kormányzóját, én nem is csodálkoztam. Azonban a nagy port vert kormányzósértési perben bizonyos jóindulatú lépéseket is tettem Löw érdekében. E jóindulatomat a zsidó sajtó túlszínezte, ami miatt megint felhördültek az intranzigens keresztény egyesületeink. [...]

A mentő tanúkihallgatásra, bár jelentkeztem, nem került rá sor, Horthy kegyelmet adott Löwnek, s így a tárgyalás elmaradt. Horthynak 1921. április 20-án volt alkalmam megemlíteni a Löw-ügyet, amikor is szinte idegesen mondotta, hogy egy idő

¹ I. Löw: Die Flora der Juden. 4. k. Wien, 1934. 2. l.

² Ua. 2. k. Wien–Leipzig. X. l.

óta másról sem hall, mint Löw ártatlanságáról, eget verő nagy hazafiságáról; s bármerre néz, Löwért könyörgöket lát, bárki jöjjön elébe, mind Löw mentőjeként jelentkeznek. Nagyon megenyhült és jóízűt nevetett, midőn megmutattam neki a szegedi ÉME* gúnyképét Löwről. (Rendes nézésben Löw az akasztófán, felfordítva pedig jászolhoz kötött számár.)³

Április 23-tól szeptember 4-ig volt Löw vizsgálati fogságban a szegedi ügyészség magánzárkájában, majd utána házi őrizetben. Amikor védője, unokaöccse, Baracs Marcell hivatalból először meglátogatta, ezt súgta neki: „Úgy látszik, ez hiányzott még az önéletrajzomból!”

Egy idő után fia az Igazságügyi Minisztérium engedélyével egy halom jegyzetet vihetett neki, hogy dolgozhasson. A „csók” vagy a „könnyek” témája közül választhatott.⁴ Ő az előbbi mellett döntött.⁵ A dolgozat első részének végéhez a folyóirat szerkesztősége megjegyzést fűzött: „A szerző különös ok miatt nem volt abban a helyzetben, hogy művének második korrektúráját maga is elolvashassa.”⁶ Kár, hogy ez a történelmi jelentőségű megjegyzés a 2. kiadásból kimaradt.

Házi őrizetének idején kezdte el *Flora c.* munkáját, amely – a nyomdai munkát is figyelembe véve – tíz év múlva lett készen (1924–1934).

Móra Ferenc a mű létrejöttének lélektani hátterét finom tollal érzékeltette: „Mert a börtön magányát, amelyet csak az ör léptei és a kulcsok csörömpölése zavarnak, általában nem sorolják az ihlet forrásai közé. Csak a legfegyelmetettebb agy s a maga igazát ismerő erős lélek, a *conscia mens recti* képes arra, hogy a mezők liliomaival elhessegesse magától az utcáról beleskelődő gyűlölet komor árnyait és a rabság megállott mutatójú óráiban szabad szellemével olyan monumentumot emeljen magának, amelynek tövében rágalmazói egynapos penészek se lehetnek.”⁷

A hatalmas, 2601 lap terjedelmű mű – a keleti és a klasszikus nyelvek segítségével – megfedi a teljes zsidó irodalom növényneveit. Ezenfelül – a botanika segítségével – e neveket a mai szakkifejezésekkel azonosítja. A növénynevek történetét és használatukat a zsidóság körében is vázolja.

A művet általános elismeréssel fogadták. R. Wettstein ezt írta a 2. kötet megjelenésekor: „Ez a könyv – filológiai és természettudományi szempontból – kincseshánya. Összegyűjt és értékel mindent, ami használható a nevek jelentéstartalmához. Gazdaság- és művelődéstörténeti vonatkozásban is rendkívül gazdag.”⁸ M. Meyerhof a *Floráról* így nyilatkozott: „A zsidóság tudományos élete Löwben minden idők

* Ébredő Magyarok Egyesülete.

³ Péter Zadravecz titkos naplója. Kiad. Borsányi György. Bp., 1967. 240–241. l.

⁴ Löw Lipót kéziratoss emlékezése a Löw-ügyre megtalálható e sorok írójának birtokában.

⁵ Der Kuß. Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums. (MGWJ). 65.

1921. 253–276., 323–349. Új kiadása: Wissenschaft der Judentums im Deutschen Sprachbereich. Eingnerschmitt. 2. k. Tübingen, 1967. 641–676.

⁶ MGWJ. Uo. 276.

⁷ Móra Ferenc: Pálmák és pályák. = M. F.: Beszélgetés a ferde toronnyal. Bp., [1927.] 125.

⁸ R. Wettstein, Neue Freie Presse, 1924. aug. 21.

egyik legnagyobb képviselőjét tiszteli.”⁹ Ludwig Köhler pedig így írt Löw 80. születésnapján: „A zsidók flórája csodálatos mű, tengernyi filológiai tudásanyag, kifogástalan rendszerezés. Hivatkozásokkal a néprajzra, a gyógyászatra, a zsidó költészet szimbólumaira. Hasonlatosan egy régi várkastélyhoz, amelynek sok-sok csigalépcsője van, és rengeteg terméből váratlanul páratlanul szép kilátás nyílik.”¹⁰ E. Harenbeni szerint „csodával határos, hogy Löw a zsidó növényvilág történetét úgy írta meg, hogy a tőle oly távoli Palesztinát nem is látta”.¹¹ A magyar botanikus, Jávorka Sándor így méltatta a mű utolsó kötetét: „Ezzel az alkotással lezárul egy 60 éve folyó céltudatos és szívós tudományos tevékenység. Ez igen részletes művelődéstörténeti munka, amely párját ritkítja a növényvilág és az ember közti kapcsolatról megjelent művek hosszú sorában.”¹² S. Lieberman a következőket írta kommentárjának bevezetőjében: „Méltatni kell azt a nagy segítséget, amelyet Löw Immanuel nyújtott nekünk A zsidók flórája c. művével. A nagy tudós a növények meghatározásában és nevük magyarázatában odáig ment, hogy másoknak már alig hagyott valami tennivalót. Ha mi mégis valamivel kiegészítettük a klasszikus forrásokból, akkor ez csak annyi volt, mintha a tengerbe öntöttünk volna néhány csöpp vizet.”¹³

Löw ezt írta a 4. kötet elején: „Állat- és ásványneveket is gyűjtöttem. Némely állatcsalád monográfiaként jelenik majd meg. Ha Isten is úgy akarja, remélem, hogy a zsidók állatvilágát és ásványait is szaktársaim asztalára tehetem még.”¹⁴

A zsidók állatvilágából 1906 és 1935 között több fejezet jelent meg folyóiratokban és gyűjteményes kiadványokban. Az utolsó évtizedében A zsidók ásványaiból egy-egy fejezetet jelentetett meg a tudós barátainak tiszteletére vagy emlékére kiadott kötetekben. Az utolsót, az aranyról és ezüstről 1943-ban küldte el Berlinbe Leo Baeck 70. születésnapjára. A kötetnek 1944-ben kellett volna megjelennie, de a kézirat ott nyomtalanul eltűnt. Én olvastam, mert a szerző – elküldése előtt – átnézte velem...

Az alábbiakban közöljük az *Állatvilág* vázlatát a szerző hagyatékából:

A zsidók állatvilága

1. a) Irodalom; b) Palesztina állatvilága; c) palesztin–héber
2. a) Természettörténet; b) Általános kifejezések. Osztályok; c) Létszám; d) megnevezésük
3. a) Az állatok hangja. Nyelv; b) Hívószavaik
4. Biblia
5. Áldozati állatok
6. Újszövetség
7. Apokrif iratok
8. Pseudoapokrif iratok

⁹ M. Meyerhof, MGWJ, 88. 1934. 374.

¹⁰ L. Köhler, Neue Zürcher Zeitung, 1934. jan. 21.

¹¹ E. Harenbeni, Hatteva Vehaaretz, 2. k. 1934. 491–497.

¹² Jávorka Sándor, Botanikai Közlemények, 31. k. 161–162.

¹³ S. Lieberman, Tosefta ki-fshutah. 1. k. New York, 1955. 7.

¹⁴ Löw Immanuel: Die Flora der Juden, 4. k. 3. l.

9. Philo és Josephus
10. a) Misna; b) Talmud; c) Rabbinus irodalom
11. Héber és zsidó-arámi közös elemek
12. Szíriai
13. Akkádiai
14. Arab, perzsa és örmény. Hindi
15. Román
16. Geonim és rabbik: a) Saadja; b) Abulwalid; c) Rasi; d) Aruch; e) RDK és Parchon; f) Maimuni; g) Müncheni kódex; h) Massaot
17. Halacha és rítus
18. Sacar bacale hajim. Ever min hahaj. Állatvédelem (Vadászat)
19. a) Állatkultusz; b) Lélekvándorlás; c) Állatöv
20. Agada
21. a) Folklór; b) Állatmese; c) Mesebeli állatok; d) Költészet. Álom; e) Szimbolika; f) Filozófia; g) Állat és ember. Jámbor állatok; h) Testrészek
22. Nevek és gúnynevek
23. a) Nyersanyagok; b) Kereskedelem; c) Prém; d) Tollak
24. Gyógyászat
25. Művészet. Illusztráció
26. Közmondás
27. Emlősállatok
28. Madarak
29. Csúszómászók. a) Chelonea, teknősök; b) Krokodilok; c) Óshüllők; d) Kígyók
30. Kétéltűek. a) Kétéltű békák (anura); b) Hosszúfarkú kétéltűek (urodela); c) Lábatlan gyíkok (gymnophyona)
31. Halak. a) Előfordulásuk. Irodalom. Természettörténet; b) Kultusz; c) Áldozat; d) Kereszténység; e) Halfogás; f) Tenyésztés; g) Kereskedelem; h) Élelmiszer; i) Halfajták; j) Biblia; k) NT; l) Apokrifok, szerzői álnevek, TJosephus; m) Fajok; n) Mišna; o) Talmud; p) Halacha. Rítus. Fajok; q) Hal általában. Testrészek; r) Megnevezés. Vándorló halnevek; s) Szíriai, zsidó-arámi; t) Akkád, arab, perzsa, görög, latin, román; u) Agada. Folklór. Mesék; v) Költészet. Szimbolika; w) Csillagkép. Művészet; x) Közmondás; y) N. pr.; z) Tudomány. Kabbala. Gyógyászat.
32. Különfélék. a) Zsákállatok; b) Puhatestűek; c) Ezekhez hasonlóak; d) Ízeltlábúak; e) Férgek; f) Tüskésbőrűek; g) Növényállatok; h) Végtagúak
33. Betűrendben állatnevek: a) Különfélék (32); b) Puhatestűek (29); c) Kétéltűek (30); d) Halak (31); e) Madarak (28); f) Emlősök (27)

Löw ez irányú működése iskolát teremtett. Aharoni, a palesztin állattan néhai szaktudósa ezt írta emlékezéseiben Löwről: „Irodalmunknak nincsen olyan részlete, amely elkerülte volna e kiváló tudós figyelmét. Hiszen egész élete fáradhatatlan, kemény, tudományos munka szakadatlan láncolata volt... És milyen szerény és nemes lelkű ember volt! Tudásának gazdag tárházából tele kézzel és jó szívvel szórta kincseit mindenkinek, aki hozzá fordult. Az én szememben olyan volt, mint

egy óriás, aki magas hegycsúcson állva jobbra-balra osztogatta aranytallérjait a völgyben állóknak. Én is száz meg száz tanítványának egyike vagyok... Népünk e nagy fia mutatta meg nekem az irányt tudományos leveleivel, amely felé haladtam első lépéseimtől kezdve.”¹⁵

Már 1944-ben fölvetettük azt a gondolatot, hogy a két kötet megjelent fejezeteit összegyűjtsük és megjelentessük.¹⁶ Most, egy negyedszázad után, megvalósítható lenne ez az ötlet. A teljesség kedvéért e tárgyban már megbeszéléseket kezdtünk.

Az anyag többi része csak jegyzetekben van meg. Egy része a jeruzsálemi Héber Egyetemen van. Ide az akkori szegedi rabbi, Frenkel Jenő révén jutott el, a szegedi közösség ajándékaként. Másik része pedig a budapesti Országos Rabbiképző Intézet kéziratárába került. Itt található a *Fauna* vázlata is. A jövő tudós nemzedékében bizonyára akad majd valaki, aki rendezi a jegyzeteket, és legalább a szótár anyagát megjelenteti.

E kötet megjelenését az Alexander Kohut Emlékalapítványnak és elnökének, Shalom Spiegel professzornak köszönhetjük. Ez az alapítvány adta ki a *Florát*, és már annak idején kész volt kiadni az *Ásványokat* is.

Löw és Kohut kapcsolatáról ezt írta Rebekah Kohut: „1927. évi Baden-Baden-i tartózkodásunk alatt különösen nagyszerű volt Löw Immanuel professzor meglátogatása. Löw kortársa volt Kohut Sándor Györgynek, és György egész életében nagy tisztelettel emlegette a tudós nevét. Mindazonáltal volt valami barátságos vetélkedés Kohut Sándor és Löw között. Évekig szomorúságot okozott neki, hogy nagy munkáját, a *Die Flora der Juden*t nem nyomtatták ki. Györgynek soha nem jutott eszébe – valóban soha –, hogy egyszer képes lesz kiadni ezt a munkát, meghozza az apja kollégájával, amit Kohut Sándor túl nehéznek talált. Amikor 1924-ben a Kohut Alapítvány megjelentette Löw monumentális munkájának első kötetét, dr. Chajes azt mondta Györgynek: »Ha semmit nem csinálsz, csak kinyomtatod Löw *Floráját*, azzal is igazolod az Alapítványt.« A tudományos világ igazolta Chajes észrevételét. Sőt, mindmáig valódi látványos tett Löw figyelemre méltó szellemi teljesítményét – mint természettudóst és tudóst is – megemlíteni.”

Az indexet egykori tanítványom, Raj Ferenc készítette.

Mielőtt a könyv megjelenék, emlékezzünk az 1966-ban elhunyt dr. Löw Lipótra, a szerző fiára is, aki a Héber Egyetemen olyan nagy odaadással foglalkozott apjának kéziratok hagyatékával. Ő írta át gyorsírással jegyzeteit is. Ha megéri, milyen büszke lett volna e könyv megjelenésére!

Ha töredékesen is, de e két alkotás a művelődéstörténet jelentős állomása, és benne megmutatkozik a zsidóság szerepe is.

Budapest, 1967. december 31.

*

¹⁵ I. Aharoni: *Zichronot zoolog ivri*. 2. Tel-Aviv, 1946. 202–204.

¹⁶ *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947. 4.

Az alábbiakban az olvasó Löw Immanuel folklorisztikus munkáit kapja kézhez.

Úttörő munkákról van itt szó, mert az első olyan időben jelent meg, amikor a zsidó folklór kutatása a zsidóság körében még el sem kezdődött. Érdeklődését nyilván apja, Löw Lipót keltette föl, aki az *Életkorok a zsidó irodalomban* (Szeged, 1875) c. munkájában főleg a folklórral foglalkozott.

Elsősorban három nagy tanulmányát vesszük itt szemügyre. Ezek már ami a témaválasztást, a földolgozás módját és a tárgyismeretet illeti, a zsidó folklór mintaszerű alkotásai.

1. Első munkája, *A csók* (Szeged, 1882), magyarul jelent meg először. A címlapján „Kéziratkép kiadva” megjegyzés olvasható. Egy mólki levelezőlapon (1882. júl. 12-én) Goldziher [Ignác] magyarázatot keres: „Vajon ez a basium kéziratként nem valamilyen 'meinjano'-e?” Löw kézi példányába ezt írja: „Nyomatva 1882. máj. 26-án 30 példányban. Kettőben a 20. oldalon néhány sorral többet nyomtattak.” Egy német nyelvű átdolgozásban is kitér erre: „1882-ben, egy azóta elhunyt ifjúkori barátom esküvőjére alkalmi írásban jelentettem meg egy 22 oldalas füzetben.”¹ Ugyanakkor föltárja a német átdolgozás tragikus hátterét is: „Egy hosszabb vizsgálati fogság kényszerű szünetében megpróbáltam kiegészíteni egyik régebbi munkámat.”²

A közben eltelt négy évtizedben – anélkül, hogy Löw magyar cikkét ismerte volna – August Wunschke is foglalkozott ezzel a témával.³ A kétféle földolgozás összehasonlítása alkalmat ad arra, hogy Löw tanulmányát még magasabbra értékeljük. Solymossy Sándor sem ismerte e művet, amikor megírta magyar nyelvű dolgozatát a „csók eredetéről”,⁴ pedig itt található volt korábbi forrásanyagot elméletéhez. Szerinte a csók ünnepélyes aktusa kezdetben „lélekcseré” volt. A maláj család elsőszülött fia megcsókolja apját a halála előtt, hogy lelkét megörökölje. A halott megcsókolása – ahogy Löw bizonyította – megvolt a zsidóknál is. Kétségtelen, hogy ugyanilyen jelentése van annak is, amikor a szamaritánuslegendában Mózes – fölnyitva József koporsóját – a halottat megcsókolja és megsiratja. Hogy a halottól csókkal búcsúznak, azt már a palesztinai *Talmud* is bizonyítja (275.).

2. Kaufmann Dávidnak, a budapesti Országos Rabbiképző Intézet korán elhunyt professzorának emlékkönyvében Löw szintén terjedelmes folklorisztikus munkát ír az ujjakról.⁵ Ez a munka méltó Kaufmann egyik ragyogó értekezéséhez (*Az érzékek*, Budapest, 1884). Az „ujjak” sorrendjében dolgozza föl a zsidó irodalom és folklór idevonatkozó adatait. Végül leírja a „körmökről” szóló hagyományokat. Természetesen

¹ Löw Immanuel, *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 65. k. 1921. 253.

² Uo.

³ A. Wunschke: *Der Kuß in Talmud und Midrsch*. = Israel Lewy-Festschrift, [Breslau, 1911] 76–109. Bibliai adatokkal. Bővített különnyomat készült belőle: *Der Kuß in Bibel, Talmud und Midrsch* [Breslau, 1911.] 59.

⁴ Solymossy Sándor, *Ethnographia*, 39. k. 1928. 71–82., 190–191.

⁵ Löw Immanuel: *Die Finger in Literatur und Folklore der Juden*. = Kaufmann-Gedenkbuch [Breslau, 1900.] 61–85.

a Havdala-szertartás egyik pontja is szóba került: a fonott gyertyák fényénél a résztvevők megszemlélik körmeiket (83). Voltak, akik ebben – egy idő óta – a körömjóslás nyomait vélik felfedezni.⁶ Nyilvánvaló, hogy ezzel az eljövendő hét eseményeit akarták kifürkészni.

3. Évek múltán annyira fölgyülemlett az anyag, hogy a stílusza szerényen a háttérbe húzódtott, hogy helyet adhasson az adatoknak. Harmadik nagy dolgozata, amelyet a könnyekről írt, szinte elkápráztat bennünket az adatok bőségével.⁷ A könnyekről nyilatkoznak – sorrend szerint – a *Bibliában*, az apokrif írásokban, a *Talmudban*, a *Halachában*, az *Aggádában*, a *Kabbalában*, a közmondásokban, könyvcímekben és a költészetben. Nem véletlen, hogy ő ezt a témát éppen a Chajes-emlékkönyv számára dolgozta föl. Kortársai között ő gyászolta Chajest a legmélyebben: „Te három hivatásban is tündökölsz; rabbi, közéleti férfi és tudós voltál. Mindezekben fölül kiemelkedő személyiség voltál, nemes és gyöngéd lélek. Egyesítéd magadban a mi régi bölcseink legragyogóbb vonásait. Az első voltál köztünk.”⁸

Más folklórtémákhoz is gyűjtött anyagot, pl. egy halom följegyzést a szemről. A fő témájában végzett munkája azonban nem hagyott neki időt arra, hogy más témákban is elmélkedjék.

A *Flora der Juden* köteteiben és a fejezetenként közzétett *Mineralien der Juden* dolgozataiban mindenütt különleges helyet foglal el a folklór vagy legalább a folklorisztikus összefüggés. Így lesznek Löw nagy művei ezen a területen a zsidó folklór értékes forrásai, amelyekből a kutató mindig sikerrel meríthet.

Beszédeinek öt terjedelmes kötetéből száz meg száz értékes folklorisztikus részletet lehetne idézni. Különösen a zsidó szokásokat, szertartásokat és néphiedelmeket. Az egyik szentbeszédében pl. majdnem tanulmányi részletességgel foglalkozott az *Aggada* alapján az ember „égbejutási” kísérleteivel.⁹

Már 1899-ben ott találjuk őt a Zsidó Néprajzi Társaság tagjai között.¹⁰ A bécsi Zsidó Múzeumot – a pesti akkor még nem volt – értékes illusztrált kéziratokkal gazdagította. Segéd rabbiját, Löwinger Adolfot a zsidó folklór kiemelkedő kutatójává nevelte.¹¹ Legtöbbször saját témáit adta neki, majd azután ezeket – ahogy Löwinger megmaradt kézíratait láttam – saját kezűleg ki is javította, ha szükséges volt.

Folklorisztikai érdeklődése vezet el Kálmány Lajoshoz, a szegedi katolikus paphoz, a magyar népismeret egyik legjelesebb tudósához. Kálmány *Szeged népe* című népköltési gyűjteményének (1881, 1882, 1891) első két kötetét az egyik szegedi napilapban ismerteti.¹² Hogy mennyire meghitt barátság volt köztük, levelezésük is dokumentálja.

⁶ S. Finesinger, Huca 12–13. k. 1937/38. 347–365.

⁷ Löw Immánuel: Tränen. = Abhandlungen zur Einnerung an Hirsch Perez Chajes [Bécs, 1933.] 95–148.

⁸ Löw Immánuel: Kétszáz beszéd. 2. k. [Szeged, 1939.] 62.

⁹ Löw Immánuel: Hetven beszéd. [Szeged, 1928.] 63–68.

¹⁰ Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde. 1899. 89.

¹¹ M. Grunwald, Edoth. 2. k. 1946/47. 9–10. Scheiber Sándor, Yeda-Am. 4. k. 1956. 101–103.

¹² Löw Immánuel, Szegedi Napló, 1881. 135. sz., 1883. 2. sz. Scheiber Sándor, Tiszatáj, 1947. 4. sz. 33–37. Péter László, Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw. [Bp., 1947.] 349–356.

Amikor a mellőzött, csalódott Kálmány a társadalommal minden kapcsolatot megszakított, csak Löw Immánuellel ápolta tovább a barátságot.

Hisszük, hogy Löw alkotásainak ez a gyűjteménye a zsidó és az egyetemes folklór kutatóinak gazdag kincsháza lesz. Halálának 25. évfordulójára Szegeden emléktáblát helyeztek el arra a házra, ahol egykor élt. Ezzel is megőrökítjük a dátumot, hogy ezeket az iratokat a folyóiratok temetőjéből felszínre hozzuk. Legyenek újra közkinccsé!

1975

Fordította Patik István

A Schönherr-hagyaték

Amikor a magyar történelem szakkönyveit írtam az adatbázisba, föltűnt egy különleges, szép ex libris. A fölirata ez volt: *Ex libris dr. Schönherr Gyula*. Érdekel, vajon ki lehetett ez a Schönherr Gyula, és hogy kerültek a könyvtárunkba a könyvei?

Schönherr Gyula 1864. szeptember 26-án született Nagybányán. Édesapja Schönherr Antal volt. Ősei Bajorországból származtak. Jogot végzett, és évtizedeken át Nagybánya rendőrkapitánya volt. Társaságban szellemes elbeszélő, érdekes gondolkodású embernek tartották, aki kiválóan ismerte a városnak és környékének történetét.

Édesanyja Csasz Anna pedig Erdélyből való örmény telepeselek unokája volt. Fialat korától szépen zongorázott, és mivel kitűnő szervezőkészsége volt, idős koráig vezető egyénisége volt Nagybánya zenei életének. Őt gyermekük született, de csak négyen érték meg a felnőttkort.

Schönherr Gyula ikerként jött világra, de testvére, Ilonka, a következő év márciusában meghalt. Így lett ő elsőszülött. Keresztanyja a nagyhírű Hollósy Kornélia énekművésznő volt. A család, különösen az édesanya érdeklődése a zene és az irodalom iránt, vonzotta a látogatókat. Látogatóba járt a családhoz gróf Teleki Sándor, Lendvay Márton, Reményi Ede is. Ez a művelt környezet és a gondos nevelés segítette a gyermekek fejlődését is. Schönherr Gyulát zongorázni édesanyja tanította. Középiszolás korára már tehetséges zongorista lett.

Gimnáziumi tanulmányait a város hatosztályos minorita gimnáziumában kezdte. Már 13 éves korában két diáklapot szerkesztett. A Házi Értesítőnek szerkesztője, kiadótulajdonosa és nyomdása is Schönherr Gyula volt. A második lap a Hajnal volt. Bár ez a nagyközönségnek készült, a föntihez hasonlóan csak egy-egy példányban jelent meg.

Sándor öccsével házuk kertjében régészeti kiállítást rendezett. Ezt négy év múlva megismételték. A kiállításon régi pénzek, a padlásokról származó régi könyvek, oklevelek, edények, sőt ruhadarabok is szerepeltek.

1880-ban el kellett hagynia az otthonát, barátait, mivel Nagybányán nem tanulhatott tovább. A szatmári papnevelde hetedik osztályába került. A szülők papnak tarták, a szatmári papneveldét pedig azért választották, mivel rektora apjának testvére volt. Schönherr Ágost máramarosi föesperes és mézküti apát a szatmári egyházmegye kiemelkedő tagjának számított. Hazafias szónoklatokat tartott, és jó eredményeket tudott fölmutatni tanárként is.

Schönherr Gyula érdeklődése a zene és a történelem iránt Szatmáron is tovább tartott. Pályamunkát írt *A Thököly-fölkelés előzményeiről, lefolyásáról és következményeiről*. A 254 lapos munka elnyerte a helyi Kazinczy Kör pályadíját. 1882-ben kitüntetéssel érettségizett, majd szüleinek kívánságára a bécsi Pázmáneumban

választották. Cikkei azonban már 1888-tól megjelentek a folyóiratban. Írt például a középkori könyvtárak történetéről, a berlini udvari könyvtár szakrendszeréről, a Magyar Nemzeti Múzeum ősnymtatványairól. 1891-től pedig a Turul című heraldikai lap főszerkesztőjévé választották. Tudományos munkásságának elismeréséül 1896 májusában a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett.

1898-tól a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének titkári munkakörét látta el, s mint ilyen részt vett a vidéki múzeumi és könyvtári hálózat szervezésében. Ugyanakkor a vidékről Pestre följövő könyvtárosok és levéltárosok részére a múzeumi és könyvtári tanfolyamon előadásokat is tartott. Részt vett a Bibliográfiai Társaság megalakításában.

1900-ban megkapta az igazgató őri címet, sőt egyetemi magántanár is lett. 1902-től egyetemi előadásokat is tartott Magyarország kora középkori történetéről.

Pecséttani, művészettörténeti és művelődéstörténeti írásokat is közölt. A magyar könyvtörténetről gazdag bibliográfiai anyagot gyűjtött. Sokat foglalkozott helytörténettel is, vagyis szülővárosának, Nagybányának történetével. Kétkötetes monográfiát tervezett, de csak az első fejezeteket tudta megírni. 1908. március 24-én halt meg.

Halála után könyvtárát a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége vette meg, hogy vidéki könyvtárak között ossza szét. Ezt a följárló levelet 1925. június 13-i dátummal küldte el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

A könyvekről cédulakatalógus készült. A Somogyi-könyvtár ezekből válogathatta ki a számára szükséges könyveket. Sajnos az eredeti cédulákat nem találtam meg az irattárban. Megtaláltam viszont Móra Ferenc válaszlevelét: „Tisztelettel jelentem, hogy a Schönherr-könyvtár cédulakatalógusát a szegedi Somogyi-könyvtár katalógusával összevetvén, kiválasztottam [...] azoknak a könyveknek a céduláját, amelyek könyvtárunkban nincsenek meg, s amelyek hiányos műveket egészítenének ki, vagy hézagot pótolnának...” A nem igényelt könyvek céduláit Móra Győrbe küldte tovább.

A leltárkönyv tanúsága szerint végül 1926. június 26-án 191 kötet könyvet vettek állományba *Schönherr-hagyaték* bejegyzéssel. A kötetek között megtalálhatjuk a Magyar Tudományos Akadémia tagajánlásait 1899 és 1906 között. Van közöttük könyvjegyzék a nép- és vándorkönyvtárak részére. Megtalálhatjuk benne Fraknói Vilmos beszámolóját az olaszországi könyv- és levéltárakról. A szerzők dedikációját találhatjuk meg többek között Naményi Lajos *A nagyváradi nyomdászat történetéről* szóló tanulmányában, Orosz Endre *Őslénytani* munkájában, Halász Gábor pedig a szabadságharc állami papírpénzeit írta le. A *Magyar viseletképek címeres leveleinkben* ma is használható a tájékoztatásban. A gyűjteményben megtalálhatók a Károlyi és a Teleki családok oklevéltárai is. Találhatunk benne a millenniumi kiállításra készült kötetet, amelyben szerzője a felsőoktatás akkori helyzetét mutatta be. A művek között vannak jogtudományi munkák is a birtokviszonyról, a párberről, a katolikus papság végrendelkezéséről. Szent Bernát életéről Áldásy Antal és Piszter Imre munkáját is megvásárolta Schönherr Gyula. A kötetek mindegyikében található kézírásáról készült pecsét *dr. Schönherr Gyula* fölirattal. Sok könyvben az *ex librise* is. *Ex librisét*, úgy gondolom, Sándor öccse róla készíthette, valószínűleg a nagybányai dolgozószobájában ábrázolja Schönherr Gyulát.

választották. Cikkei azonban már 1888-tól megjelentek a folyóiratban. Írt például a középkori könyvtárak történetéről, a berlini udvari könyvtár szakrendszeréről, a Magyar Nemzeti Múzeum ősnymtatványairól. 1891-től pedig a Turul című heraldikai lap főszerkesztőjévé választották. Tudományos munkásságának elismeréséül 1896 májusában a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett.

1898-tól a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének titkári munkakörét látta el, s mint ilyen részt vett a vidéki múzeumi és könyvtári hálózat szervezésében. Ugyanakkor a vidékről Pestre följövő könyvtárosok és levéltárosok részére a múzeumi és könyvtári tanfolyamon előadásokat is tartott. Részt vett a Bibliográfiai Társaság megalakításában.

1900-ban megkapta az igazgató őri címet, sőt egyetemi magántanár is lett. 1902-től egyetemi előadásokat is tartott Magyarország kora középkori történetéről.

Pecséttani, művészettörténeti és művelődéstörténeti írásokat is közölt. A magyar könyvtörténetről gazdag bibliográfiai anyagot gyűjtött. Sokat foglalkozott helytörténettel is, vagyis szülővárosának, Nagybányának történetével. Kétkötetes monográfiát tervezett, de csak az első fejezeteket tudta megírni. 1908. március 24-én halt meg.

Halála után könyvtárát a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége vette meg, hogy vidéki könyvtárak között ossza szét. Ezt a följárló levelet 1925. június 13-i dátummal küldte el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

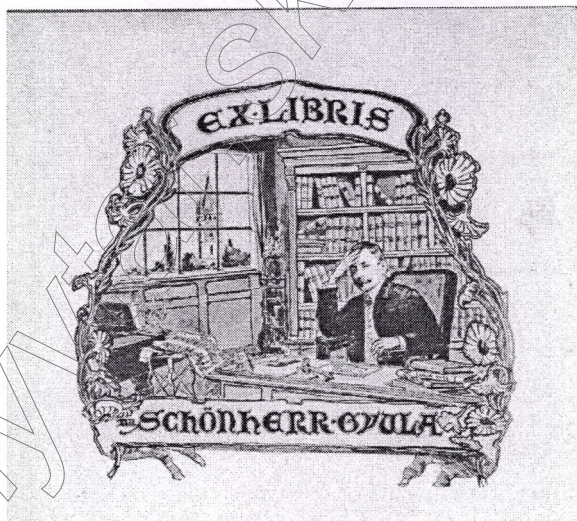
A könyvekről cédulakatalógus készült. A Somogyi-könyvtár ezekből válogathatta ki a számára szükséges könyveket. Sajnos az eredeti cédulákat nem találtam meg az irattárban. Megtaláltam viszont Móra Ferenc válaszlevelét: „Tisztelettel jelentem, hogy a Schönherr-könyvtár cédulakatalógusát a szegedi Somogyi-könyvtár katalógusával összevetvén, kiválasztottam [...] azoknak a könyveknek a céduláját, amelyek könyvtárunkban nincsenek meg, s amelyek hiányos műveket egészítenének ki, vagy hézagot pótolnának...” A nem igényelt könyvek céduláit Móra Györbe küldte tovább.

A leltárkönyv tanúsága szerint végül 1926. június 26-án 191 kötet könyvet vettek állományba *Schönherr-hagyaték* bejegyzéssel. A kötetek között megtalálhatjuk a Magyar Tudományos Akadémia tagajánlásait 1899 és 1906 között. Van közöttük könyvjegyzék a nép- és vándorkönyvtárak részére. Megtalálhatjuk benne Fraknói Vilmos beszámolóját az olaszországi könyv- és levéltárakról. A szerzők dedikációját találhatjuk meg többek között Naményi Lajos *A nagyváradi nyomdászat történetéről* szóló tanulmányában, Orosz Endre *Óslénytani* munkájában, Halász Gábor pedig a szabadságharc állami papírpénzeit írta le. A *Magyar viseletképek címeres leveleinkben* ma is használható a tájékoztatásban. A gyűjteményben megtalálhatók a Károlyi és a Teleki családok oklevéltárai is. Találhatunk benne a millenniumi kiállításra készült kötetet, amelyben szerzője a felsőoktatás akkori helyzetét mutatta be. A művek között vannak jogtudományi munkák is a birtokviszonyról, a párberről, a katolikus papság végrendelkezéséről. Szent Bernát életéről Áldásy Antal és Piszter Imre munkáját is megvásárolta Schönherr Gyula. A kötetek mindegyikében található kézírásáról készült pecsét *dr. Schönherr Gyula* fölirattal. Sok könyvben az *ex librise* is. *Ex librisét*, úgy gondolom, Sándor öccse róla készíthette, valószínűleg a nagybányai dolgozószobájában ábrázolja Schönherr Gyulát.

Schönherr Gyula

Mindenki láthatja, hogy a Tudatlanság, midőn
egy Nemzetségből több Nemzetségeket csinált,
még a tiszteletre méltó Várség és Köz Jús
lántzait is szét szaggatni tudta.

Verbőtzi Emlékezete. II. R. 5. l.

Azt gondolom, hogy Schönherr Gyula hagyatéka nem csak az a 172 kötet, amely a Somogyi-könyvtár állományába került, hanem cikkei és tanulmányai a Magyar Könyvszemlében, a Turulban, a Magyar Történelmi Tárbán, valamint önálló dolgozatai, mint *Hunyadi Corvin János*, *Az Anjou-ház örökösei*, *Nápolyi*

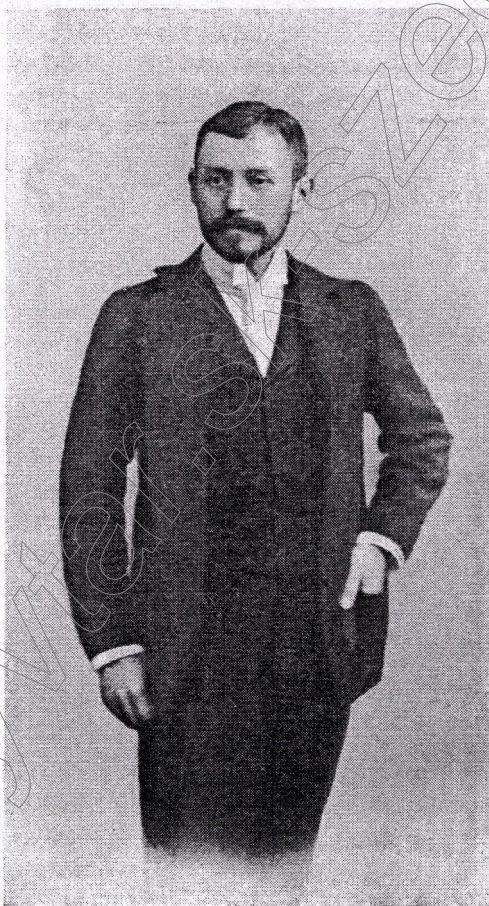
László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai, valamint a már korábban említett *Monumenta Vaticana* kötet is.

Fölhasznált irodalom

Schönherr Gyula dr. emlékezete. Szerk. Morvay Győző. Kiad. Schönherr Antalné. Bp., 1910.

-y-L [Fejérpataky László]: Schönherr Gyula. Századok, 1908. 356–357.

Kollányi Ferenc: Schönherr Gyula dr. Magyar Könyvszemle, 1908. 185–188.

Schönherr Gyula.
(1896.)

Krajkó András
(1927–2003)

Krajkó András tudományos tevékenységének túlnyomó része Ady Endre életművével, különösen modern költészetünk megteremtőjének utóéletével, befogadástörténetével foglalkozik. A recepció igen fontos politikai vetületeit érintő kérdések is hosszú ideig érdeklődésének közepében álltak. Ezt már a címével is jelzi centenárium tanulmánya, *A harcok Ady irodalmi örökségéért* (1977). A szerteágazó irodalomtörténeti kutatás, amelyet ma az életmű „kanonizálódásának folyamata” szavakkal is illelhetünk, elvezették őt vizsgálódásokhoz, amelyek közelmúltban megjelent műveket előlegeztek. (Schweitzer Pál Adynak és egyik műzsájának, Mylittának kapcsolatáról írt könyve [2000]; Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei Balogh Tamás gondozásában [2004] stb.) Krajkó András gyümölcsöztethető tanulmányt közölt ugyanis pl. *Schöpflin Aladár Ady-képének változatai* címmel a szegedi egyetem tudományos folyóiratában (*Acta Hist. Litt. Hung.* 1983). Ez a dolgozata, valamint *A Nyugat kritikájának változatai* és – többek között – *A magyar fa sorsa 1927-ben (Makkai Sándor Ady-könyvéről)* c. munkái jó alapot adnak a további tájékozódáshoz. Szükséges itt emlékeztetni arra is, hogy Koczkás Sándorral ő szerkesztette Ady 1961-ben, majd 1972-ben megjelent *összes verseinek* már filológiai igényű kötetét.

Ahogy életének majd minden fontos mozzanata, irodalomtudományi dolgozatai közül is sok kapcsolódik Szegedhez.

Tápén született 1927. január 3-án, és Szegeden hunyt el 2003. szeptember 26-án. Itt végezte tanulmányait – több, fájdalmas kitérő után – a szegedi bölcsészkar magyar-történelem szakán (1951). Később ezen az egyetemen oktatta a 20. századi magyar irodalmat különböző beosztásokban, 1971-től docensként nyugállományba vonulásáig (1987). Foglalkoztatta tehát a szegedi irodalmi hagyomány. Doktori értekezését *Juhász Gyula és Móra Ferenc a háború ellen* címmel írta 1960-ban. Több fejezetét publikálta, közülük talán a legérdekesebb, a „*Piros pecséttel nyílik a titok*” (1962), Juhász Gyulának az 1919-i forradalmakban vállalt szerepét és akkori műveit bemutató fejezet. Kandidátusi disszertációja (1971) pedig az első világháború utáni korszak irodalompolitikáját taglalja. Ady-kutatóként részt vett számos hazai és nemzetközi irodalomtörténeti konferencián. Fölszólalásai közül kiemelkedik az 1977-i Ady-évforduló alkalmából a varsói tanácskozáson elhangzott előadása.

Egyetemi munkáját mindig a lelkiismeretesség jellemezte oktatóként és kari vezetőként (dékánhelyettesként) egyaránt.

Származása, súlyosan nehéz ifjúsága is következetesen hű baloldalivá formálta őt. Az ideológiai, politikai elkötelezettségét írásaiban is érvényesítette, ugyanakkor az esztétikai minőséget mélységesen tisztelte. Számos politikai megbízatást kapott és vállalt. A szélsőség, az ártó dogmatizmus ellen viszont maga is nemegyszer föllépett.

1979–82 közt – Románia igen sötét időszakában – fontos feladatot vállalt, mondhatni „missziót” teljesített. A Bukaresti Állami Egyetem vendégtanáraként magyar irodalomtörténetet adott elő. Munkájára, szakmai és emberi segítségére (élelmiszer-beszerezés, képviselet) évtizedek múltán is meleg szeretettel és köszönettel gondolnak egykori kollégái, tanítványai.

Az utolsó években – betegsége miatt – már nem vett részt sem a tudományos, sem az egyetemi életben. A hozzá közel álló munkatársak és tanítványok időnként azért kaptak tőle hasznos tanácsot, biztató, kedves szót.

Hiányzik irodalomtörténeti szemlélete, a megértő nyugalma ebben a „globalizációtól” is hajszolt korunkban. Ady verssorát parafrázálva írom:

„Emlékezéssel leszünk hozzá.”

RAKONCZAI JÁNOS

Deák Ferenc – az „irredenta”

A 80-as években nagy megütközést, majd felháborodást keltett előbb Szegeden, majd országszerte a hír: a Széchenyi téren emelkedő Deák-szobor talpazatáról egyik napról a másikra eltüntették a jól ismert feliratot: „Amit erő és balszerencse elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de amiről a nemzet félve a szenvedésektől önmaga lemondott, annak visszaszerzése nehéz és mindig kétséges.”

Amikor tudomásomra jutott a barbár cselekedet, nyomban telefonáltam Péter Lászlónak, Ilia Mihálynak, Zombori Istvánnak, és feleségem közvetítésével értesítettem Nagy István főiskolai tanárt is. Nemsokára Szegedre látogató vöm segítségével Ráday Mihályt is sikerült elérni. Vöm megkereste Alexa Károlyt, aki az ÉS-ben cikket írt a szoborcsonkításról, s utána Szegedre is leutazott, hogy magyarázatot kérjen illetékesektől. Szerencsére volt diapozitívunk, a jól olvasható korábbi szöveggel, s az is kiderült róla, hogy a szöveg a talpazaton teljesen sértetlen.

Amikor cikkek kezdtek megjelenni különböző lapokban, így a Magyarországon is, Ráday Mihály pedig műsorában a diát fölhasználva szót ejtett a szoborcsonkításról, megmozdult a közvélemény, és magyarázatot kért. Papp Gyula polgármester a kommunális osztályhoz továbbította a labdát: kijelentette, hogy a szokásos és tervszerű „felújításról” van szó. Igen ám, de „a felújításra kijelölt” szobortalpazat a szöveggel együtt teljes épségben volt. Mindössze tavaszi nagytakarításra szorult, drótkéfével, vízszaggal, némi vegyi anyaggal, ahogyan párizsi mintára nálunk is elkezdtek a szobrok letisztítását.

Amikor sarokba szorították Papp Gyulát, kijelentette, hogy a szöveget visszaállítják. Ez hamarosan meg is történt. A művészeti szakközépiskola tanulói végezték társadalmi munkában valamelyik szakoktató vezérletével, s a korábbi művészi színvonalú domború betűk kerültek vissza, s azok láthatók ma is az egyenetlen felületen. Vagyis a művészi megoldás helyébe kontármunka. A „felújítás” ezek szerint inkább rombolás volt.

Miért volt e barbár beavatkozás? Kinek az elméjében foganhatott meg, hogy a föliratot el kell távolítani? Nyilvánvaló, hogy eltávolítás volt a cél, csak az országos fölháborodás és tiltakozás hatására került vissza a szöveg. A találgatások politikai okot sejtettek. Szárnyra kelt olyan hír, mely szerint határmenti találkozást terveztek Kádár és Ceaușescu között, s ennek helye Szegeden a városháza lett volna, a határon túl Arad vagy Temesvár. Éber elvtársak fölfigyelhettek a szobortalpazatán olvasható szövegre, s úgy ítélték meg, hogy sértheti a nagy vendég érzékenységét.

Néhány hónappal a szoborrombolás előtt egy jószándékú pedagógus levelét közölte a Délmagyarország levelezőrovata. A levél írója szóvá tette, hogy a Deák-szobor körül is járdát kellene kialakítani, hogy a szegediek, főleg a tanulóifjúság és a Szegedre látogató turisták körüljárhassák a szobrot, s *elolvashassák* a talpazaton lévő föliratot. Ennek ismerete ugyanis jelentősen erősíthetné az ifjúság hazafias érzéseit, írta a levélíró. Föltételezhetően erre a levélre figyeltek föl „illetékesek”, és szereztek tudomást arról, hogy a szobor talpazatán „irredenta” szöveg olvasható. A Ceauşescu-látogatás híre csak fokozhatta aggodalmukat és sietségüket, hogy gyorsan eltüntessék az inkriminált szöveget. Eszük ágában sem volt annak visszaállítása. A silány kivitelezés arra mutat, hogy az országos fölháborodás kényszere alatt cselekedtek, így került a szobor talpazatára a mostani szöveg, mely szó szerint megegyezik a korábbival, de kivitelezése gyatra, kimondottan kontármunka.

Pártállami idők, pártállami reakciók.

Epilógus:

Papp Gyula ma Budapesten él, magas, kiemelt nyugdíjat élvez áldásos tevékenységéért.

Üdvös szokás régi, már beszerezhetetlen könyveket új kiadásban megmenteni az utókor számára. Ez a mai sokszorosítási technikával a leggazdaságosabban hasonlóképpen oldható meg, de úgy látszik, megéri akkor is, ha új szedést kíván, mint ez a könyv is, amely először az 1919-i ellenforradalom huszadik évfordulójára, 1939-ben jelent meg, alcíme szerint *Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra*. Nem tudom, kinek a javaslatára, de a hátsó borító szövege szerint valószínű, hogy a szerzőnek leszármazottja, Bokor András kezdeményezte. Itt fénykép is van, de arról nem derül ki, hogy Bokor Andrást vagy a szerzőt, Bokor Pált ábrázolja. Azt olvassuk ugyanítt, hogy az első kiadás a második világháború miatt nem került kereskedelmi forgalomba. Ez érthetetlen: semmi összefüggés nem lehetett a világháború kitérése és a könyvkereskedelem közt. Azt is olvasom, hogy 1945-ben az addigi példányokat megsemmisítették. Ez sem hihető, hiszen lehetetlen volt valamennyit begyűjteni. Annyi történt, hogy a „fasiszta könyvek” jegyzékére került könyveket a hatóság igyekezett összegyűjteni, de ez csak feliből-harmadából sikerülhetett. Nem véletlen, hogy nekem is megvan az első kiadás kissé zilált példánya.

Még mindig itt olvasom, hogy az új kiadást Kiss Gábor Ferenc látta el magyarózó jegyzetekkel. Ez bizony nagyon elkelt, sőt még jobban elkelt volna, mint ahogy tapasztaljuk. Mert pl. a könyv írójáról, Bokor Pálról – nagyon méltatlanul – nem tudunk meg semmit. Előszóban vagy utószóban illett volna lexikális tömörséggel életrajzát közzé tenni, annál inkább, mert a szegedi történetében csaknem azonos időben két ilyen nevű férfi is közszereplő volt. Apa és fiú. Bokor Pál (1855–1944) 1898-tól városi tanácsnok, 1908-tól 1927-ig polgármester-helyettes. Az ő fényképe látható ebben a könyvben a 28.

lapon és a „kék” *Szeged* (1927) 60. lapján. Legidősebb, azonos nevű fia, ifjabb Bokor Pál (1887–1977) Kőlozsvárt szerzett jogi doktorátust, ügyvéd lett szülővárosában, és végig harcolta az első világháborút. Az olasz fronton megsebesült. Az 1918. őszi összeomlás után tert haza Szegedre. Bekapcsolódott az ellenforradalmi szervezkedésbe, tagja lett az Antiholsevista Comiténak. *Ő az emlékezés írója*. A Horthy-korszakban ügyvéd, a városi törvényhatósági bizottság tagja, tiszteletbeli városi tanácsnok, majd tb. városi főügyész. 1945 után az Egyesült Államokba emigrált, ott is hunyt el. Hamvait hazahozták, és a családi sírboltban temették el. Mindezeket jórészt Habermann Gusztáv munkájából (*Személyi adattár a szegedi polgárcsaládok történetéhez*. 1992.) a könyv gondozói is közölhették volna a mai olvasóval.

Adhattak volna mutatót is az előforduló nevekről, netán a fontosabbakról szintén lexikális tömörségű magyarázatot. Ötletszerűen van néhány lapalji jegyzetben ilyen. Fogalmazásuk meglehetősen pongyola és hiányos. Pl. Zadravec nem „ferences rendi”, hanem vagy ferences, vagy Ferenc-rendi. Nem rendfőnök, csak házfőnök. Az 1918. december 30-án Szegedet megszálló franciákról kevés annyit mondani, hogy Boblet ezredes vezetésével három zászlóalj vonult be a városba. Utalni kell Tonelli Sándor alapművére (*A franciák Szegeden*, 1939), sőt Palásti László kutatásai nyomán (Somogyi-könyvtári híradó, 1969/2) közölhető a parancsnok néhány fő adata: Arsène Henri Auguste Boblet (1860–1932). Ugyanígy pontosabb adatokat lehetett volna megismertetni az olvasóval Gondrecourt tábornokról, Fournier alezredestről, Rondey ezredestől, de Tournadre tábornokról. Hol, ha nem itt? Dettre János 1925-ben nem „visszatelepedett” Szabadkáról Szegedre, hanem a szerbek kiutasították. Pálffy Józsefről éppen csak azt nem mondja meg a jegyzet,

hogy 1934–44 közt ő volt Szeged polgármestere. Tabódy Zsoltról meg azt, hogy Juhász Gyula verset írt tiszteletére. Pálfy Dánielről megírja, hogy a csónakázó egyesület tagja volt, de azt nem, hogy Szeged hat felsőházi tagjainak egyike. „Kass János nagyapja” semmit sem mond az olvasónak, hiszen a köztünk élő grafikusművész Kass János (*1928) apját és nagyapját is így hívták. Móra Ferenc életrajza is hézagos. A 71. lapon található francia mondatban három hiba is van.

MÓRA FERENC

Bolondságok, enyémekek is, máséi is

„Móra Ferenc füveskönyve.” Ez is olvasható mind a borítón, mind a címlapon. Holott Móra Ferencnek ugyanúgy nem volt füveskönyve, mint Juhász Gyulának sem. De a kiadó ragaszkodik a kitalált sorozatcímhez, így ezt is belekényszerítette a mondvacsinált sablonba.

Mórának ez a posztumusz munkája az eredeti címmel először a Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár sorozatában, 1960-ban jelent meg. A sorozatot Krajkó András (1927–2004) szerkesztette, a felelős szerkesztő Szabolcsi Gábor (1921–1989), felelős kiadó Tari János (1926–1970), műszaki szerkesztő Ertsey Péter (1921–1971) volt. A borítót Horváth Mihály tervezte, a rajzokat Lehel István (1917–1973) készítette. Ezek a rajzok nincsenek a mostani kiadásban. Nincs az első kiadás fülszövege sem, pedig némi magyarázatot adna a mai olvasónak a könyvecske keletkezéstörténetéről. Sőt ma már utószóban vagy egyebütt a kritikai visszhang nyomán még annál is többet lehetne, kellene mondani, hiszen azóta azt is tudjuk, amit Madácsy sem, hogy a kéziratról már az író halála után egy évvel Rónay Mária tájékoztatta a Móra-kedvelőket (Magyar Hírlap, 1935. febr. 10.). Arról ugyanis, hogy a kéziratot Móra „személye körüli minisztere”, Kotormány János (1884–1960) őrizte meg, tőle került a múzeum 1954-ben létesült irodalmi osztályának birtokába. Madácsy László (1907–1983), 1952-től főiskolai tanár,

Bokor Pál emlékirata az ellenforradalom szellemét sugallta. Ennél tárgyilagosabb és szakszerűbb Tonelli Sándor munkája, amely Kelemen Béla ugyancsak szélsőségesen elfogult könyvének leghasználhatóbb bevezetőjeként jelent meg 1922-ben. Erdemesebb lett volna ezt megjelentetni újra. (*Belvedere, Szeged, 2005. 133 l.*)

PÉTER LÁSZLÓ

1957-től egyetemi docens, 1976-tól egyetemi tanár, mellékfoglalkozásként az irodalmi osztályt vezette, így jutott a kézirat ismeretéhez. Ezért nem volt szükség arra, hogy amint a címlap verzőjén olvassuk, fölkutassa és válogassa. Nem kellett föl kutatnia, hiszen a múzeumban volt, és nem válogatta, ellenkezőleg: dicséretes módon még ki is egészítette a Móra műveiben talált aforisztikus mondatokkal.

A mai kiadásnak illett volna mindezt tudatnia az utókorral. De nem csak ezt, hanem az egykori kritikai visszhangot is, főként azt, hogy Móra több aforizmájának forrására is rámutattunk (DM 1960. okt. 2.), tehát nem helytálló a *Bevezető* állítása, mely szerint „a másoktól átvett néhány aforizmának szerzőjét írónk mindig megjelölte”. Továbbá kevéssel utóbb újabb Móra-aforizmákat is találtunk és tettünk közzé (Tiszatáj, 1961. július). Nem tudom, miben állt Horváthné Tóth Judit lektori munkája, ha az első kiadás kritikai visszhangját sem aknáztta ki a második kiadás gazdagítására.

Ez azért is sajnálatos, mert a kiadvány szép és Mórához, művéhez méltó külsejű, tehát vonzó az olvasó számára. Móra keserű-gunyoros bölcsessége, amely tömör és szellemes mondatokba foglalta nézeteit a nőről és a férfiról, a szerelemről és a házasságról, az irodalomról és a művészetről, végül általában az emberi életéről, valóban sok gon-

dolkodnivalót kínál az olvasónak, s ha nem értünk is vele mindenben egyet, megfogalmazásai a szó művészetét értékelni tudó számára sok gyönyörűséget szereznek. Ezért köszönettel tartozunk a kiadónak. Csupán azt kérjük, hogy dicséretes leletmentő tevékenységét

körültekintőbben, a tudomány mai ismereteinek birtokában és színvonalán végezze. (*Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005. 99 l.*)

P. L.

MERK ZSUZSA – RAPCSÁNYI LÁSZLÓ Megkésett emlékezés

1999 karácsonyára Apró Ferenc – szokása szerint – megajándékozott Rapcsányi J. Jenő *Út a kegyelem templomáig* című, *A szegedi ág. hitv. evang. egyházközség története* alcímű könyv fénymásolt példányával. Kísérőlevelében azt írta: „Ritkaságára jellemző, hogy életemben csak egyetlen példány volt a kezemben.” A könyv a szerző kiadásában jelent meg Szegeden 1943-ban, 219 lap terjedelemben. „A tiszta jövedelem ötven százaléka templomunk építési célját szolgálja.” A mostani Glattfelder térre tervezett evangélikus templom máig sem épült föl. Egyébként az ugyanoda tervezett katolikus Szent István diáktemplom sem.

Nem sejtettem, hogy a könyvritkaság előttem ismeretlen szerzője azonos szülőfalumnak (1989 óta városnak), Jánoshalmának első történetírójával, Rapp Jakabbal. Róla csak azt tudtam, hogy orvos volt a községben, neve alapján azt sejtettem, hogy zsidó orvos. Valahonnan azt is tudtam, hogy később Rapcsányira magyarította a nevét. Mikor megtudtam, hogy a közismert és népszerű rádióriporter, Rapcsányi László, földim, azt hittem, az ő apja. Személyesen megismerkedve Rapcsányi Lászlóval, kiderült, hogy e föltevésem téves. A névrokonságot röstelltem firtatni. E tanulmány elolvasása után egyértelmű, hogy egyéb rokonság nincs is köztük. De a névazonosság arra jó volt, hogy Rapcsányi Lászlót és múzeumigazgató feleségét kutatásra serkentse. Köszönet jár nekik érte.

Nem szokás különnyomatokat önálló könyvként ismertetni. Kivételt kell azonban tennünk e dolgozattal, mert elsőrendűen be-

levág Szeged helytörténeti irodalmába. „A tegnapi sokkal messzebb van, mint a régmúlt századok.” Bölcse axióma, amelyet az *előbeszédben* olvassunk, s detektívregénybe illik, amit az *utóhang* mond el a kutatás történetéről. Ezt az elmúlt század történetiájának búvárai kivétel nélkül átélik.

Rapp Jakab 1870. július 3-án született Bács-Bodrog vármegye déli részén, a járási székhely Palánkától északkeletre eső Bulkesz (ma a szerbiai Maglic) községben, a lakosság többségét kitevő evangélikus német családban. A dolgozat végén közzétett családfából kiderül, hogy úkapja, Wentzel Rapp (1767–1829) a német Pfalz tartományban született, de már Bulkeszben halt meg. Azonos nevű és szintén Bulkeszben született apja (1842–?) kereskedő, majd takarékpénztári igazgató, földbirtokos volt. Anyja, Fuchs Terézia (1845–?) a közép-bácskai Cservenkán született. 1864-ben kötött házasságukból egy leány és három fiú született. Két fiú a két világháború közt Amerikába vándorolt.

Rapp Jakab Újverbáson, Sopronban, Szarvason járt gimnáziumba, s a sarvasi evangélikus főgimnáziumban érettségizett 1891-ben. Orvosi tanulmányait Bécsben kezdte, mivel Vilma néneje, Lichter Viktorné (1872–1934) oda ment férjhez, s nyilván kosztot-kvartélyt tőlük kapott. Orvosi oklevelét azonban már 1898-ban a pesti egyetemen szerezte meg.

Utána bácskai községekben élt hivatásának: Cservenkán, Homokoson, Nagytószegen, Szondon (Szontán). 1918 őszén (ugyanakkor, mikor az én apám) került Jánoshalmára. Itt működött 1935-ig: ekkor nyugállományba vonult, és Bajára, 1938 tájt pedig

Szegedre költözött. Nem tudjuk, miért. A történelmi múltú, műemlék Fekete Házban (akkor Somogyi u. 20., ma 13. sz.) bérelt lakást, ott, ahol ma a Móra Ferenc Múzeum várostörténeti osztálya működik. Akár jelképnek is tekinthetjük.

Orvosi hivatásán kívül serényen részt vett Jánoshalma közéletében. Mint a csecsemővédelmet szolgáló Stefánia Szövetség egyik vezetője, föltételezem, hogy orvosként ott állt bölcsőm mellett is. A még Veperdön született, de csecsemőként Jánoshalmán elhunyt Péter Etelka (1919–1921) koporsójánál, de néném (Páll Béláné Péter Erzsébet 1922–1975) és hadifogságban ifjan elpusztult bátyám (Péter Ferenc 1924–1944–45?) születésénél minden bizonnyal.

1920-ban kezdeményezésére nyílt meg a község mozija. A némafilm idején felesége zongorázott benne. Rapp Jakab 1921-ben ott volt a Jánoshalmai Újság megalapításánál mint felelős szerkesztő; ezt a tisztelet egy év múlva átadta Bernáth Zoltánnak, de a lap utóadaként 1923-tól megjelenő Felső-Bácskában is gyakran jelentek meg írásai. 1926-ban hozta létre a helyi tüdőbeteg-gondozó intézetet.

Nincs adat, mikor vette feleségül a Cservenkán, katolikusnak született Karl Izabellát (1880–1968). Neki is van szegedi vonatkozása: bátyja, Karl K. Lajos (1875–1938) 1913-tól a kolozsvári, 1921-től a szegedi egyetem francia professzora volt. Már 1922 őszén nyugdíjba ment. Nem tudom, Szabolcsi Miklós honnan vette értesülését, hogy Karl Lajost 1924 előtt egy évvel „eltávolították” az egyetemről (*Érik a fény*, 1977. 61.). Utódát, Zolnai Bélát csak 1925-ben nevezték ki, így amikor József Attila 1924 szeptemberében megkezdte magyar-francia szakos tanulmányait, a tanszékvezető professzort helyettesítő Tóth Béla (1897–1958) középiskolai tanár előadásait hallgathatta.

Gondolhatnánk, hogy sógorának hívására jöttek Szegedre Rapp Jakabék, de Karl K. Lajos bizonyára nyugdíjazása után hamarosan Pestre költözött, mert 1938-ban ott hunyt

el, tehát akkoriban, amikor hűgáék Szegedre költöztek.

Rapp Jakabnak orvosi szakkikerei után 1927-ben jelent meg első könyve: *Jánoshalma története*. Utána két szakkönyve a tüdőbetegségről 1928-ban, 1929-ben. 1933-ban magyarította meg a nevét. Abban az évben még Rappcsányi Jakab néven adta ki az Országos Stefánia Szövetség *Az anyaság története* című könyvét, majd 1934-ben a Magyar Városok Monográfiája sorozatban Rappcsányi Jakab néven *Baja és Bács-Bodrog vármegye községei* című munkáját. A jánoshalmai orvos írta a bajai monográfiát! Csak utóbb költözött Bajára.

Szegeden sem hagyta abba helytörténet-írói tevékenységét. Új könyvét új keresztnévvel jelentette meg. A németes, majd zsidós Jakabot csak kezdetűjével őrizte meg, utána fölvette a Jenőt, amely talán harmadik nevéül korábban is ott volt keresztlevelemben, csak nem használta.

Rappcsányi Jakab 1946. augusztus 6-án hunyt el Szegeden. Templomjáró özvegyét kilakoltatták a Fekete Házból, először az Apponyi (Oskola), onnan a Rózsa utcába. Bútorait, a zongoráját is, könyveit kénytelen volt eladogatni. Férjének születésnapján, 1968. június 3-án követte őt a másvilágra.

A dolgozat közli Rapp Jakab írásainak bibliográfiáját, köztük a bajai múzeumban őrzött kéziratát *Jézus gyógyításai orvostudományi szempontból* címmel. A képanyagban látható Dömötör Mihály fölvétele: a Rappcsányi család sírhelye a bajai úti evangélikus temetőben. A házaspárnak gyermeke nem volt, de velük van eltemetve a férj testvérménje, Vilma is.

Az orvosnak és helytörténeti kutatónak is kitűnő Rapp Jakabot illő lenne méltóképpen elhelyezni a szegedi művelődéstörténetben. Talán foglalkozni kellene könyvritkaságnak számító mindhárom művének és érdekesnek látszó kéziratának kiadásával is. (*Cumania*. 20. k. *Kecskemét*, 2004. 257–294.)

P. L.

Hiánypótló: a nyomda (igencsak minden kiadványba belopódzó) ördögének jóvoltából éppen ez, a recenzió lényegét kifejező szó maradt ki a Pálfy Miklós egyetemi tanár által jegyzett fülszövegből.

Több mint félszázada legendafátyolként húzódik a szerző mögött e munkájának a híre. Még 1948-ban, az utolsó bölcsészdoktori értekezések egyikeként készült Birkás Géza professzornál. (Néhány éves tétova szünet után 1951-ben az aspirantúrával megszerezhető kandidátusi fokozat váltotta föl.) Hasonló témájúba országon se sokan vágták a fejszéjüket, sem akkoriban, sem pedig – különösen – az utóbbi évtizedekben, amikor az ehhez hasonló filológiai „pepecselő munkát” már rangon alulinak tartják a „globálisan” vizsgáló s jószerével mindenütt csak „szövegeket” látó generációk.

Most közkinccsé lett. És éppen az így kitűnő alaperényei bizonyítják: a tények becsülése, az ilyen források pontos ismerete híján csupán szellemi kakukkvárak építhetők.

Ide from mindjárt a végkonklúziómat is: vajha akadnának vállalkozók pl. a Somogyi-könyvtár más (német, olasz, angol, sőt még az ezeknél nagyságrenddel kisebb számú orosz) nyelvű régi könyveinek hasonlóan alapos feltérképezésére is.

A cím főnti rekonstrukciója az én „szintézisem”. A külső és a belső címlap ugyanis nem egyezik: a külső a helyes, mert – teljes (bár nem igazán, hiszen itt nincs a belsőn alcímként szereplő 1581–1800). Várható viszont, hogy a könyvtárak – a leírási szabályoknak megfelelően – csak a belsőt veszik fel a katalógusba. Ezt egyetlen futó könyvtári konzultációval meg lehetett volna előzni. A borítót jól „földobja” az illusztráció, a tárgyalt korszak „könyvek könyvének” tekinthető *Encyclopédie* második kiadásáról.

Az első fejezet tömören áttekinti a kort, amikor a török után a magyar immár a jövőre is gondolhat, s a figyelmét Európa, a Nyugat

felé fordítja. Nem véletlen, hogy ekkor alapítják a legtöbb könyvtárat. A felvilágosodás lesz a nemzeti irodalom megindítója, s ennek egyik fő impulzusforrása éppen a francia kultúra. A franciás műveltség az ekkoriban alapított főpapi és főúri könyvtárakban előkelő helyet elfoglaló francia könyvekben mutatkozik meg igazán. Fontos szerepet játszanak ez irányban a szerzetesrendek is, mint Szegeden a piaristák.

A második fejezet bemutatja: a piaristák Lengyelországból jönnek a 17 sz. közepén, a következő derekán pedig már – a jezsuiták versenytársaiként – mintegy húsz gimnáziumban oktatnak, de szívesen alkalmazzák őket arisztokrata családokban is. Még az elemi oktatást sem vetik meg, kevés anyagi terhet okoznak az őket foglalkoztató városoknak, ugyanakkor nagy gondot fordítanak a nemzeti tárgyak tanítására, terjesztik a modern természettudományos gondolkodást.

A harmadik fejezet az 1720-tól kezdődő szegedi működésükről szól. Kezdetben mindössze hárman tanítanak, ideérkeztük mégis fordulópont Szeged életében, hiszen általuk, jelesen a könyvtárak révén a Város bekapcsolódik az ország és Európa szellemi életébe. És ők adják Dugonics Andrást.

A negyedikből a rendházkönyvtár történetét olvasva megtudjuk: a Város 1726-ban 26 forintot ad könyvvásárlásra. Később az állományt majd az elhalt fráterek könyvei, valamint az adományozók is gyarapítják (van, aki 609 darabbal is). Az első katalógus (2512 könyv 4028 kötetben, 1813) óta a második világháború előestéjéig (ekkor tekinti át először Rakonczai János a francia anyagot, a szakdolgozatához) az állomány már mintegy 10 ezerre nő. Ezután következik be a vég: a háborús pusztítások, majd 1950-ben a rendház föllosztatása; a könyvtárat helyreállíthatatlanul szétzilálják.

Az 5-8. fejezet a tárgyalt könyvanyag második, nagyobbik felének a lelőhelyéről,

a Somogyi-könyvtárról szól: az alapítóról, az alapítás körülményeiről és az alapítólevélről. Kitér Somogyi irodalmi munkásságára is, különösen válogatási szempontjaira és a francia könyvekben tett bejegyzéseire.

A szakember számára a könyv további négyötöde az igazán izgalmas.

A (ki tudja, miért, számozás nélkül maradt) 9. fejezetben szakterületenkénti ismertetést kapunk a két könyvtárban föllett nyomtatványokról. (A piaristák 62 könyvét csillag jelöli.) Hogy ez az összesen 482 tételnél természetesen jóval több „örzési egységet” jelent, abból is látszik, hogy pl. az *Encyclopédie* több tucatnyi kötetével ugyanúgy egy szám alatt található, mint a nyolc folyóirat és újság mindegyike, s közöttük csupán az *Amsterdam* c. újság van meg egyetlen lapszámmal, míg az összes többi mind néhány (akár tucatnyi) évfolyamot jelent.

Kell-e kommentár ahhoz, hogy két kiadásban is megvoltak (a Somogyiban máig megvannak!) a kor olyan nagyhatású művei, mint Pierre Bayle híres *Dictionnaire historique et critique*-ja vagy Montesquieu *L'esprit des lois*-ja, és ugyanitt máig látható Diderot-ék Nagy Enciklopédiájának a hazájában is ritka második kiadása?

Nincs helyünk még kivonatolni sem a hitudományi, történeti és szépirodalmi művek, a külön csoportot alkotó szótárak, nyelvtanok és lexikonok, valamint a már utalt periodika általános ismertetését. A kutatók úgyszólván elindulnak a Rakonczai vágta csapásokon, s jóval többet kimazsoláznak majd a fölkinált művekből, mint amit én itt kiemelhetnék.

Lehetetlen azonban legalább nem utalni a nagyszámú magyar vonatkozású könyvre. Köztük alig van egy-kettő olyan, ahol ez már a címből is kiderülne. Ebből is látszik: Rakonczai nem könyvlistát vagy katalóguskivonatot ad, e munkája az annotált bibliográfiák legnemesebb fajtájából való: messze a címlapok mögé tekintve, kihámozza a belső tartalom – bizonyára nem minden aspektusát (melyik könyvnek nincs legalább féltucatnyi?), de legalább azt, amely az első olvasói

réteg, a hazai kutatók számára hasznos lehet. Hadd emeljük ki a történelmi munkákat, az iskoladrámákat, az itt járt utazók följegyzéseit, s mindazokat, ahol ez a magyar érdek csupán az ő kommentárjaiból derül ki. A russzista számára pedig legalább ennyire izgalmasak Nestesuranójának Nagy Péter uralkodását idéző emlékiratai, a németből és franciából orosz akadémikusokká vált Müller és Pallas, továbbá John Edwards Oroszország-leírásai vagy Coudray anekdotagyűteménye.

A 10. fejezet egyenesen a könyv lelke: a tárgyalta művek itt időrendben sorakoznak. A könyvészeti jellemzések során Rakonczai valamennyinél a legismertebb francia és német bibliográfiákra (Barbier-Billardtól Wurzbachig) támaszkodik.

Kommentárjai itt is lényegiek. Egy részük a könyveket minősíti (pl. Descartes filozófiájának népszerű ismertetése, a szerzőt mintázta Le Sage a *Gil Blas*-ban, Voltaire szerint a legjobb egyháztörténet), mások a művek és szerzőik történeti fortunájáról tudatnak (pl. indexre tették, a Sorbonne elítélte, a szerzőt exkommunikálták/a Bastille-ba zárták érte), de nem kevés közöttük a kifejezetten könyvtörténeti is (*liber rarissimus*, végig vörössel nyomtatva, Picar metszeteivel). S itt is – legalább számunkra – a legértékesebbeknek a magyar vonatkozások látszanak (csatolva egy rövid magyar történet, a szerző Magyarországon/Újvidéken járt, Sinai Miklós ex librise van benne, idéz Guignesnek a hun-elmélet cáfolatából stb.). Tanulmányok Somogyi Károly idézett bejegyzései, pl. Spinoza életrajzához, Holbachhoz, Sacyhoz, Rousseau-hoz.

A hivatkozott forrásművek sorában fontos város-, könyv- és könyvtár-, valamint eszme- és művelődéstörténeti monográfiákat találunk.

Az utolsó a rendházkönyvtár történetének végkifejletéről, valamint a disszertáció keletkezéséről tudósít.

A 17 lapnyi (igaz, helyenként nem szoros betűrendre épülő) névmutató jól eligazít a könyv valamennyi részében szereplő per-

sonáliákról. Kár, hogy a könyv paginái szerint, egyetlen folyamban szerepelnek a „szerzői fejezetek” lapszámai és az adattár tételei: egyszerű tipográfiai megkülönböztetésük (pl. az utóbbiaké kurzíval) jelentős információgazdagodással járt volna. Hasznos lett volna a kiadások helyével és a kommentárokból említett helynevekkel név- és helymutatóvá alakítani.

Hogy néhány „belső” (a tételek kommentárjaiban említett) név (pl. Gabriely Fülepe de Ör, M. de Sévigné) kimaradt a névmutatóból; hogy Molière-nél a 80 helyett 86 kell; Montesquieu 141-e pedig sehova

sem mutat; hogy Nagy Rezsóné Gréfin Márta a 118-on Géfinként szerepel; Gil Blas pedig Cil-ként is fölöslegesen, mert Le Sage-nál már ott van – mindez jösszerével csak a műfaj által előírt „kötelező szórózésnek” az eredménye.

A 90-hez irigylésre méltó frissességben közeledő szerző ismét példát mutatott akárhány nála fiatalabb pályatársának. Várjuk, mi minden van még a tarsolyában. (Szeged, 2004, *Bába kiadó*, 145 l.)

FENYVESI ISTVÁN

Az SZTE Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium
jubileumi évkönyve
1955–2005

Negyvenedik érettségi találkozáson hiba gyülekeztünk a Hősök kapujánál, egykori gimnáziumunk ajtaja zárva maradt előttünk. Valami szervezési pontatlanságra, félreértésre gyanakodtunk. Még akkor sem gondoltunk semmi sandaságra, amikor szegedi lakos osztálytársaink beszámoltak, hogy hajdani iskolánkban minden érettségizett osztály tablóját gondosan őrzik, csupán a miénk vált az enyészetté; állítólag beázás martaléka lett.

Eltelt az óta néhány év, és most, a gimnázium alapításának 50. évfordulóján megjelent jubileumi évkönyvet, az 1955 és 2005 közötti események és eredmények gyűjteményét nagy várakozással vettem kézbe.

Az előszót a gimnázium igazgatója, Dobi János írta. Azt olvasom ebben, hogy „köszönet illeti az első évfolyam diákjait [...], akiknek példája előttünk lebeghet”. Az „első évfolyamok” között a mi egykori osztályunkat is értem. Osztályunk és a velünk párhuzamos két leányosztály volt ugyanis, amely 1958-ban *legelőszőr érettségizett* a méltán híres gimnáziumban.

A jubileumi évkönyv szerkesztője, Bognárné Kocsondi Andrea, a tanárok névsorában szereplő adatok szerint történész. Ez

véltetőleg garancia a pontosságra és hitelességre.

A második fejezet *Egy esszé az ötvenéves Ságváriról* címet viseli. Szerzője Farkas István, ugyancsak történész. A várakozás tehát ugyanaz, mint az előbb. Egyik mondatát idézem: „Fölsejlenek emlékezetemben és tudatomban régmúlt idők diákjai...”. Vajon közülünk „fölsejlik-e” valaki? Szerinte „sajnálatos módon verbuválódtak a diákok meg a tanárok is. Jöttek maguktól, meg hozták is őket. Esetleg válogatták.” Meg ki is rúgták őket! Mint első osztályfőnökünket, Rully Jánost. Még az 1955/56. tanévben távolították el, egyértelműen politikai okból, gyorsított koncepciós fegyelmi eljárással. A könyv állításával ellentétben Rully János tehát nem lehetett 1957-ig a gimnázium tanára. Már csak azért sem, mert 1956. október 19-én a József Attila Kör vitaestjén más politikai okból meghurcolt pedagógusok – Bálint Sándor, Gallé László, Vajda László, Vajtai István stb. – társaságában fölmerült a rehabilitálásának kérdése, amely végül soha nem történt meg. Büntetésből általános iskolába helyezték. Bennünket pedig, Farkas István szavait idézve, „hozták” az új

gimnáziumba. A Radnóti gimnáziumban végeztük az első osztályt. Az ottani négy végzett első osztálya közül a miénk volt a legszilárdabb szociális összetételű. „Szarmazásilag”, ami akkoriban nagyon számított. Az ugyancsak politikai okból leváltott Gallé László örökébe lépett s akkoriban igen erősen futtatott Bánfalvi József igazgatónak nem kellettünk. Átpasszolta az egész osztályt az akkor induló új gimnáziumba. A Tömörkény gimnáziumból is „hoztak” két leányosztályt. Így akkor másodikosként máris mi lettünk a felsősök, s maradtunk is azok három éven át.

Másfél évtizede gondolkodom azon, s képtelen voltam megérteni, hogy ennek a kiváló gimnáziumnak miért kell még mindig Ságvári Endre nevét viselnie, cipelnie. 2002 után, amikor a politikai hatalom ismét előkotorta a történelem lomtárából Ságvári Endrét, már kezdtem gyanakodni. Végül most, Farkas István írása tökéletesen megvilágosította az elmémet. Ezt írja: „A névadó születésnapjára időzített számtalan eseményt Ságvári Endre húga, Ságvári Ágnes is többször megtisztelte személyes jelenlétével.” Ez már világos beszéd! Egykori iskolánk a rendszerváltoztatás után nem csupán elviselte, elviseli a Rákosi-rezsim alatt rákényszerített nevet, hanem tanárai máig büszkéek rá, és visszatérően ünnepelgetik a névadó születésnapját. Ez pedig mindent megmagyaráz. S minden kétséget eloszlat.

A következő fejezet az *Iskolatörténet évszámokban* címet viseli. Ebben pedig a mi egykori osztályunk is szerepel. Íme a kivénhedt szívünket melengető mondat: „1955 [...] szeptember: Megalakult az Újgimnázium [...] hat első és három második osztállyal.” Ezek között voltunk mi is! A „három második” között az egyik! Ennyit, ezt a két szót érdemeltük meg egykori gimnáziumunk jubileumi évkönyvétől. Semmi többet! Az iskolát máig körüllegő Ságvárikultuszt látva ezen már nem is csodálkozom. S be kell látnom, hogy ez így van jól, nagyon is jól!

Időrendben a következő esemény: 1956 januárjában a gimnáziumot Ságvári Endréről nevezték el. Majd egy hatalmas ugrás következik a történetben, és máris 1956 novemberében járunk, amikor „Bokor István igazgató 20-án kéri a Városi Tanácstól a gimnázium átnevezését, a tanítás 21-én immár a Hunyadi János Gimnáziumban indul újra”. De miért történt ez a névváltoztatás? A jubileumi évkönyv adós maradt a válasszal. Gyaníthatóan azért, mert akkor le kellett volna írni, hogy 1956 októberében forradalom tört ki Magyarországon Ságvári Endre elvtársainak gyilkos diktatúrája ellen. A szegedi forradalmi eseményekből pedig a mi egykori gimnáziumunk tanulói – s főleg mi legidősebb diákok – is kivettük a részünket. Ezt a névváltoztatást is mi kezdeményeztük. Osztályfőnökünk akkor már a gyalázatosan eltávolított Rully János utódja, Pataki Szilveszter volt. A „Szegedi Ságvári Endre Gimnázium pártalapszervezete” 1957. július 14-i följelentés értékű jelentésében is ez áll: „a forradalmi napokban az igazgató, Pataki Szilveszter útján, Perbíróékkal elfogadatta a Hunyadi János név felvételét”. „Perbíróékon” a Szegedi Városi Forradalmi Nemzeti Bizottság értendő.

Pataki Szilveszter nagyon belevetette magát a forradalmi forgatagba. Exponálta magát a pedagógiai főiskolán (ahonnan 1955-ben politikai okokból helyezték a gimnáziumba), fölszólalt a József Attila Kör vitaestjén és másutt is. Az osztályfőnök és az osztály nagyon hamar egymásra talált. A forradalmi napok alatt mi is tettük, amit tehattunk, amire 16-17 éves fejfel képesek voltunk. Talán annyit most elég megemlíteni, hogy utólag méltán érdemeltük ki az „ellenforradalmár suhancok” minősítést. A minősítők a hatalomba visszatért kommunisták voltak. A forradalom azonban nem csupán ránk, fölsősökre hatott. Találó a már említett párttitkári jelentésnek kicsit szégyenkezőnek ható mondata: „A klerikális reakció megnyilvánulása csak annyiban mutatkozott, hogy az O. M. [Oktatásügyi Minisztérium] rendeletére kihirdetett hittanulásra a tanulóknak 60-70 százaléka je-

lentkezett.” Ebből a számarányból is látszik, hogy amit képtelen volt elérni Rákosi embertelenül kegyetlen diktatúrája, azt elérte a következő – bár már egyáltalán nem forradalmi – rendszerváltoztatás időszakára Kádár alattomos agymosása.

A következő dátum 1957. március: „a Városi Tanács 30-án visszaállította a Ságvári nevet”. Bekövetkezett az iskolában is a visszarendeződés. Pataki Szilveszter még időben megérezte a veszélyt, és talán az utolsó percben sikerült külföldre szöknie. Az „ellenforradalmár suhancok” féken tartását a korábbi DISZ-, majd KISZ-vezető tanárra, Darók Miklósrá bízta. 1958-ban sikeres érettségi vizsgát tettünk. Hiteles dokumentumokkal bizonyítani tudjuk, hogy ez a szegedi Ságvári Endre Gimnáziumban történt. Megkérdőjelezhetetlen tehát az a tény, hogy a megalakulásának most fél évszázados jubileumát ünneplő szegedi Ságvári Endre Gimnáziumnak mi – *az akkori két leány és egy fiúosztály – voltunk 1958-ban az első végzős, érettségiző diákjai.* Ez mostanra már nem büszkeség, nem dicsékvés, hanem egyszerű történelmi tény.

A jubileumi évkönyv egyik fejezete föl-sorolja az 1959 és 2004 között végzett, érettségizett osztályokat és ezek diákjait név szerint. Az *1958-ban érettségizeti három osztálynak ebben nyoma sincs!* S a szerkesztők az évkönyv további részeiben is következetesen ragaszkodtak ehhez az elhatárolódó elhallgatáshoz. Az egykori „ellenforradalmár

suhancok” ma sem kerülhettek be a reneszánszát élő egykori kommunista nevét máig büszkén viselő gimnázium évkönyvébe. De talán így is van ez jól! Sőt, köszönetet is mondok a történetekért.

Lehet azonban, hogy egykori diaktársaim nem mind lépnek ilyen lazán túl az utólagos megaláztatáson, mellőzésen. Mert bizony a mi osztályunk is adott kiváló embereket a hazának, nem csupán az utánunk következők. Példaként említhetem Antal Józsefet, aki négy éven át osztályunk eminense volt. Költőként és zeneszerzőként is maradandót alkotott. Persze „ságváris” szemmel volt egy kis szépséghibája, hiszen római katolikus pap lett, és egész további életét e nemes hivatásának szentelte. De nem maradhat ki a sorból, a jogászból íróvá lett Horváth (Benedikty) Tamás sem. Igaz, ami igaz, vele még nagyobb gondok adódtak. Az 1960-as években államellenes bűncselekményért elítélték a kádári konszolidáció jegyében. A meghurcoltatásban társa volt a kiváló sportoló, később jogász Simó Zoltán. Kikerült, kinőtt ebből az 1958-ban érettségizett osztályból orvosok, mérnökök, jogászok, egyetemi és középiskolai tanárok egész sora, akiktől most a jubileumi évkönyv jóvoltából bizony távol került az *Előszó*ban említett „alma materhez tartozás büszkesége”. (Szerk. *Bognárné Kocsondi Andrea [Szeged, 2005.] 1–2. k. Officina Press.*)

BÁLINT LÁSZLÓ

RUSZOLY JÓZSEF

*Szeged szabad királyi város törvényhatósága 1872–1944
(Tanulmányok és forrásközlés)*

A hivatásos történészek ma már egyre kevésbé választanak helytörténet témát, egyre ritkábban folytatnak vármegyei vagy várostörténeti kutatásokat. A településtörténeten belül a közigazgatási mikrotörténet különösen elhanyagolt terület. Ennek valószínű oka, hogy a kutatók többsége adott-

nak veszi a közhatalom szervezeti kereteit, ezért az idevonatkozó jogi normák elemzését szükségtelennek itéli. Az utóbbi időben ráadásul egyre kevesebb olyan földolgozás született, amely levéltári forrásra épül; gyakran tapasztaljuk, hogy az időigényes forrásföltárást a publicisztika vagy hírlap-

irodalom helyettesíti. Ezért fontos minden olyan műltföltáró tudományos kísérlet, amely levéltári anyagokat használ, és kellő szakmai ismerettel közelít tárgyához.

Ha a helytörténeti kutatás általános helyzetéről értekezünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a közigazgatás-történeti módszertan kérdését. Azt csaknem minden kutató természetesen tartja, hogy a helyhatóságok történetének megírásakor a helyi közigazgatás tudományos vizsgálata nem nélkülözhető. Csizmadia Andor óta viszont minden jogtörténész természetesnek tekinti, hogy az állam helyi szervei nagy részben jogalkalmazói és – nem elhanyagolható mértékben – jogalkotói feladatokat láttak el. Bár a „közigazgatás” kifejezés nem utal a joggal való szoros kapcsolatra, tudnunk kell, hogy a közigazgatás-történet – a polgári korban már föltétlenül – alapos jogismeret nélkül nem művelhető. Ezért tekintik a hazai jogtörténészek Ruszoly Józsefet a közigazgatás-történet legavatottabb kutatójának.

A köz- és jogtörténeti szempont egyidejű érvényesítésének igényéről és ütközéséről a *Szeged története* 3. kötete kapcsán maga a szerző is írt. A címbeli kötetből is kiderül, hogy a közigazgatásban az általános történelemnél nagyobb az állandóság, így Szeged város igazgatástörténeti időhatárai sem esnek egybe a politikai, eseménytörténeti periódusokkal. Ruszoly József legújabb Szeged-könyve azt is igazolja, hogy a törvényhatóságok történeti föltárásakor különbséget kell tenni az országos köz- és közigazgatási jog, továbbá ezek helyben érvényesített változata között.

A hivatásos történészek számára is követhető a szerző fegyvelmezt és szakszerű fogalomhasználatát. A közigazgatással összefüggő kategóriák a polgári korban már többnyire kötöttek, nyelvtani értelmükön túli tartalmat hordoznak. A szerző – többek között – világossá teszi, hogy mi a különbség a szervezési és szervezeti szabályrendelet között. Ilyen a *törvénykezés* kifejezés is, amelynek helyes használatáért ebben a könyvében is harcol. A mű címében szere-

peltett törvényhatóság kifejezés is pontos tartalma szerint szerepel a tanulmányban. Ruszoly Józseftől egyébként a műveit olvasó kollégák eddig is számos újraélesztett és találóan alkalmazott kifejezést kölcsönöztek. (Pl. a „kis alkotmány, kis forradalom” az 1861. évi változásokra.)

A mű 1872-vel kezdődik. Ez volt a magyar közigazgatás-történet talán legfontosabb időszakának kezdete, hiszen ettől számoljuk a hazai közigazgatás jogilag szabályozott időszakát. A könyv tartalmilag a közigazgatás-történet egynemű időszakát, a *polgári kort* fogja át, amelyben – a részletek rendkívüli gazdagsága mellett – a hazai végrehajtó hatalomban és kormányzatban is általános tendenciák érvényesültek. Az olvasó teljes képet kap az országshoz illeszkedő helyi szabályozásról, és részlegesen megismerheti a közigazgatás helyi gyakorlatát is.

Az első rész (*Szervezés és szervezet. A Város intézménytörténetéből*) Szeged intézménytörténetét a korabeli szervezési szabályrendeletek tükrében vizsgálja. A státútum ebben a korban már legfontosabb helyi jogforrás, amit persze a korabeli hatályos törvényekkel együtt kell elemezni. A szerző a szervezeti szabályrendeletek belső, intézményi fejlődését vizsgálja orgánumonként. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért első sorban a nyomtatott státútum-változatokat vette figyelembe. A státútumkiadásokra megjelenési évszámuk (1873, 1884, 1887, 1890, 1897 és 1904) említésével hivatkozik.

A földolgozás tartalmilag irányadó lehet minden olyan helytörténész számára, aki polgári kori közigazgatás-történetet kutat. Csak az országos jogi szabályozás ismeretében lehet megérteni a háttérben zajló municipalista-centralista vitát, amelynek során a helyhatóságok tágitani akarták a lokális mozgásteret, míg az állam egyre szűkebbre szabta. A szerző figyelemmel kíséri, és szakszerűen értékeli a közjogi harc legfontosabb helyi eseményeit.

A második rész (*Önkormányzat és rendőrség. Adalékok a szegedi rendészeti szer-*

vezet dualizmus kori történetéhez) az adott korban legfontosabb szakigazgatási ágazat történetét tárgyalja. A tanulmány nyomon követi, és szinte filológiai alaposággal elemzi az erre vonatkozó törvényi szabályozást és a helyi szabályrendeleti normákat. Az áttekintésből kiválóan megismerhető a korabeli önkormányzati rendőrség szervezeti fölépítése és működése.

A tanulmánykötet *harmadik része* Szeged város 1943. évi szervezeti szabályrendeletével foglalkozik. Az eddig ismeretlen szabályrendelet szövegét, megfogalmazásának körülményeit és jogi hátterét vizsgáló tanulmány után a szerző közli a föllelt teljes szöveget is. Magam részéről ezt a részt tekintem igazi nívóumnak, hiszen a szegedi státútum volt az országban a szabályozást igénylő helyi viszonyok *kodifikációjára* irányuló első kísérlet. A szövegben tükröződik a kor államfelfogása, jogszemlélete, közigazgatási kultúrája, általános precizitási igénye. A szabályzatból kiderül, hogy 1886 óta rendkívül megszorodtak a helyi feladatok, és jelentős mértékűvé vált a lokális hatáskör. A szabályzat korabeli megalkotói természetesen gyakorlati szempontból indultak ki: szerették volna egyér-

telművé tenni mozgásterüket, és – a viták elkerülésére – pontosan rögzíteni működésük rendjét. Az összeállítást olvasva kiderül, hogy a rendezett közigazgatás, a garanciális jogok szavatolása, – a ma oly gyakran emlegetett jogállamiság – csak a közigazgatási testületek és szervek precíz és részletes szabályozásával érhető el. A korrekt szabályozás egyértelművé, számon kérhetővé teszi a feladatokat, körülhatárolja a hivatalos szervek mozgásterét, és védi a tisztviselőket a politikai kiszolgáltatottságtól. Ebben a tekintetben az 1943-i státútumnak napjainkig szóló üzenete van.

Álláspontom szerint Ruzsoly József munkájával Szeged tudományos irodalma olyan összefoglalással gazdagodott, amelyben a helyi közigazgatás-történet kutatásának tudományos ismérvei és módszertani szempontjai példaadó módon érvényesülnek. Szólni kell arról is, hogy a könyv szerkesztése kiváló, a munka könyvészeti szempontból is megfelel – a napjainkban gyakran figyelmen kívül hagyott – szakmai követelményeknek. (*Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXV. Szerk. Blazovich László. Szeged, 2004. 336. l.*)

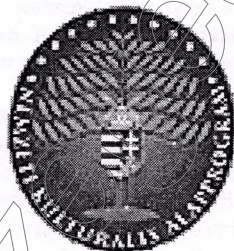
STIPTA ISTVÁN

TÁMOGATÓNK

A

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

E számunk munkatársai

Apró Ferenc ügyvéd, várostörténész

Bálint László ny. nemzetbiztonsági alezredes (Budapest)

Dr. Berényi Imréné, főorvos özvegye

Bóna Endre ny. főorvos, numizmatikus

Csákány Béla ny. egyetemi tanár

Czakó Mihály ny. főiskolai docens

Fenyvesi István ny. egyetemi docens

Papp István Géza tudományos munkatárs

Patik István ny. középiskolai tanár

Péter László ny. egyetemi tanár

Rakonczai János ny. főiskolai tanár

† Scheiber Sándor, a budapesti rabbiképző főiskola egykori igazgatója

Stipta István egyetemi tanár (Miskolc)

Takó Edit könyvtáros

Wacha Imre ny. tudományos munkatárs (Budapest)

József Attila transznegatívum elmélete és az anyag-antianyag szimmetria

1. A transznegatívum-elmélet

E kifejezés József Attilának nem verseiben, hanem bécsi levelében szerepel, melyet 1926 januárjában Makóra küldött, kedves volt tanárának, Galamb Ödönnek. Ebben fogalmazza meg hipotézisét: a *pozitív elektron* (ma röviden pozitron) fogalmát, mely, ma tudjuk, nem más, mint az elektron antirészecskéje. A fizikában akkor ilyen részecskét még nem fedeztek föl. Ezt a fogalmat az atomfizikában csak négy évvel később, 1930-ban, P. A. M. Dirac neves angol fizikus vezette be, szintén csak hipotézisként. Értelmezése akkor még vitát eredményezett, amely azzal zárult, hogy 1932-ben, tehát hat évvel József Attila 1926-i levele után, Carl David Anderson, amerikai fizikus, fölfedezte a pozitív elektront, a pozitront, a kozmikus sugárzásban, melyért, 1936-ban fizikai Nobel-díjat kapott.

Érdekes módon, véletlen egybeesés, hogy C. D. Anderson szintén 1905-ben született, mint József Attila. De 2005-ben van még egy fontos százéves évforduló: ez előtt száz évvel, a 26 éves Albert Einstein, mint a berni szabadalmi hivatal harmadrangú tisztviselője, közli az Annalen der Physik című német folyóiratban híres cikkét a *speciális relativitáselmélettel* kapcsolatban. De nem csak ezt, hanem még három fontos cikket, köztük a *foton* és a *fotoelektromos hatás kvantumelméletét*. Ezért kapta meg az 1921. évi fizikai Nobel-díjat. Mindezekért az Einstein *annus mirabilis*ának, Einstein csodálatos évének nevezett 1905 évfordulóját, a 2005. évet, az UNESCO *a fizika világévének* (*World Year of Physics*) nyilvánította. Einsteinnek e két híres dolgozata nélkül, maga a Dirac-féle antianyag-hipotézis sem született volna meg.

2. Az antianyag genezistörténete

Ahhoz, hogy megértsük és értékeljük József Attila transznegatívum-elméletének jelentőségét, el kell mondanunk az *antianyag-fogalom genezistörténetét*, melyet, mint említettük, P. A. M. Dirac dolgozott ki 1930-ban mint a relativisztikus kvantummechanika egyik legérdekesebb következményét, predikcióját. Ez az előrejelzés a Dirac-féle kvantumelmélet legfontosabb törvényéből, a híres Dirac-egyenletből következik. Ennek az egyenletnek, mely egymagában egyesíti a 20. század két nagy fizikai elméletét: a kvantumelméletet és a speciális relativitást, melyeket, Einstein alapozott meg 1905-ben, van egy nagyon furcsa tulajdonsága. Történetesen az, hogy az elektronon kívül olyan részecskék mozgását is leírja, melyeknek a tömege és energiája negatív. A természetben senki sem látott ilyen „csodabogarat”. Ott mindig pozitív tömegű és pozitív energiájú részecskékkal találkozunk. Hogy megszabaduljon ettől a nehézségtől, Dirac megalkotott egy érdekes fizikai modellt,

*József Attila
Szeged, 1924. november
Gábor Endre fölvétele*

melyet *lyukelmélet* néven ismer a modern fizika története. A Dirac-féle lyukelméletben szerepel először a pozitív elektron, a pozitron fogalma, 1930-ban. Nagyon röviden fogalmazva, a Dirac-féle lyukelmélet szerint lyuknak, üres helynek tekinthető, a negatív tömegű és energiájú elektronok végtelen tengerében, amit sokszor plasztikusan *Dirac tengernek* vagy *Dirac-féle alvilágnak* neveznek. A lyukelmélet jelentősége mint érdekes tudománytörténeti modell inkább abban rejlik, hogy túllépve a pozitron fogalmának bevezetésén, az antirészecskék fizikájának két olyan kölcsönhatási módozatát is megjósolta, melyeknek döntő szerepe van az egész antianyag fizikájában és kozmológiájában.

Az egyik az elektron-pozitron párkeltés folyamata, nagyenergiájú fotonok segítségével:

fotonok \rightarrow *elektron* + *pozitron*;

a másik kölcsönhatási mód pedig a sokat emlegetett elektron-pozitron annihiláció:

elektron + *pozitron* \rightarrow *fotonok*,

vagyis egy elektron és egy pozitron összeütközésekor ezek megsemmisülnek, annihilálódnak, és fotonokká, azaz elektromágneses sugárzássá alakulnak át. Éppen azért nevezik ezt a kölcsönhatási reakciót sokszor részecske-antirészecske (vagy anyag-antianyag) pár szétsugárzásnak is. A részecske-antirészecske (anyag-antianyag) szétsugárzásakor a nyugalmi tömegnek megfelelő nagymennyiségű energia szabadul föl, mely messze fölülmúlja mind az atommag-hasadás, mind pedig a magfúzió alkalmával keletkezett energiát. Tehát az anyag-antianyag szétsugárzás, elvben, a természetben az eddig ismert energiaforrások közül a legtökéletesebb hatásfokú lenne, mert a részecskék és antirészecskék egyenlő arányú keveréke azonnal, 100%-os hatásfokkal, azaz teljes mértékben elektromágneses sugárzássá, fotonokká alakulhat. A József Attila által versben is megjósolt interstelláris űrrepülések megvalósítására a fotonrakétáknál, a hajtó (propulziós) energiát, többek között, szintén anyag-antianyag szétsugárzásból tervezik előállítani.

A Dirac-féle lyukelmélet fent említett jóslásaiban, a Dirac-egyenlet nagy sikere ellenére, nem nagyon hittek a fizikusok, és ezek az akkor nagyon furcsának látszó jelenségek sok vitára adtak okot. Arról van ugyanis szó, hogy ha egy kicsit figyelmebben olvassuk Dirac eredeti, 1930-beli értekezését, melyben a lyukelméletet megfogalmazza, meglepetéssel látjuk, hogy a negatív energiájú *Dirac-tenger* üres helyeit, a *lyukakat*, nem a hipotetikus pozitronokkal azonosítja, hanem az akkor ismert, szintén pozitív, de náluk mintegy 2000-szer nehezebb részecskéekkel, a protonokkal. De idézzük magának Diracnak idevágó sorait: „Vizsgáljuk meg az üres állapotok, a lyukak tulajdonságait [...] Ezek a lyukak pozitív energiájú valamik lesznek, ebből a szempontból olyanok mint a közönséges részecskék [...] Fel kell tehát tennünk, hogy a negatív energiájú elektronok között fellépő lyukak protonok.” Ma már tudjuk, hogy ez nem így van. De azt is meg kell mondanunk, hogy nem egyszerű elírásról van szó, mert Dirac már akkor tisztában volt azokkal a nehézségekkel, melyek a proton és elektron közti nagy tömegkülönbségből keletkeznek, és ennek megoldására különböző javaslatokat tesz, melyek akkor sok ellentmondáshoz vezettek. Ezekből származott valójában a már említett vita.

Dirac 1984-ben bekövetkezett halála előtt visszatért ezekre az ellentmondásokra, és így a leghitelesebb forrásból, az alkotó tudós vallomásából tudjuk meg, mi is történt akkor tulajdonképpen: „Mikor ez az ötlet először eszembe jutott, úgy véltem, hogy e részecskének az elektronnal megegyező tömegűnek kell lennie, mivel az elméletben mindvégig szoros szimmetria mutatkozott a pozitív és negatív tömegű és energiájú állapotok között. De abban az időben az elemi részecskék közül csak a protont és az elektront ismertük. *Féltem attól, hogy egy új részecske létezésére utaljak* (kiemelés: T.T.). A kor hangulata – merőben eltérően a maiától – el-lene szólt újabb részecskék bevezetésének. Ezért munkámat az elektronok és protonok elméleteként jelentettem meg”.

Láthatjuk, hogy a 20. század egyik legnagyobb fizikusa, a relativitás- és kvantumelmélet szintézisének megalkotója miképpen vall az antirészecske fogalmának megteremtéséről, mikor azt mondja, hogy *félt* egy teljesen új részecskéről beszélni. Tehát ez a fogalom, amely ma talán már az általános iskolásnak is természetes, akkor annyira szokatlan, annyira példa nélkülinek látszott, hogy még a legnagyobb elmék is vonakodtak kimondani a szimmetria törvénye által megkívánt vég-ső következtetést.

De hallgassuk csak tovább Dirac vallomását: „Itt természetes nagyot tévedtem, és a matematikusok hamarosan kimutatták annak lehetetlenségét, hogy pozitív és negatív energiájú állapotok között ilyen mérvű aszimmetria mutatkozzék. Weyl volt az első, aki kategorikusan kijelentette, hogy az új részecske tömegének az elektronnal egyezőnek kell lennie.” Itt a neves német matematikusról, elméleti fizikusról és tudományfilozófusról, Hermann Weylről van szó, aki David Hilbert egykori göttingai asszisztense volt. Weyl a szimmetria különböző formáinak kiváló ismerője volt, mint azt a szimmetriáról szóló népszerű, magyarul is megjelent könyve bizonyítja (*Szimmetria*, Gondolat Kiadó).

Ekkor következett –1932-ben – C. D. Anderson bejelentése a pozitron kísérleti fölfedezéséről a kozmikus sugárzásban, és ezzel nem csak az első antirészecske létezését sikerült kísérletileg kimutatni, hanem ezt a pár éves vitát is lezártnak lehetett tekinteni. További vitáknak véget vetett az is, hogy mindjárt a pozitron fölfedezése után sikerült kísérletileg megfigyelni mind az elektron-pozitron páralkotást, mind pedig az elektron-pozitron szétsugárzást is. Ezzel egy új tudományág, az antirészecskék és az antianyag fizikája és kozmológiája született meg.

3. József Attila transznegatívum elmélete és a töltésszimmetria fogalma

Fölvázolva az első antirészecske, a pozitron genezistörténetét, bebizonyosodott, hogy az elektron és a pozitron azonos jellegű részecskék, s köztük csak a töltésük előjele tesz különbséget. A pozitív és negatív elektromos töltés az elektromosságban szimmetrikus szerepet játszik. Az anyagi részecskék ilyen kettősége lényeges objektív sajátosság. A pozitív és negatív töltés szimmetriája az anyagi részecskék lényeges tulajdonsága. Ezt nevezük ma a szubnukleáris fizikában *töltés-szimmetriának*. Később kiderült, hogy a töltésszimmetria (az angol *charge*: töltés után *C-szimmetria*) nemcsak az elektron-pozitron pár alaptulajdonsága, hanem minden

olyan elemi részecskéjé, amelyet a Dirac-egyenlet ír le, akkor is, ha esetleg semleges (mint például a neutron vagy a neutrino).

József Attila 1926 januárjában Bécsből keltezett levelében, melyet Galamb Ödönnek, kedves makói tanárának küldött, a következőket írta:

a transznegatívumról szóló elméletem, mely a fizikával és a kémiával, azt hiszem, bizonyítható is, csakhogy erre eddig senki sem gondol. [...] Különbösen erre utóbb jöttem, hogy ezt a transznegatívumot természettudományosan is lehet igazolni, a művészettel kapcsolatban született elgondolásaim juttattak oda, hogy most már a fizika nyelvén kifejezve jelen van egy másik Univerzum is. T.i. a mi univerzumunk a pozitív és negatív elektrónok rendszere, és a másik jelenlevő Univerzum pedig azoké, amelyekhez képest a jelen ismert negatívok – pozitívok...

Levelének a végén ezt írta még:

De nem folytatom tovább, nehogy még zavarosabb legyek levelem, hiszen mindent előről kellene elmesélni. Azt hiszem, hogy hónaptól kezdve részletesen el fogom mondani néked, természetesen folytatásokban.

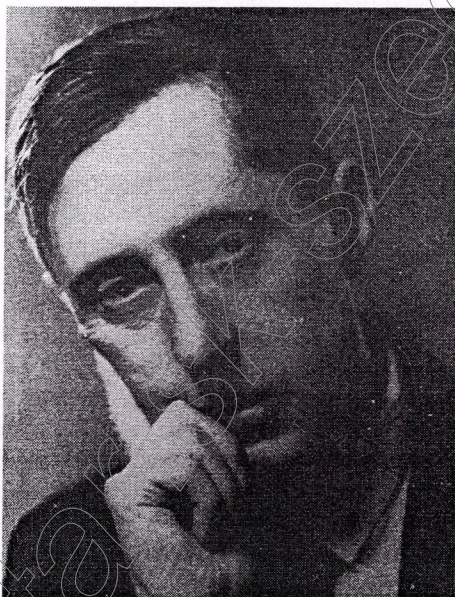
Pár nappal később, 1926 februárjában, ezúttal József Jolánhoz írt levelében a következőket írta:

Elhatároztam, hogy levelekben folytatólágoosan, komoly dolgokat tárgyalok veled, de hát még nem is válaszoltál. Végeredményben is az általam fölfedezett transznegatív elektronok, (aláhúzás: T.T.) mely fölfedezés természettudományi igazolása odahaza kifejtett, a művészet és a negatív univerzumból szóló elméletemnek, nem olyan érdekes, mint egy bridge-parti...

Tudomásunk szerint a transznegatívumnak ez a részletes kifejtése elmaradt, legalábbis nem maradt írásos nyoma. De az antirészecskék fogalmának kérdésében, a fenti töredékes megfogalmazásban is benne foglaltatik két lényeges dolog. Az egyik a töltésszimmetria fogalmának létezése, tulajdonképpen maga a transznegatívum fogalma nem más, mint a töltésszimmetriát végrehajtó transzformáció, a töltéskonjugáció. Amikor egy negatív részecskéről a töltés előjelének megváltoztatásával áttérünk egy pozitív részecskére, például az elektrónról a pozitronra, a „transznegatív elektrónra”. A másik lényeges aspektus József Attila elméletében a pozitív elektron kifejezésének használata. Talán ez a levéltöredék az első írásos tanúja e kifejezés használatának.

Mindezekkel természetesen egyáltalán nem akarjuk azt bizonyítani, hogy József Attilát illetné meg a pozitron predikciójának a prioritása, kétségbe vonva e tekintetben Dirac érdemeit, hanem csak azt, hogy az *antirészecske fogalmához, Diractól teljesen függetlenül, József Attila is eljutott*. Bizonyosan nem tudatos természettudományos módszerekkel, mint Dirac, hanem egész más utakon. De erre maga József Attila ad választ, mikor azt mondja: *a művészettel kapcsolatban született elgondolásaim juttattak oda*. Ezt el is hisszük neki, mert ma már tudjuk, vannak olyan egyetemesen alkalmazható alapelvek, melyek, mintegy összekapcsolva a tudományokat a művészettel, az emberi megismerés e mindkét nagy területén, univerzálisan érvényesek. Ilyen például az emlegetett szimmetriatörvény, számtalan megjelenési formájával.

De azt sem kell elfelednünk, noha József Attila nem fizikai megfontolásból jutott el az antirészecske fogalmához, azért a fizikában sem volt teljesen járatlan, mert tudott a „fizika nyelvén” is fogalmazni, és nem is rosszul. Ezzel arra szeretnénk utalni, hogy József Attila, kora természettudományában, bele értve ide a fizikát is és főleg a modern fizika filozófiai kérdéseit, sokkal jártasabb volt, mint azt gondolnánk. Szegedi egyetemi éve alatt, 1924/25-ben, bár magyar-francia-filozófiaszakos volt, többek között a neves elméleti fizikus, Ortway Rudolf atomfizikai előadásait is hallgatta.

Ortway Rudolf
(1885–1945)

Ortway, aki szegedi éve előtt a kolozsvári tudományegyetemen, majd pedig Szeged után haláláig a budapesti egyetemen adott elő modern elméleti fizikát, az akkori idők egyik leghíresebb elméleti fizikusának, a müncheni egyetem professzorának, Arnold Sommerfeldnek volt tanítványa, olyan más kiváló társak előtt, mint például a kvantummechanika Nobel-díjas fizikusai, W. Heisenberg és W. Pauli. József Attila 1924/25. évi szegedi egyetemi indexéből tudjuk, hogy fölvette Ortway Rudolfnak *Az anyag korpuszkuláris elmélete* című kurzusát és Kiss Árpádnak *Az atomok és molekulák szerkezete* című speciális kollégiumát. Ortway kurzusa 1924/25-ben még nem tartalmazhatta a Heisenberg-Schrödinger-féle kvantummechanikát, mert ez éppen azokban az években volt kialakulófélben. Ortwaynak ez az egyetemi előadása 1927-ben nyomtatásban is megjelent, és ebből tudjuk, hogy a második részében már benne

foglaltatott a Bohr-Sommerfeld-féle kvantumelmélet. Tehát József Attila az akkor létező kvantumfizika legmodernebb eredményeivel ismerkedhetett meg Örtvay Rudolf előadásából. Kozmikus világgépére pedig, minden valószínűség szerint, nagy hatással voltak a híres angol asztrofizikusok, James Jeans (*A csillagos ég titkai*) és Artur Eddington (*A természettudomány új útjai*) akkoriban magyarul is megjelent könyvei.

4. A C-szimmetria (anyag-antianyag szimmetria) kozmikus aspektusai

Az említett C-szimmetriát – vonatkoztatva a semleges részecskékre is – általánosabban megfogalmazva *részecske-antirészecske szimmetriának* vagy még általánosabban *anyag-antianyag szimmetriának* is nevezik. Mai fölfogásban, a C-szimmetria érvényes olyan részecskére, amelyeknek van valamilyen típusú töltése (elektromos-, barion-, lepton-töltés) vagy más hasonló tulajdonsága és kvantumszáma (ritkaság, helicitás, az izospin harmadik komponense, csinosság-charm stb.) Mindezeket a mennyiségeket az antirészecskénél ellentétes előjellel kell venni. Van azonban néhány olyan részecske is, melyeknek semmilyen töltése nincs, és a fent említett tulajdonságok sem jellemzik. Következésképpen ezeknek nincs megfelelő antirészecskéjük, mintegy kivételek a C-szimmetria alól. Többek között ilyen típusú részecske a *foton*, melyről ezért is szokták mondani, hogy azonos a saját antirészecskéjével, az antifotonnal. A részecskék nagy többsége azonban nem tartozik ebbe a kategóriába.

Az elmúlt több mint hét évtized alatt, minden lehetséges antirészecskét sikerült kísérletileg előállítani. Ez a nagyszabású kísérletsorozat, melyben a világ, magfizikával, szubnukleáris fizikával és nagyenergiájú részecskefizikával foglalkozó több laboratóriuma vett részt, az '50-es évek közepén kezdődött, az *antiproton* (1955) és az *antineutron* (1956) fölfedezésével. E kísérlet vezetői, E. Segré és O. Chamberlain, ezért a fölfedezésért 1959-ben fizikai Nobel-díjat kaptak.

Ami az antianyag kozmikus méretekben (anticsillagok, antigalaxisok és más kozmikus objektumok) való létezését illeti, jelenleg egyetlen kísérleti tényt vagy törvényt sem ismerünk, mely ellentmondásban volna, vagy megtiltaná a kozmikus antianyag-rendszerek létezésének hipotézisét. Következésképpen nem vonhatjuk kétségbe az anyag-antianyag-szimmetria érvényességét kozmikus szinten sem. De azt el kell mondanunk, hogy a világegyetemnek abban a részében, mely Földünket körülveszi (naprendszer, tejútrendszer) az anyagnak csak közönséges változata található meg. Az antianyag hiányzik az Univerzumnak ebből a részéből. A neves cambridge-i asztrofizikus, Fred Hoyle becslése szerint, itt az antianyag koncentrációja nem érheti el a közönséges anyag koncentrációjának 10^{-7} – 10^{-8} -szeresét, tehát, „a mi világunkban” való jelenléte szempontjából az antianyagnak nincs sok jelentősége. Ez nem jelenti, hogy a közönséges anyag ilyen túlsúlyának jellemzőnek kell lennie a világegyetemre is. Ha elfogadjuk az anyag-antianyag-szimmetria érvényességét az egész világegyetemre (és egyelőre nincs különleges okunk, hogy ne fogadjuk el), akkor az antianyagnak is éppen úgy részt kell vennie a világegyetem fölépítésében, szerkezetében, mint a mi környezetünkben jelenlevő közönséges anyagnak.

5. Kozmikus szupercivilizációk találkozása, „a művelhető csillagok” fogalma. Szimmetriasértés.

Fogadjuk el tehát az anyag-antianyag-szimmetria érvényességét megakozmikus szinten és azt a lehetőséget, hogy az Univerzum más tájain létezhetnek nagy csillagrendszerek, galaxisok és más kozmikus objektumok, melyek antianyagból állnak. Tudomást róluk eddig nem sikerült szereznünk, mert ez ideig minden információ, amely a távoli világegyetemből hozzánk érkezett, az elektromágneses hullámokon (optikai távcsövek, rádióteleszkópok, röntgen- és gamma-csillagászati műszerek útján), tehát a foton közvetítésével jutott el hozzánk; a foton pedig azonos az antifotonnal. A nemfotonikus csillagászat, mint például a neutrínó-asztronómia, csak most van megszületőben. Ha egy hosszú civilizációs időskálát veszünk alapul, elfogadhatjuk továbbá annak a lehetőségét is, hogy létezhetnek nagyon magas fejlettségi fokon lévő Földön kívüli civilizációk, azaz szupercivilizációk. Képzeljük el, hogy létezik két ilyen szupercivilizáció (A) és (B), melyeknek valamilyen módszerrel sikerült egymással kapcsolatot teremteniük. A két szupercivilizáció sorozatos dialógust és tapasztalatcserét folytatott. Megismerték egymás fejlődési fokát, kölcsönösen tájékoztatva egymást tudományos ismereteik mennyiségi és minőségi szintjéről. Hogy még közelebbi kapcsolatba kerülhessenek, és még többet megtudjanak egymásról, egy idő után jelentkezni fog az igény arra, hogy közvetlenül találkozzanak, hogy megvalósítsák a *csillagok közti, interstelláris találkozást*.

Érdekes, már József Attila gondolkodásában is benne foglaltatik egy ilyen típusú tudományos kihívás, az interstelláris utazás lehetősége, amikor egyik versében, bevezetve „a művelhető csillagok” fogalmát, így írt:

*Mert mi teremtünk szép, okos lányt
és bátor, értelmes fiút,
ki őriz belőlünk egy foszlányt,
mint nap fényéből a Tejút, –
és ha csak pislog már a Nap,
sarjaink bízón csacsogva
jó gépen tovább szállanak
a művelhető csillagokba.*

(Március)

Talán szintén Ortvay Rudolf előadásainak a hatásával van összefüggésben, hogy József Attilában megjelenik a csillagközi utazás lehetőségének a gondolata. Ismeretes, hogy Ortvay, még szegedi tartózkodása alatt, maga is foglalkozott az interstelláris utazás megvalósításának lehetőségével és ezt az értekezését nyomtatásban is közzölte 1928-ban *Az interplanetáris közlekedés problémájáról* címmel. Ebben felhívta, már akkor, a figyelmet arra, hogy egy interplanetáris közlekedés megvalósítása „csak a magenergiák kutatásától várható”. Talán erre figyelt föl akkor a mindenre érzékeny József Attila is, mikor azt írta „jó gépen tovább szállanak művelhető csillagokba.”

De mielőtt megérkeznénk egy „művelhető csillagba”, a számunkra végzetes kozmikus katasztrófát elkerülendő meg kell egyezni egy (ez most itt szó szerinti értendő) létfontosságú kérdésben: melyikük van antianyagból, és melyikük közönséges anyagból. Mert, mint láttuk, *antilénynek*, a teljes megsemmisülés terhe mellett, tilos közönséges anyagból lévő „baráti jobbot nyújtaniuk”.

A nagy kérdés az, hogy egyáltalán eldönthető-e egyértelműen, tehát abszolút értelemben, hogy melyik az anyag, és melyik az antianyag, vagy az antirészecskére alkalmazva: melyik az elektron, és melyik a pozitron? Mivel az elektron és pozitron esetében a különbség az elektromos töltés előjelében van, lényegében arról a fontos kérdéstről van szó, hogy *definiálható-e a töltés abszolút értelemben?* Lehet, hogy ez némelyeknek triviálisnak hat, de egyáltalán nem az, mert két civilizáció találkozásakor, mint mondtuk, létfontosságú, hogy tudják: ugyanazt érti-e *elektronon*. Ismeretes, hogy az elektromos töltés előjele relatív fogalom, konvenció kérdése, tehát ha az egyik civilizáció *elektronjának* a másiknál a *pozitron* felel meg, a találkozás tragikus lehet. El kell döntenünk a töltés előjelét, de abszolút és nem relatív értelemben. Még egyszer kérdezzük: vajon lehetséges-e ez? A válasz egyszerű, de súlyos: mindaddig, míg a töltésszimmetria (vagy általánosabban az anyag-antianyag-szimmetria) egzakt szimmetria marad, ez nem lehetséges. Vagyis, ahhoz, hogy mindkét civilizáció számára egyértelműen megadhassuk a töltés előjelét, a töltésszimmetria (anyag-antianyag-szimmetria) nem lehet tovább egzaktul érvényes, kötelező módon meg kell sérülnie. Következésképpen a két szupercivilizáció katasztrófa nélküli találkozásának szükséges feltétele az anyag-antianyag-szimmetria-sértés létezése. Ha az anyag-antianyag-szimmetria (C-szimmetria) a természet egzakt szimmetriája volna, a teljes kozmikus megsemmisülés lehetősége nélküli találkozás lehetetlen lenne. A C-szimmetria sérülése azonban lehetővé teszi a közvetlen érintkezés megvalósulását, vagy ennek kizárását.

Ezek után mindenképpen következnie kell a súlyos kérdésnek: milyen tehát a C-szimmetria? Egzakt vagy sérült? Szerencsére a második válasz az igaz: a természet C-szimmetriája sérült. De mindjárt hozzá kell tennünk, hogy ezt csak 1957 és 1964 között tudtuk meg. Tehát a veszélytelen találkozás tudata csak 1964 óta vált ismertté. Lehet, hogy mindez első hallásra felette furcsának látszik, de mindez így igaz, és logikusan következik a szubnukleáris fizika utolsó négy évtizedének a szimmetriasértésekkel kapcsolatos, sokszor szenzációszámba menő fölfedezéseiből.

Az elemi részek fizikájában a szimmetriasértésekkel kapcsolatos „nagy áttörés” tulajdonképpen nem a töltésszimmetriával (C-szimmetriával) kezdődött, hanem a térbeli, a P-szimmetriával. A térszimmetriával foglalkozó fizikai megmaradási törvényt, a neves Nobel-díjas, magyar származású fizikus, Wigner Jenő, vezette be, még 1927-ben. A matematikai fizikában ismert híres Noether-tételt (miszerint a fizikai törvények szimmetriatulajdonságaival kapcsolatos invarianciának mindig valamilyen megmaradási törvényt felel meg) a kvantumfizikára alkalmazva, Wigner megfogalmazta a térbeli paritás (P-paritás) megmaradásának törvényét, mely nem más, mint a tértükrözési szimmetria kvantummechanikai megfelelője.

A P-paritáshoz hasonlóan a C-szimmetriának is megfelel egy megmaradási törvény, mely nem más, mint a töltésparitás, a C-paritás megmaradási elve. Ez, a Noether-tétel szerint, a fizikai törvények részecske-antirészecske szimmetriájának a következménye. A drámai fordulat ezekben a kérdésekben akkor következett be, mikor a két kínai származású amerikai fizikus, T. D. Lee és C. N. Yang, 1956-ban megfogalmazta a gyenge kölcsönhatások P-szimmetriasértését, melyet mindjárt, 1957-ben, kísérletileg is sikerült igazolni. Amikor Lee és Yang, 1956/57-ben bevezette a gyenge kölcsönhatások P-szimmetriasértését, a fizikusok számára teljesen szokatlan volt, hogy egyáltalán létezik kapcsolat egy kölcsönhatás erőssége és a térszimmetria érvényessége között. Ezek a szimmetriasértéssel kapcsolatos kutatások és események akkor, az '50-es évek végén, amikor én a pályámat kezdtem, nagy visszhangot keltettek világszerte. A '60-as évek elején azonban az oly kuszának látszó kérdések egyszerre tisztázódtak, mégpedig Lev Landaunak, a neves szovjet fizikusnak köszönhetően. Ő bevezette a CP-szimmetria (kombinált szimmetria) fogalmát, és ugyanakkor a Noether-tétel alapján megfogalmazta a kombinált paritás megmaradásának törvényét. A CP-szimmetria azt jelenti, hogy egyidejűleg kell elvégeznünk a térbeli szimmetria transzformációt (P) és a részecske-antirészecske transzformációt is. Ebben az esetben többé nem lép föl aszimmetria a gyenge kölcsönhatások fizikájában. Valóban így is történt, a kísérleti eredmények szép összhangban voltak a CP-szimmetria és a CP-paritás megmaradásával. De sajnos ez az állapot nem tartott sokáig, csak 1964 közepéig, mikor az A. J. Cronin és V. Fitch által vezetett princetoni kutató csoport, a nehéz, a K-mezonok családjában (tömegük 1000-szer nagyobb az elektron tömegénél), lévő semleges kaon hosszú életű komponensénél (K_2^0) olyan bomlási módozatot fedezett föl, melynél a CP-szimmetria megsérül, következésképpen nem érvényes tovább a CP-paritás megmaradása. A Cronin-Fitch effektusnál a CP-szimmetria sérülés foka nem nagy, csak 0,2%-os, de ma már biztosan tudjuk, hogy ez szisztematikusan létezik. Ez a csekély szimmetriasértés éppen elég ahhoz, hogy a civilizációk találkozásához oly szükséges kérdésre, a töltés abszolút meghatározására alkalmazható legyen. Ezért a 0,2%-os CP-szimmetriasértés 1964-i fölfedezéséért 1980-ban Cronin és Fitch fizikai Nobel-díjban részesült.

Ha a CP-szimmetria sérülése az anyagnak csak egy speciális bomlásformájában jelentkezik is, ez nem jelenti, hogy nem vezethet az egész fizika számára óriási fontosságú tények föltárásához. Ma úgy látszik, hogy ez a nagyon kicsiny szimmetriasértés a természet új, az ötödik, lényeges fizikai kölcsönhatásának lehet előhírnöke. De ezen túl hosszan lehetne beszélni arról is, hogy a CP-sértéshez hasonlóan más szimmetriasértéseknek milyen fontos szerep jut a művészetekben általában. T. D. Lee, aki a gyenge kölcsönhatásoknál fölfedezett P-szimmetria sértésért kapott C. N. Yanggal együtt Nobel-díjat, mindössze egy évvel a jelenség fölfedezése után, főleg a kifestő szimmetriasértésnek tulajdonított érdekes esztétikai következményeket. Erről a következőket írta: „A legtöbb képzőművészeti alkotás szépségét és harmóniáját csak fokozza egy kicsiny aszimmetria jelenléte. A szépség fogalma inkább köthető a kis aszimmetriákhoz, mint a tökéletes szimmetriához.” Íme a kis szimmetriasértések, a csekély aszimmetriák egyetemes jelenléte és szerepe a tudományokban és művészetekben egyaránt.

Visszatérve a CP-sértés problematikájához, van tehát egy megmaradási törvény, a CP-paritás megmaradása, amely 99,8%-ban érvényes, de ugyanakkor a K_2^0 -es mezon két pi-mezonos bomlásakor a megmaradási törvény szerkezete föllazul, és szisztematikusan, 0,2%-os, nagyon kicsiny CP-sértés lép föl. Következésképpen a törvény szövődéke itt egy kicsit fölfeslik, de csak 0,2%-osan, 99,8%-ban továbbra is érvényben marad. Költői formában József Attila ezt az érdekes kapcsolatot a természet-törvény érvényessége és a kiskokú szimmetriasértés között, nagy filozófiai versének, az *Eszméletnek* VII. versszakában így fejezte ki:

*Én fölnéztem az est alól
az egek fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a mult szövőszéke
és megint fölnéztem az égre
álmaim gőze alól
s láttam, a törvény szövődéke
mindig fölfeslik valahol.*

6. József Attila fölfogása a szimmetriasértésről

A szimmetriasértés fogalma és kapcsolata a szimmetriával, József Attila életművében több helyen föllelhető. Ez a problematika őt nem csak verseiben, de tanulmányjaiban is foglalkoztatta. Talán a legplasztikusabban és legfrappánsabban, 1936-ban, Bartók Béláról szóló tanulmányvázlatában fogalmazta meg a szimmetria és a szimmetriasértés kapcsolatát, amikor azt mondta e vázlat 4. pontjában, cikkünk terminológiáját használva: „*Csak aszimmetria által lehetséges alkotás. A szimmetria nem egyéb mint egy megértett aszimmetria.*” Ez a József Attila-i megfogalmazás szinte egybehangzik a Nobel-díjas fizikus, T. D. Lee előbbi megfogalmazásával, miszerint az alkotás szépsége inkább köthető a kis aszimmetriákhoz, mint a tökéletes szimmetriához.

Ami a szimmetriasértés-versben való alkalmazását illeti, talán erre a legjobb példa 1928-ban írott *Biztató* című verse:

*Kinában lóg a mandarin.
Gyilkolt ma is a kokain.
Zizeg a szalma, menj, aludj.
Gyilkolt ma is a kokain.*

*Az áruházak üvegén
a kasszáig lát a szegény.
Zizeg a szalma, menj, aludj.
A kasszáig lát a szegény.*

*Végy kolbászt és végy kenyeret,
őrizd meg jól az életed.
Zizeg a szalma, menj , aludj,
őrizd meg jól az életed.*

*Aki majd főz is, csókol is,
kerül majd egyszer asszony is.
Zizeg a szalma, menj, aludj,
kerül majd egyszer asszony is.*

Ebben a versben a „zizeg a szalma, menj, aludj” sort mintegy szimmetria-tengelyként foghatjuk föl, és ehhez képest minden versszakban vertikális (le-föl) szimmetria valósul meg. Ezt a vertikális szimmetriát megtörik az első sorok, de ezek nélkül a vers mondanivalója nem érvényesül.

Hasonló szimmetriasértés szerepel a szintén abban az időben írt *Dudolóban* vagy ennek egyik változatában, *Proletárdal* című versében, melynek megírta a francia változatát is *Chant de prolétaire* címmel.

*A világrészek csöndesen
Úsznak a hűvös vizeken
Pamparampa pampa pamm
Úsznak a hűvös vizeken*

*Van krumplink és van kanálunk
Piszokban élünk s meghalunk
Pamparampa pampa pamm
Piszokban élünk s meghalunk.*

*Mért görbülni kicsikém a szád?
Új inget gondolok reád
Pamparampa pampa pamm
Új inget gondolok reád.*

*Minden hálál és semmi gyász,
Akire csak a Párt vigyáz
Pamparampa pampa pamm
Akire csak a Párt vigyáz.*

Ez utóbbiak abban különböznek a *Bíztatótól*, hogy a szimmetriatengely verssora („zizeg a szalma, menj, aludj”) helyett csak értelem nélküli hangutánzó szavak szerepelnek (Pamparampa pampa pamm).*

Egész más módszert alkalmaz a szimmetriasértéssel kapcsolatban a neves osztrák pszichiáternek, Freudnak nyolcvanadik születésnapjára 1936-ban írott *Amit a szivedbe rejtész* című híres versében. Már a cím is, mely azonos a vers kezdősorával, tulajdonképpen szerepel a másik *Bíztató*-ban, melyet 1936-ban írt, és nem azonos az előbb említett *Bíztató*-val. Az 1936-ban írt *Bíztató* harmadik versszaka így hangzik:

*Amit szemeddel sejtész,
sziveddel várd ki azt,
amit szivedbe rejtész,
szemednek tárd ki azt.*

* Változata: *parapamm paramm papamm*. (A szerk.)

A Freud születésnapjára írt vers ennek a versszaknak az utolsó két sorával kezdődik. Tehát már itt van szimmetriasértés:

*Amit szivedbe rejtész,
szemednek tárd ki azt;
amit szemeddel sejtész,
sziveddel várd ki azt.*

*A szerelemben – mondják –
belehal, aki él.
De úgy kell a boldogság,
mint egy falat kenyér.*

*S aki él, mind-mind gyermek
és anyaölbé vágy.
Ölnek, ha nem ölelnek –
a harctér nászi ágy.*

*Légy, mint a Nyolcvan Éves,
akit pusztítanak
a növekvők s míg vérez,
nemz millió fiat.*

*Már nincs benned a régen
talpadba tört tövis.
És most szivedből szépen
kihull hátálód is.*

*Amit szemeddel sejtész,
kezeddél fogd meg azt.
Akit szivedbe rejtész,
öld, vagy csókold meg azt!*

Az utolsó versszakban is szerepel egy másik szimmetriasértés, de többek között ez adja meg a vers befejezésének nagyszerűségét. Talán érdemes itt megemlíteni, hogy ezt a Freudot köszöntő verset József Attila barátja, Artur Koestler fordította németre. Ő szintén 1905-ben, az Einstein-féle *annus mirabilis*ben született, mint József Attila.

Egyébként ezt az említett módszert, mely szerint már megírt vers részleteit, kicsit talán megváltoztatva, újra fölhasználta más versében, József Attila többször alkalmazta. Talán a legjobb példa az 1934-ben Babitshoz írt *Magad emésztő* című verse, melybe beleszötte a szintén akkoriban írt *Eszmélet* IV. versszakának annyit idézett első öt sorát:

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindegyik determinált.*

Több más példát lehetne említeni a szimmetriasértés használatának illusztrálására József Attila költészetében. De álljunk meg itt, hangsúlyozva még egyszer a Bartók-tanulmány vázlatában megfogalmazott frappáns tézisét: „*Csak aszimmetria által lehetséges alkotás.*”

7. „Az észszel fölfogott emberiség világoossága”

Milyen nagy kár, hogy József Attila nem érthette meg az 1926-ban megfogalmazott transznegatívum-elmélete kulcsfogalmának, a töltésszimmetriának és az ebből következő anyag-antianyag szimmetriasértés különböző aspektusainak, a modern fizika által való fényes igazolását. De ő csak 32 évet élt.

*Harminckét éves lettem én –
meglepetés e költemény
csecse
becse:*

*ajándék, mellyel meglepém
e kávéházi szegleten
magam
magam*

– ahogy írta a halála évében, 1937-ben megjelent versének kezdősoraiban. A következőképpen fejezte be:

*Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul
sekély
é kéj*

*Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
tani-
tani!*

Ma, 2005-ben, József Attila születésének századik évfordulóján, tudva tudjuk, hogy ez így történt. De az itt elmondottak alapján, azt is tudva tudjuk, hogy József Attila költői világképe és egész gondolatvilága sokkal gazdagabb és ugyanakkor sokkal tudományosabb és racionálisabb, mint azt eddig sokan hitték, mert az ő eye „*az észszel fölfogott emberiség világoossága*”.

TAKÁCS ZSUZSANNA

*A Szegedi Műhely története (1962–2005) és repertórium (1995–2004)**

Bevezetés

Dolgozatom témaválasztását nagymértékben meghatározta, hogy 23 éve vagyok a szegedi Somogyi-könyvtár földolgozó részlegének munkatársa. Számomra egyértelmű volt, hogy olyan témát válasszak, amely egyrészt kapcsolódik az intézményhez, ahol dolgozom, másrészt a munkámhoz.

A Szegedi Műhelyt 1962-ben indította a Somogyi-könyvtár, akkor még Hálózati Híradó címmel. A szegedi főiskola könyvtár szakára beadott szakdolgozatok, a hároméves könyvtáros-asszisztens tanfolyam záródolgozatai számos helyi lap történetét, anyagát földolgozták már, de e – máig is egyetlen – helyismereti, várostörténeti folyóirat nem keltette még föl a hallgatók érdeklődését.

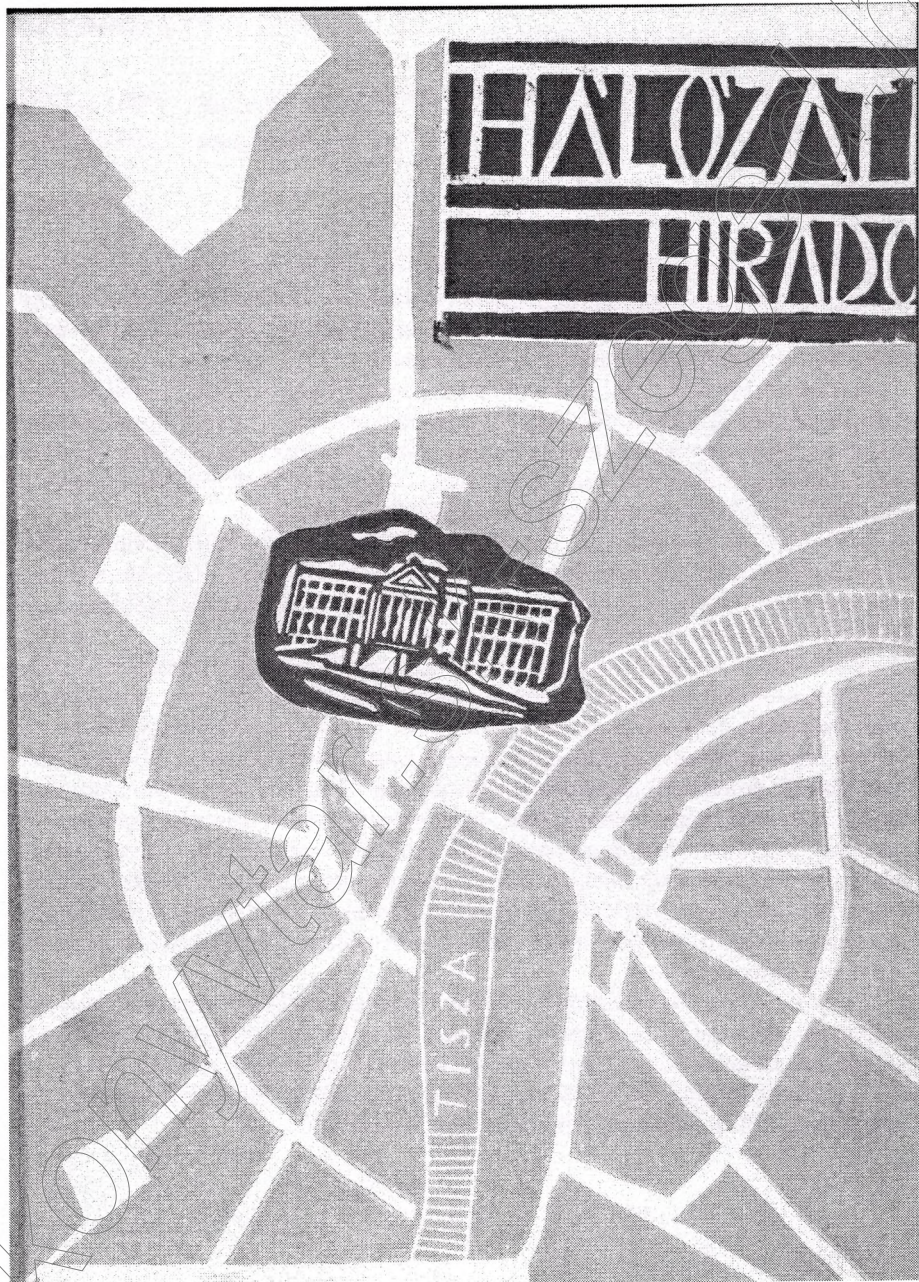
1995-ben kapcsolódtam be technikai munkatársként a Műhely munkálataiba. Péter László szerkesztő már akkor biztatott, hogy készítsem el a lap repertóriumát. Az anyag cédulázását el is kezdtem, de pár évfolyam átnézése után a földolgozás – időhiány, fontosabb feladatok miatt – abbamaradt.

Most eljött a kedvező alkalom, hogy elvégezzem a munkát, összekötve a kellemet a haszonnal. Kellemes, hiszen olyan anyaggal foglalkozhatom, amelyhez közöm van, amely egy kicsit az én „gyermekem” is. Bízom abban, hogy hasznos is, hiszen repertóriumokra igen nagy szükségük van a könyvtáraknak. Olvasók, kutatók, diákok, érdeklődők munkáját könnyítik meg. Nagy segítséget nyújtanak szakdolgozatot, tanulmányt, monográfiát, helytörténeti munkát készítőik számára. Remélem, dolgozatom nem fog polcon porosodni, és segítséget nyújt mindazoknak, akik városunk történetét kutatják. Mivel munkám nem tárja föl a Szegedi Műhely teljes anyagát, csak az 1995 és 2004 közötti időszakét, remélem, lesz olyan könyvtár szakos hallgató, aki ezután kap kedvet a folytatásához, és elkészíti az előző évfolyamok repertóriumát is.

Dolgozatom két fő egységből áll. A első fejezet időrendben halad végig a folyóirat történetén, alfejezetekben tárgyalva az egyes korszakokat, amelyeket a folyóirat címének változása határozott meg. Mellékletek és irodalomjegyzék zárja ezt a részt.

A második fejezet első része a repertórium használatát, fölépítését ismerteti. Ezután következik a cikkanyag időrendben, majd a mutató.

* Szakdolgozat a bajai Eötvös József Főiskolán. A repertórium később jelenik meg.

Az 1950–60-as évek fordulóján a könyvtári munka egyre igényesebbé válásával sorra jelentek meg a könyvtárakban a különféle híradók s más hasonló kiadványok, amelyek újabb könyvtári módszereket adtak közre. Így indult 1962-ben a Somogyi-könyvtár kiadásában a Hálózati Híradó. Célul tűzte ki: „a központban vagy a hálózatban kialakult és bevált munkamódszereket közöljük, hogy azt más fiókok könyvtárosai átvéve, saját gyakorlatukban alkalmazhassák. Úgy gondoltuk, hogy fiókhálózatunk kezdeti nehézségeit már legyűrte, és eljutottunk odáig, hogy munkánk színvonalán javítsunk, hogy többet, jobbat adhassunk olvasóinknak, mint eddig adtunk. Könyvtárosaink rátermettsége – a mi meglátásunk szerint – megvan, és némi segítséggel – amelyet részben a Hálózati Híradón keresztül akarunk nyújtani – lehet is fiókkönyvtáraink munkáján javítani.” Így fogalmazta meg a lap célját Fodor Pálné, a fiókhálózat vezetője.¹

Ennek megfelelően a Híradóban elsősorban a fiókhálózat munkáját elemző összefoglalók, egy-egy szakkérdésről szóló módszertani útmutatók és a fiókkönyvtárak tapasztalatainak leírásai kaptak helyet. Az első szám még szigorúan házi használatra készült, stenciles sokszorosításban, a fiókkönyvtárak számának megfelelően, mindössze 20 példányban.

Időközben 1962. május 1-jén a Művelődésügyi Közlöny 9. számában hivatalos közlemény jelent meg a munkamozgalmi híradók kiadásának engedélyezéséről. Ennek alapján a Somogyi-könyvtár is megkérte az engedélyt híradójának kiadására (1. sz. melléklet). A Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatóságától 1962. augusztus 30-i kelettel meg is érkezett az 1/1962. számú lapkiadási engedély.* Ezt azután minden évben meg kellett újítani, kérve az esetleges változtatások elfogadását is.

Az engedély megkérésével egyidőben – a kötelespéldány szolgáltatásnak eleget téve – az Országos Széchényi Könyvtár kötelespéldány osztályához is eljuttatott négy példányt a 2. számból a könyvtár. „Örömmel üdvözljük a Hálózati Híradót. Megindítása önmagában is jelentős, de különösen jelentőssé az teszi, hogy mintául szolgál a nagyobb városi könyvtáraknak saját híradójuk feladatkörének felismerésében. [...] Részletesebben majd a Könyvtáros szokásos szemléjében írunk a híradóról!” – írta a kiadványt nyugtázó levelében Gerő Zsoltné, az OSZK osztályvezető-helyettese.

A 3. számtól a házi sokszorosítás helyett már a szegedi egyetem sokszorosítójában készült a lap, és példányszáma 60-ra emelkedett. Felelős kiadója Bezerédy István, a könyvtár igazgatója. Fedőlapját Burkus András, a kötetset vezetője tervezte. Ennek a számnak már háromtagú szerkesztőbizottsága volt: Csetri Lajos (később a szegedi egyetem professzora) a földolgozó, Fodor Pálné, a fiókhálózat és Reguli Ernőné, a kölcsönző csoportvezetője. A 4. számtól Fodor Pálné felelős szerkesztő lett.

Hálózati Híradó, 1962. 1. sz. 1. p.

* Ezt sajnos nem sikerült megtalálnom a könyvtár irattárában. Későbbi levelekben találtam rá utalást.

A folyóirat tehát gyorsan túllépett a házi kereteken. A kötelezpéldányok megkülde az Országos Széchényi Könyvtárnak, valamint a Somogyi-könyvtárral szorosabb kapcsolatban álló könyvtáraknak eljuttatott tiszteletpéldányok már szélesebb szakmai körben is ismertté tették. Tartalma is bővült; a cikkek nem korlátozódtak csak a fiókhálózat munkájára, hanem az egész könyvtár tevékenységét átfogták.

Így a második évfolyamtól már Somogyi-könyvtári Híradó címmel jelent meg a folyóirat: „azt az alkalmat, amit publicitása jelent, könyvtárunk nem szalaszthatja el: a benne helyet kapó mondanivalót nem szűkíthetjük le a Somogyi-könyvtár hálózatának, fiókkönyvtárainak problémáira. [...] A Somogyi-könyvtári Híradó a jövőben is nagy gondot fordít a fiókkönyvtárakban folyó munkára, különösen a kölcsönzés kérdéseire, de új címéhez illően az eddiginél tudatosabban és tervszerűbben igyekszik a könyvtár egész munkájának visszatükrözésére, a könyvtár minden munkaterületének áttekintésére” – fogalmazta meg az új név adta föladatokat a szerkesztőbizottság.²

Ekkor kapcsolódott be szerkesztőként a lap munkálataiba az 1961-től az intézmény munkatársai sorába lépő Péter László. Ő lett a könyvtár tudományos tevékenységének szervezője és fáradhatatlan ösztönzője. „Személyében a könyvtáron belül és kívülről is elismert alkotó irodalomtörténész és bibliográfus került az eddig csak kulcsszám szerint létező »tudományos főmunkatársi« státusba” – írta róla utóbb Bezerédy István.³

Az 1963. évi 2. számtól már 100 példányban jelent meg a Híradó. Bezerédy István évenkénti igazgatói beszámolóí és az intézmény munkatársainak cikkei folyamatosan tájékoztatták a város könyvtárügyének alakulásáról az egyre terebélyesedő hálózat könyvtárosait, akiknek a lap egyúttal fórum volt, és a tapasztalatcsere lehetőségét kínálta.

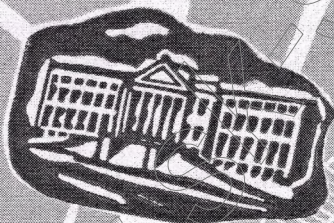
1964-től kibővült a szerkesztőbizottság; élén (Bezerédy István felelős kiadó, Dinnyés Józsefné technikai munkatárs, Fodor Pálné és Gyuris György hírvonatvezető, Reguli Ernőné, Péter László lett a felelős szerkesztő, és maradt is a mai napig – leszámítva pár év kényszerű kihagyást. A kiadvány sorsa a továbbiakban jórészt az ő személyéhez fűződött. Innentől kezdve a szakmai, módszertani cikkek mellett sorra jelentek meg Szeged történetével, művelődéstörténetével kapcsolatos írások. „Sikerült a lapnak határozott karaktert adni, amely szervesen simul a helyismereti munkához.”⁴ A Híradó ezzel magára vállalta az évek óta nagyon hiányzó helyismereti, helytörténeti folyóirat szerepét is. A lapban már nem csak a könyvtár munkatársainak írásai kaptak helyet, hanem „külső” szerzők is gazdagították az anyagot.

² Somogyi-könyvtári Híradó, 1963. 1. sz. 3. p.

³ A Somogyi-könyvtár száz éve. Szerk. Péter László. Szeged, 1984. 197. p.

⁴ Lippai Jánosné: A Somogyi-könyvtár száz éve Szeged szellemi életében. Kézirat. Doktori értekezés. Bp., 1981. 257. p.

Somogyi-könyvtári
híradó

1963. február, 2. évf. 1. sz.

Péter László betegsége (1964–66) miatt a lap kiadása két évre megszakadt. A 4–5. évfolyam 1966-ban összevontan egy kötetben látott napvilágot. Ebben található először az addig megjelent anyagról repertórium, amely a kezdetektől megjelent cikkek adatait tartalmazta. Ez azután gyakorlattá is vált; 1996-ig minden évben az utolsó szám végén kapott helyett a cikkbibliográfia mutatóval együtt.

1967-ben változott először a folyóirat mérete, külseje. A nehézkesen kezelhető A/4-es alakot új, szebb és főleg könnyebben kezelhető A/5-ös füzet formátum váltotta föl. A lap népszerűségét mutatja, hogy már 200 példányban jelent meg. A fedőlap grafikáját Horváth Mihály grafikus, a főiskola rajztanszékének munkatársa készítette. A lapszámozás az évfolyamon belül folyamatos lett. Tartalmában folytatta az előző évek jó hagyományait.

A cikkeket most már rovatokba sorolta. A *Műhelymunka*, később *Műhely* rovatba kerültek a könyvtár évi munkájáról szóló jelentések, valamint a fiókhálózat, a kölcsönzés, a gyermek- és ifjúsági könyvtár, a könyvtárosképző szaktanfolyam, a különgyűjtemények, a könyvtárközi kapcsolatok időszerű kérdései. A szakmai kérdéseket boncolgató műhelytanulmányok jó eligazítást nyújtottak a könyvtárosoknak, fölértek egy állandó továbbképző tanfolyammal.

A Szegeddel kapcsolatos közlemények, helyismereti, helytörténeti írások a *Szegedi örökség*, később *Örökség* című rovatban láttak napvilágot. A szerkesztő tudatosan irányította munkatársainak figyelmét e témák felé. Hosszabb távra szóló programot is kidolgozott az érdeklődő könyvtárosok számára.⁵ A Híradó arra is törekedett, hogy a könyvtárosok tudományos tevékenysége a Somogyi-könyvtár anyagára támaszkodjék, ennek gyűjteményét tárja föl minél alaposabban.

A szerkesztői témaajánlás hatására ritka, de annál hasznosabb vállalkozás indult el: a helytörténeti jellegű kiadványok névmutatóinak elkészítése, segítve ezzel a művek használatát. Ezek sorra jelentek meg a lap hasábjain. (A mai napig is vállalkoznak kollégák, városunk történetét kutatók ilyen jellegű munkák elkészítésére.) Az első névmutató az 1968. évi 3. számban jelent meg: Csongor Győző muzeológus, várostörténész A *Dugonics-Társaság ötven éve* c. kiadvány névanyagát dolgozta föl.

⁵Somogyi-könyvtári híradó, 1968. 3. sz. 115–116. p.

A könyvtárosok jobb tájékozódását, tájékoztatását szolgálta a *Krónika* rovat, amely rendszeresen ismertette a könyvtár tervezett előadásait, kiállításait, följegyezte az intézmény belső eseményeit, a személyi változásokat.

Ezután kapott helyet az *Írások könyvtárunkról* című repertórium, amely híven regisztrálta mindazt, amit az intézményről bárhol írtak.

A cikkek között folyamatosan rövid idézeteket közölt a lap, amelyek a könyvről, könyvtárról, könyvtárügyről fogalmaztak meg értékes gondolatokat. Egy kis válogatás ezekből:

„Mintaszerű hivatalnokok lehetnek a Ferenc József-rend vagy a vaskorona-rend várományosai; könyvtárba, múzeumba csak az az ember való, aki szerelmes a mesterségébe.”

Móra Ferenc⁶

„Mindent, ami bennem jó, a könyveknek köszönhetek.”

Gorkij⁷

„A könyv, mely mindenütt jelenlevővé varázsolta a szellemet, megteremtette az emberiség lelki közösségét. A könyv, mely nemcsak a teret hódította meg, hanem béklyóba verte a térnél is nagyobb ellenségünket, az időt. Ennél nincsen nagyobb csoda.”

Kosztolányi Dezső⁸

„A helyi teljesítményeken túl, amelyeket fokozni kell, és a kor színvonalára hozni, az ország tudományos kultúrájába is be kell kapcsolni a szegedi kultúrpalotát a maga gazdag, de a város határain túl szakkörökben is alig ismert anyagával. Minél szélesebb körben publikálni kell, amink van, s a városnak és az államnak az intézetbe fektetett sok áldozatát gyümölcsöztetni azzal, hogy Szeged könyvtára és múzeuma révén is értékéhez méltó megbecsülésben álljon az ország közvéleménye előtt.”

Móra Ferenc⁹

Az üres helyek hasznos kitöltésének másik módja a könyvtárról más lapokban megjelent írások vagy azok részleteinek közlése volt. Így értesültek az olvasók pl. *A Somogyi-könyvtár kiadványairól* a Könyvtáros 1967. decemberi számában megjelent cikkből.¹⁰ A Magyar Hírlap 1969. február 18-i írása a Somogyi-könyvtárban őrzött eszperantó gyűjteményről számolt be.¹¹

A számok utolsó lapjain a szerkesztő tette közzé időszerű fölhívásait, közleményeit *Munkatársainkhoz* címmel. Ezúton kérte a kollégákat, hogy kézírataik külsőségükben a lapban látott formákat kövessék, segítve ezzel a szerkesztés technikai feltételeinek megkönnyítését. Fölhívta a figyelmet a határidőkre is. „Könyv- és könyvtártörténeti, helyismereti tárgyú írásokat külső munkatársaktól is örömmel fogadunk” – állt a fölhívásokban.

Máig is élő hagyománya a folyóiratnak, hogy a jeles évfordulókról megemlékeznek. Az első ünnepi számok 1969-ben jelentek meg: a Tanácsköztársaság félszázados és Szeged fölszabadulásának 25 éves jubileumára.

⁶ Uo. 1967. 1. sz. 5. p.

⁷ Uo. 10. p.

⁸ Uo. 1968. 3. sz. 110. p.

⁹ Uo. 1969. 2. sz. 94. p.

¹⁰ Uo. 1967. 4. sz. 161. p.

¹¹ Uo. 1969. 3. sz. 176. p.

Az 1969. évi 3. szám végén az olvasókhöz szolt a szerkesztő. Az eddigi számok terjesztése több ún. *elosztó lista* alapján történt. Ezt a gyakorlatot továbbra is megtartották, de a nyomdai, sokszorosítási és postai költségek drágulása miatt kénytelen volt a könyvtár fölülvizsgálni a tiszteletpéldányokban részesülők címjegyzékét. „Olvasóinktól jelkéses előfizetési díjat kérünk: egy postai levelezőlapot, amelyen jelzik igényüket, hogy híradónkat továbbra is kéri. Aki ezt a csekély fáradságot megteszi, nyilván nem dobja papírkosárba küldeményünket. [...] a levelezőlaponk egyúttal betűrendes nyilvántartásunkat alkotják. [...]

A lapoktól, folyóiratoktól pedig azt kérjük, hogy esetenként legalább néhány sorban adjanak hírt híradónk és kiadványaink megjelenéséről. Részükéről ezt tekintjük »előfizetési díjnak« – fordult a felelős kiadó és a szerkesztő az olvasókhöz.¹²

A lap kollektívájának lelkesedését mutatta, hogy munkáik után honoráriumot nem kaptak. A könyvtárigazgató döntése alapján számonként egy-egy munkatárs kapott jutalmat, „nívódíjat” cikkéért. Az első ilyen közleményt az 1969. évi 4. számban találtam: „Az e számunkban való értékes közreműködésért a könyvtárigazgató kivételesen két jutalmat is adott: Szabó Imre és Gyuris György 100-100 Ft tiszteletdíjat kapott.”¹³ Ez akkoriban még értékes összegnek számított.

A Híradó szép csöndben, szívós munkával a szegedi kulturális élet befolyásoló tényezőjévé, a helyismereti, helytörténeti kutatás és föltárás fórumává vált. „A könyvtár szép és rendszeresen megjelenő kiadványa [...] lassan már folyóíratársunkká válik. [...]” – jelent meg a Tiszatáj ismertetésében.¹⁴ A Tiszatáj is gondot fordított a „szegedi örökségre”, ezt azonban többnyire az irodalomra, művészetekre, valamint a velük kapcsolatos tudományterületekre korlátozta. A könyvtár lapja inkább megfelelt a helyismereti folyóirat követelményeinek.

Ezt mutatja az 1970-ben indított új rovat is, amely a könyvtár új beszerzéseiből rendszeresen közölte a helyismereti tárgyú kiadványok (önálló művek, különyomatok, szegedi vonatkozású írásokat és adalékokat tartalmazó gyűjteményes művek) jegyzékét. „Összeállításunk a Délmagyarország vasárnapi számaiban közölt *Szeged a hazai lapokban* című repertóriumunkkal együtt – korszerűbb megoldás híján – ellátja a kurrens helyismereti könyvészet földadatát” – írta Péter László szerkesztő a rovat bevezetőjében.¹⁵ Évenként, az utolsó számban mutatót is közöltek az anyagról. Mind a bibliográfiát, mind a mutatót Gyuris György, a földolgozó csoport akkori vezetője készítette. Négy éven keresztül jelent meg ez a hiánypótló anyag a Híradó hasábjain.

1974-ig a folyóirat gyakorlatilag változatlan formában és tartalommal látott napvilágot. Egy-egy tematikus szám törte csak meg ezt a folyamatot, mint pl. a Magyar Tanácsköztársaság évfordulójára megjelent 1968/3. szám, vagy a Szeged fölszabadulásának jubileumára kiadott 1969/3. szám.

¹² Uo. 1969. 3. sz. 220. p.

¹³ Uo. 1969. 4. sz. 368. p.

¹⁴ Tiszatáj, 1969. 1. sz. 35. p.

¹⁵ Somogyi-könyvtári Híradó, 1970. 2. sz. 91. p.

Somogyi-könyvtári
műhely

73 | I-4

1973. március 1-jétől a Somogyi-könyvtár és az eddig Hódmezővásárhelyen működő Csongrád Megyei Könyvtár egyesült. Ezután a megyei föladatokat is a szegedi intézmény látta el. Új igazgatót is kapott: Tóth Béla József Attila-díjas író, a könyvtárnak 1958 óta tudományos munkatársát.

1969 óta a megyei könyvtár is jelentetett meg munkamozgalmi híradót Csongrád Megyei Könyvtáros címmel, amelyet 1973-tól szintén az új föladatkört kapott Somogyi-könyvtár adott ki. Célszerűnek látszott, hogy a két folyóirat között megosztódjanak a föladatok. Közös megegyezéssel és a fölöttes szervek jóváhagyásával a szakmai munkát közvetlenül szolgáló elméleti és módszertani írásokat, tapasztalatcseréket és gyakorlati beszámolókat, a megye könyvtári életéről szóló krónikát és bibliográfiai számadást a Csongrád Megyei Könyvtáros közölte. Így átvette a *Műhely*, a *Krónika* és az *Írások könyvtárunkról* című rovatokat.

A Híradó azt a föladatot kapta, hogy alapfunkcióját megtartva, immár nagyobb terjedelemben és az egész megyére kiterjesztve közöljön helyismereti és helytörténeti tanulmányokat, adattárakat, mutatókat, bibliográfiákat és könyvkritikákat. A lap címe ismét megváltozott: Somogyi-könyvtári Műhely, felelős kiadója Tóth Béla lett. „Minthogy megyénkben helyismereti folyóirat nincs, kiadványunk hézagpótlónak ígérkezik” – adott hangot reményeinek a szerkesztő.¹⁶ Az írások most már a megyei helyismereti kutatóktól is várta. A megye városaiban tervszerűen folytatott sorozatos megbeszéléseken meg is állapodott egy-egy város helytörténeti kutatóival, hogy mind a Műhely, mind a könyvtár más kiadványtípusai számára kéziratokat küldenek. A szerkesztő pedig ígéretet tett, hogy a kellő színvonalú írásokat közzé teszi.

Éppen az átszervezéssel kapcsolatos nehézségek miatt 1973-ban csak egyetlen összevont szám jelent meg. A kiadvány formája maradt a régi. Tartalma az új föladatoknak megfelelően változott. A legfontosabb, terjedelmileg és tartalmilag is, az *Örökség* című rész maradt (az 1974/4. számtól kezdve már rovatcím nélkül, mivel ez vált a folyóirat fő jellegzetességévé). Az írások mindegyike helyismereti, helytörténeti jellegű volt. Számos néprajzi, gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányból csemegézhettek a városunk és megyénk múltja iránt érdeklődő olvasók. Lényeges színvonalbeli különbségek nem voltak sem egy-egy szám, sem a közölt írások között. A szerkesztő igyekezett egyensúlyt teremteni a kiadványra jellemző témák és a különböző irányú kutatások között. A cikkek bibliográfiai és jegyzetapparátusa jó bizonyítéka volt az igényességnek, a tudományos értéknek, valamint a közlés jelentőségének.

Szervesen kapcsolódott az *Örökség*hez az *Adattár*, amely most már külön rovatban közölte a helytörténeti vonatkozású művek mutatóit. 1977-től a rovat neve *Adalék* lett, és a mutatók mellett fölbukkantak a helytörténeti kutatásokhoz szükséges forrásközlemények és egyéb információk, gazdag jegyzetanyaggal és magyarázatokkal.

¹⁶ Uo. 1973. 1–4. sz. 4. p.

A lap erőssége, „csípőssége” a *Szemle* lett, amely figyelemmel kísérte, rendszeresen bemutatta a megjelent helyismereti, helytörténeti jellegű műveket. A kritikus, bátor hangú ismertetéseket láthatóan szakemberek, a téma alapos ismerői írták. A recenziók alapelvét Péter László már első kritikájában megfogalmazta: „munkájának ismertetésére és jobbitó észrevételeimre kell rátérnem. E kettőt a továbbiakban el sem tudom választani egymástól.”¹⁷ Az ismertetések írói nagy gonddal mutattak rá a pontatlanságokra, kiegészítették a hiányos adatokat, praktikus használhatósági szempontokra vagy az esetleges átfedésekre is figyelmeztették a szerzőket. Azért a dicséréttel, elismeréssel sem bántak szűkmarkúan.

Péter László gondosan ügyelt egy-egy nagy évforduló méltó megünneplésére is, tisztelettel adózva a múltnak, s olykor a jelent is figyelmeztetve. Az 1974/1. szám megjelenése után körlevélben fordult a szerkesztőség a szegedi és a megyei helytörténettel foglalkozó kutatókhoz, tudósokhoz, így kérve őket közreműködésre a Műhelyben (2. sz. melléklet). A fölhívásra sorra jelentkeztek a műkedvelő és hivatásos helytörténészek (3–4. sz. melléklet). Így jelent meg például Inczeffi Géza dolgozata a 70 éves Bálint Sándor tiszteletére *A Szeged környéki határnevekben élő személynevek néhány tanulsága* címmel, valamint Giday Kálmán tanulmánya – szintén a nagy tudósnak ajánlva – *Szentmihálytelek történetéről* az 1974. évi 3. számban.

1975-től ismét változott, bővült a szerkesztőbizottság. Péter László munkáját Grezsa Ferenc (Hódmezővásárhely), Gyuris György, Kormányos András, Sebestyén István (Csongrád), Skaliczki Józsefné, Tóth Ferenc (Makó) és Zsíros Katalin (Szentés) segítette. Ettől az évtől a szerzők már nem csak „nívódíjat” kaptak cikkekért, hanem fáradozásukat 20 db különnyomattal honorálták.

A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának rendelkezése szerint 1976-ban takarékossági okokból csak két összevont számban jelenhetett meg a folyóirat, 4x2 ív helyett csak 2x2 ívre csökkentett terjedelemben. Tóth Béla könyvtárigazgató még 1975. október 25-én kelt, Marczali László miniszterhelyetteshez címzett levelében kérte, „hogya a – valószínűleg mechanikusan végrehajtott – lapszám- és megjelenési időköz csökkentés alól” mentesítsék a lapot (5. sz. melléklet), ámde még 1977. március 14-én is elutasító válasz érkezett a Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztályáról (6. sz. melléklet).

1977-től a rotaprint előállítás helyett nyomdai úton készült lap a Szegedi Nyomdában. Ismét változott formátuma, A/5 méretről B/5-re. Ettől kezdve Tóth Béla felelős kiadó a lapkiadási engedély módosítását kérő levelében így indokolta az áttérést: „mi éppen 1977-től terveztük a nyomdai előállításra való áttérést, amelyet a korlátozott terjedelemben való nagyobb anyagközlés lehetősége és kiadványunk visszhangjából szerénytelenség vádja nélkül megállapítható színvonalá egyaránt indokoltta tesz.”¹⁸ Az engedélyezett évi két szám összevontan, egyetlen számban jelent meg. Új rovattal is bővült a lap: a *Halottaink* (1978-tól *Búcsú*) nekrológokat

¹⁷ Uo. 117. p.

¹⁸ Tóth Béla levele a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának 1976. nov. 24-én.

közölt. Tartalmában is történt változás. Mivel a megyei tanács nem adott anyagi támogatást a megjelenéshez, a Műhely ismét Szegedre szűkítette tárgykerét. A szerkesztőbizottság négytagúra csökkent (Gyuris György, Ilia Mihály, Ruszoly József, Skaliczki Józsefné).

1978-ban is egyetlen összevont szám látott napvilágot. A szerkesztőbizottságban Skaliczki Józsefnét – mivel augusztus 31-én megvált a könyvtártól – Kormányos András váltotta föl. Ez évtől szűnt meg a lap ingyenes terjesztése. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala a példányonkénti árat 7 Ft-ban (az évi előfizetési díjat 14 Ft-ban) határozta meg. A szerzői honorárium 50 db különnyomatra emelkedett.¹⁹ Ebben az évben adott hírt a lap a Kisteleki Ede Alapítvány megalakulásáról, amely emléket kívánt állítani Kisteleki Ede (1861–1931) költőnek, a Szegedi Napló munkatársának. Az alapítólevél mellett megjelent az alapítvány első pályázati felhívása is, amelyet szegedi helyismereti munkák elkészítésére írtak ki. Ettől kezdve két évente mindig beszámolt a Műhely a pályázat eredményéről, és közölte a friss pályázati feltételeket.

1979-ben szintén egyetlen tematikus szám jelent meg, Móra Ferenc születésének 100. évfordulójára. Kormányos András távozása miatt a szerkesztőbizottság összetétele ismét változott: helyét a könyvtárhoz az előző évben került Radnóti Tamás, a városi tanács korábbi népművelési csoportvezetője, a könyvtár új igazgatóhelyettese foglalta el. Két évfolyamon keresztül maradt ez az összetétel. Új rovattal is jelentkezett a Műhely: a *Köszöntőben* Bálint Sándort és Berczeli Anzelm Károlyt ünnepelték 75. születésnapjukon. (Az 1980/3. szám *Búcsú* rovatában sajnos már Bálint Sándor halálára jelent meg nekrológ Gyuris György tollából.)

1979. március 28-án Tóth Béla felelős kiadó a lap engedélyének módosítása ügyében fordult a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalához, ismét kérve a negyedévenkénti megjelenést. A hivatal végre föloldotta az 1976-ban hozott takarékosági okokra hivatkozó rendeletét, így 1980-ban már újra négy szám jelenhetett meg. A folyóirat árat 6 Ft-ban határozták meg.

Az 1–2. tematikus szám József Attila 75. születésnapjára jelent meg. A tanulmányok egytől egyig a nagy költő életével és munkásságával összefüggő kutatásokról szóltak. Különösen Péter László *József Attila fogadtatása* című írása keltett nagy érdeklődést, amelyben egy folyóirat-ritkaságról számolt be. A szegedi Színház és Társaság 1922. évi 1. száma közölt először méltatást József Attiláról, és itt jelent meg első ízben a költő teljes nevével nyomtatásban két verse: az *Ósapám* és a *Távol, zongora mellett*. A lap e példánya csak a Somogyi-könyvtár állományában található. A Csongrád Megyei Hírlapban Polner Zoltán *Páratlan irodalmi felfedezés!* címmel adta hírül a tematikus szám megjelenését.²⁰ A könyvtár József Etelkának is küldött tiszteletpéldányt. A költő nénye levélben üdvözölte „a megjelenéséért munkálókat” (7. sz. melléklet).

¹⁹ Somogyi-könyvtári Műhely, 1978. 1–4. sz. 100. p.

²⁰ Csongrád Megyei Hírlap, 1980. ápr. 16. 4. p.

1980 nyarán följegyzés készült a városi tanács részére a Műhely fejlesztéséről, amelyet Tóth Béla Papp Gyula tanácselnöknek küldött el. Ebben kérte a „város anyagi támogatását mind a Műhely nyomdaköltségéhez, mind pedig a tervszerű szerkesztéshez immár nélkülözhetetlen tiszteletdíjak bevezetéséhez”. „A Műhely előállításához költségvetésünk nem tartalmaz előirányzatot. Megjelent számaink fedezetét különböző esetleges támogatások adták. Ezekre a forrásokra az ismert gazdasági megszorítások miatt a jövőben nem számíthatunk, így a lap pusztja léte is veszélybe került. Kiadása csak a – rendkívül takarékosan tervezett – költségvetésnek a fenntartó részéről történő megítélésével folytatható” – írta Tóth Béla a beszámolójában.²¹

A *Följegyzésnek* fogantatja lett; az 1981/1. szám végén a *Munkatársainkhoz* című főlhívásban már ezt olvashatjuk: „Különnyomat elkészítésére vonatkozó igényüket a közlemény beküldésével egyidejűleg közöljük. A különnyomat árát a szerzői díjból levonjuk.”²² A szerkesztőbizottság is bővült: Szeged főépítész, Takács Máté kapcsolódott be a Műhely munkálataiba, azzal a céllal, hogy jelenléte a lap várospolitikai, városfejlesztési jellegét erősítse. Az 1986/1–2. szám megjelenése után vált ki a szerkesztőségből.

1985-ig – kisebb változtatásokkal – gyakorlatilag állandósult formában jelent meg a folyóirat. Változást az 1982. évi 2. számban megjelent új rovat, a *Vita* jelentett, amelyben lehetőséget kaptak a szerzők, hogy reagáljanak, válaszoljanak a lapban megjelent írásokra. Főleg a *Szemlében* megjelent recenziók támasztottak vitát az ismertetést írók és az ismertetett művek szerzői, szerkesztői között. További változás volt még az 1983/1. számtól megjelenő alcím: *Helyismereti és városfejlesztési folyóirat*, majd az 1984/1–2. számtól *Helyismereti és városfejlesztési szemle*. Ekkor módosult a folyóirat címlapja is. Mivel a könyvtár 1984-ben kiköltözött 1896 óta lakott helyéről, a Közművelődési palotából, ettől kezdve a Dóm téri, új épület grafikája díszítette a borítót. A szerkesztőbizottság ismét bővült: Lippai Jánosné igazgatóhelyettes is tagja lett. Péter László 1983. február 22-én írt *Följegyzésében* főlhívta a fönntartó figyelmét, „hogyművelődési folyóiratunk betöltse szegedi helyismereti szemle szerepét, el kell érnie nagyobb kelendőségét: ezer példánynak részben előfizetve, részben példányonként el kell kelnie, hogy gazdaságos(abb) legyen. Ennek nélkülözhetetlen föltétele a postai terjesztés. Ehhez meg az kell, hogy a címe ne riassza el az olvasót, a vásárlót, hanem a folyóirat valódi jellegét híven visszaadva, minden városát szerető szegedi érdeklődésére számot tarthasson. A »Somogyi-könyvtári« jelző azt a látszatot kelti a dolgokat közelebről nem ismerőben, hogy valami könyvtári ügyekkel foglalkozó, »belső« kiadvány.

²¹ Följegyzés a Somogyi-könyvtári Műhely fejlesztéséről. 1980. jún. 11.

²² Somogyi-könyvtári Műhely, 1981. 1. sz. 62. p.

ISSN 0133—7106

*Móra Ferenc halálának fél évszázados,
Radnóti Miklós születésének hetvenötödik,
Bálint Sándor születésének nyolcvanadik,
Balázs Béla születésének századik
évfordulójára*

Helyismereti és városfejlesztési szemle

Somogyi-könyvtári műhely

84/1-2

Ezért javasoljuk, hogy az új könyvtárépületbe való átköltözéssel szükségessé váló *címlapváltozást* kössük össze *címváltozással*, és bízzuk terjesztését a postára.²³ (Mindezekből ekkor csak a címlapváltozás valósult meg. Postai terjesztése máig sem. A lap példányszáma sem emelkedett, sőt 1987-től már csak 300 példányban készül. A címváltozásra pedig 1985-ig kellett várni.)

1985-ig tartalmát a lap szinte minden számában valamilyen évfordulónak szentelte: a tematikus számok *Kodály Zoltán születésének századik évfordulójára* (1982/4.), *Juhász Gyula születésének századik évfordulójára* (1983/1.), *A Somogyi-könyvtár megnyitásának századik évfordulójára* (1983/4.), *Móra Ferenc halálának fél évszázados, Radnóti Miklós születésének hetvenötödik, Bálint Sándor születésének nyolcvanadik, Balázs Béla születésének századik évfordulójára* (1984/1–2.), *Szeged följáradulásának negyvenedik évfordulójára* (1984/4.) jelentek meg.

Az egyik legérdekesebb összeállítás az 1983/2–3. szám volt, amely *Vallomások Szegedről* címmel kilencven hajdani szegedinek a visszaemlékezését tartalmazta a Városról. Különbőféle lexikonok átnézése után a szerkesztőség csaknem háromszáz körlevelet küldött szét a közélet és a szellemi élet neves szereplőinek, akik valamilyen kapcsolatban álltak Szegeddel.²⁴ Vagy a Város szülőttei voltak, vagy rövidebb-hosszabb ideig éltek, dolgoztak benne. Péter László meg volt elégedve a beérkezett válaszok mennyiségével és minőségével is. „A kapottakból kikerekedő kép pedig olyan széles panorámáját nyújtja a szegedi világnak, amelyből hitünk szerint jelen és utókor egyaránt vonhat le következtetéseket [...] Am úgy gondoljuk, mostani összeállításunk majd sokak kezébe eljut, s ha valaki – nem véve zokon, hogy most nem szerepel – úgy érzi, neki is van mondanivalója a Városról, vallomását később is szívesen látjuk, és folyóiratunk lapjain időről időre közreadjuk.

Nem zárjuk tehát le a vallomások sorát, hanem – kellő számú emlékezés beérkezése esetén – rovatot nyitunk számukra” – írta a szerkesztő utószavában.²⁵ (Néhány késve érkezett írás később a helyismereti gyűjteménybe került. Péter László most vetette föl, meg kellene nézni, ennyi idő után nem lenne-e érdemes közölni némelyiket.)

Eppen e tematikus szám hatására jelent meg 1999 decemberében a Szeged című folyóirat különszáma Tandi Lajos szerkesztésében *Szegediek Szegedről. Ezredvégi vallomások* címmel. „Rám óriási hatással volt 1983-ban a Somogyi-könyvtári Műhely 2–3-as összevont száma, mely a *Vallomások Szegedről* címet, és *A város árvíz utáni újjáépítésének századik évfordulójára* alcímet viselte. (Ma már könyvritkaság, igazi kuriózum!) [...]

Engem mindenestre rabul ejtett a kötet. [...] a vallomások igazolták olykor tévoa érzéseimet, alátámasztották sejtéseimet, fölkatintották a villanyt egy-egy homályban rejtező titokra — egyszóval erősítették, gazdagították, hitelesítették szegediségemet” — írta a szerkesztő az összeállítás utószavában.²⁶

²³ Följegyzés a Somogyi-könyvtári Műhely jövőjéről. 1983. febr. 22.

²⁴ Somogyi-könyvtári Műhely, 1983. 2–3. sz. 65. p.

²⁵ Uo. 198. p.

²⁶ Szeged, 1999. 12. sz. 301. p.

Az 1984/3. szám az 1983. október 12-én, *Szeged évszázadai* címmel megrendezett tudományos tanácskozás előadásait adta közre. A rendezvény alkalmát a Város történetének nyolcszázadik évfordulója, az 1879. évi nagy árvíz utáni újjáépítés befejezésének (1883) századik évfordulója, valamint a *Szeged története* című monográfia első kötetének megjelenése kínálta.

Szegedi Könyvtári Műhely (1985–1989)

Péter László már 1983-ban fölvetette a folyóirat címének megváltoztatását. Akkor ezt írta *Följegyzésében*: „Szegedi Műhely lehetne a legcélszerűbb név, alcímként pedig: *Helyismereti és városépítési szemle...*”

A címváltozáshoz természetesen kell a Tájékoztatói Hivatal engedélye. Ennek elnyerésére a városi pártbizottság és a tanács támogató levelét kell megszerezni.

Az új név meghatározza folyóiratunk arcélét: a helytörténeti írásokon kívül az eddiginél nagyobb számban közölnék várospolitikai, városfejlesztési tárgyú tanulmányokat, adatközléseket, vitákat.²⁷

A Tájékoztatói Hivatal 1985-től engedélyezte, hogy új címmel jelenhessék meg a lap. Bár még mindig van utalás a könyvtárra, de a Szegedi Könyvtári Műhely cím már jobban megfelelt a lap törekvéseinek, inkább kifejezte a szegedi helytörténeti kutatás céljait. A címváltozással együtt a folyóirat terjedelme is nőtt, és példányonként ára 20 Ft-ra emelkedett. Előfizetőgyűjtő mozgalom is indított a lap, kérve a Műhely barátait, hogy terjesszék ismeretségi körükben, ezzel is emelve az előfizetők számát. „Úgy véljük, lapunkat eddigi fejlődése, elért színvonala érdemessé teszi arra, hogy Szeged városszerető közönsége szilárd olvasótáborra legyen. A 176 600 szegediből illendő annyinak kikerülnie, hogy 600 példányunk gazdára találjon” – olvasható az első számban.²⁸ Az előfizetői mozgalomhoz a Könyvtáros is csatlakozott, „mert a Szegedi Könyvtári Műhelynek ott a helye minden nagyobb általános gyűjtőkorú könyvtár folyóiratpolcain. Helyismereti témái ugyanis Szeged országos kulturális és irodalmi-művészeti jelentősége következtében nem csupán a városban élőkét érdekelhetik [...], a tárgyalt témák pedig ötleteket adhatnak a megyei híradók helytörténeti rovatának szerkesztéséhez, de magának a könyvtári helyismereti-helytörténeti munkának is azáltal, hogy a közlemények bizonyos gyűjtési és feltárási szempontok időszerűségére hívják fel a figyelmet.”²⁹

A változatlan tartalom mellett az 1986/1–2. számban megjelent a Műhely válogatott repertórium is, amely a régebbi számok, az 1963–1984 közti füzetek, lényegesebb szegedi érdekű írásait gyűjtötte egybe.

²⁷ Följegyzés a Somogyi-könyvtári Műhely jövőjéről. 1983. febr. 22.

²⁸ Szegedi Könyvtári Műhely, 1985. 1. sz. 19. p.

²⁹ Könyvtáros, 1985. 11. sz. 693. p.

SZEGEDI MŰHELY

Folyvismertői és városfejlesztési szemle

A tartalomból

- BENEZ ZSUZSA* Az újrafeltöltésű akkumulátorok
- APPO FERENC* Az új szigetelési technika
- PALÁNYI LÁSZLO* Szeged városának hőszigetelése
- Dr. Székely István* A Szegedi művelődési központ
- Adalékok a Kézdivásárhelyi*

85/1

Ezután nagy változás következett be a lap életében. Péter László 60 éves lett, elérte a nyugdíjkorhatárt. A Város vezetése elérkeztettnek látta az időt, hogy megszabaduljon tőle; eltanácsolta őt a könyvtári szolgálatból, nyugállományba akarta kényszeríteni. A csaknem negyed százada a Műhely „vállán cipelő”, sorsáért örökösen aggodó szerkesztőnek mennie kellett. De ő akkor sem kezdte meg „boldog” nyugdíjas éveit; Klaniczay Tibor akadémikusnak, az MTA Irodalomtudományi Intézete igazgatójának kérésére elvállalta az *Új magyar irodalmi lexikon* szerkesztését.

A menesztett szerkesztőt a Műhely élén Gyuris György váltotta föl. Áldozatos munkájával sikerült fönttartania a lap megszokott színvonalát, pedig munkáját már szerkesztőbizottság sem segítette.

Az 1986/3–4. szám egyebek közt a Szegedi Nemzeti Színház följújtás utáni megnyitásával foglalkozott, valamint tisztelgett a 60 éves Péter László előtt.

Ugyanebben a számban jelezte az új szerkesztő, hogy a lap megjelenésének elmaradását 1987-ben egyetlen összevont szám kiadásával akarja behozni. Ámde ez sem sikerült; a Műhely fölött egyre csak gyülekeztek a borús felhők. Csupán 1989 végén jelenhetett meg legközelebb. „Legutolsó megjelent számunk az 1986/3–4. összevont füzet volt [...] Ezt követően elsőrendűen helyi politikai okok miatt nem akartuk, nem tudtuk megjelentetni a Műhelyt.

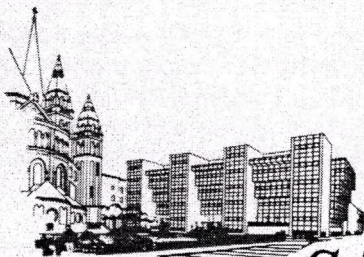
Az 1987. évi 26. évfolyamra az utolsó megjelent szám jelentős késése ellenére is többen előfizettek [...] A kimaradt évek pótlására nincs lehetőségünk, így [...] az elmaradt három évet egy kötetben, összevont számozással jelentjük meg egy egész évfolyamnyi terjedelemben” – tájékoztatta az olvasókat Gyuris György a címlap hátoldalán megjelent közleményében.³⁰ A kiadványnak a léte is veszélyben forgott. A kiadást eddig gátló politikai okok megszűntével most a gazdasági helyzet miatt vált kétségessé megjelenése. (E szám már csak 300 példányban látott napvilágot.) Erről is írt közleményében a szerkesztő: „Mindenképpen folytatni szeretnénk a Péter László által kitérőhelyesített helyismereti folyóirat kiadását [...] Ám a nyomdai árak mára olyan mértékben megemelkedtek, hogy az Ön kezében tartott egy példány előállítási ára 450 Ft, s ebben még nincsenek benne a szerzői honoráriumok. Ezt könyvtárunk a továbbiakban nem tudja kigazdálkodni. Ezért újra kell gondolnunk a folyóirat kiadásával kapcsolatos anyagi és műszaki lehetőségeinket. Kérjük tehát olvasóink türelmét. Éppen az előállítás költségeinek megnövekedése miatt nem vállalhatjuk további előfizetések fölvételét, amíg nem tisztázódik lapunk helyzete.”³¹ „Nagy kár lenne, ha a [...] helyismereti és várospolitikai szemle áldozatul esne a kulturális dekonjunkciónak” – jelent meg a helyi napilap hasábjain is.³²

E számban két új rovat indult: *Múltunk* és *Dokumentum* címmel. Az első a város történetét tárgyaló tanulmányokat fogta össze, a második a forrásértékű szövegek közléseit rendezte egybe.

³⁰ Szegedi Könyvtári Műhely, 1987–89/1–4. sz.

³¹ Uo.

³² Délmagyarország, 1990. jan. 17. 5. p.

ISSN 1215-7333

SZEGEDI MŰHELY

Bálint Sándor-émlékszám

Helyismereti szemle

90/1-4

Minden nehézség ellenére, ha késve is, megjelent a következő – igaz újra összevont – 1990/1–4. szám. „A Műhely utolsó összevont számában a lap megjelenésének bizonytalanságáról írtam. Szerencsére ezt követően sikerült elnyerni a Művelődési Minisztérium Osvát Ernő pályázatának 100 000 forintos támogatását, emellett Lányi Györgytől is kaptunk 1000 svéd koronát, melyet itt is hálásan köszönök. Mindez természetesen még mindig nem biztosította volna a lap nyomdai előállítását annak magas ára miatt. Csak úgy tarthatja kezében ezt a füzetet az olvasó, hogy megpróbálkoztunk a házilag előállítással. A jelen szám számítógépes szerkesztéssel és lézernyomtatóval, valamint xerox sokszorosítással készült. Ennek azonban meg kellett teremteni a tárgyi és személyi feltételeit, ezért késünk ennyit ezzel a számmal/évfolyammal. Ugyancsak hasonló összevont formában kívánjuk megjelentetni az 1991. évi számokat is 1992 első félévében” – fordult megint az olvasókhöz a szerkesztő.³³

A nagyobb nyilvánosság felé nyitást jelzi a cím megváltozása is: elmaradt a „könyvtári” jelző. A lap címe Szegei Műhely lett. Így megvalósult Péter László elképzelése, amelyet még 1983. évi följegyzésében fogalmazott meg. A nyilvánosság felé fordulást mutatta az is, hogy a lap régi munkatársa, szerkesztőbizottsági tagja, Ruszoly József egyetemi tanár társadalmi segítséget toborzott a Műhely mellé. „Így remény van rá, hogy 1992. évi számaink már a szegei önkormányzat, az akadémiai bizottság és néhány szegei vállalat támogatásával fognak megjelenni” – írta Gyuris György az olvasókhöz intézett közleményében.³⁴

Ruszoly professzor két cikkben is a Műhely segítségére sietett. Az elsőben (Szegei Napló, 1991. febr. 14.) a szerző – a Műhely egész történetén végigvonulva – méltatta a lapot, és kritikus hangon szólt érdekében (8. sz. *melléklet*). A másodikban (Szegei Napló, 1991. máj. 11.), idézeteket közölt azokból a levelekből, amelyek előbbi cikkének hatására hozzá érkeztek a folyóirat sorsát szívükön viselőktől (9. sz. *melléklet*).

A Művelődési Minisztérium Osvát Ernő pályázatának támogatásával megjelent 1990. évi összevont füzet ismét tematikus szám volt: a tíz esztendeje elhunyt Bálint Sándornak állított emléket. „Az ismerősök, barátok emlékezéseiből, vallomásaiból, Bálint Sándor leveleiből egy tiszta, önmagát másokért elégető ember, egy széles látókörű és mindig igazságot kereső tudós portréja rajzolódik elénk” – írta Gyuris György szerkesztői ajánlásában.³⁵ Az emlékszámot Bodri Ferenc a Tekintet című folyóirat hasábjain ismertette, méltatva egyben általában a Műhelyt is: „A Somogyi-könyvtári Műhelyre is mondhatnám, miatta [Bálint Sándor miatt] fizettem egykor elő. És sohasem csalódtam eddig, a sokáig e nemben egyetlen »helyismereti szemle« vékonyka füzeteiben. Öröm, hogy a találóbb címmel feltámadt agóniájából. Külön öröm, hogy ezt az újjászületést Bálint Sándorral együtt ünnepli.”³⁶

³³ Szegei Műhely, 1990/1–4. sz.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Tekintet, 1995. 5. sz. 120–122. p.

Ettől az évfolyamtól kezdve változott a folyóirat alcíme is: a „városfejlesztési” jelzőt elhagyva *Helyismereti szemlére*. Felelős kiadója a könyvtár új igazgatója, Barátné Hajdu Ágnes lett.

Az 1991. évfolyam négy száma is összevontan jelent meg, újra a Művelődési Minisztérium Osvát Ernő pályázatának támogatásával. Előállításra továbbra is a könyvtárban történt, a sokszorosítást a Démász nyomdaüzeme végezte.

A 31. évfolyam (1992) összevont száma is késve jelent meg. Az időközben igazgatónak kinevezett Gyuris György most már nemcsak szerkesztője, hanem felelős kiadója is lett a lapnak.

Ezután ismét kis szünet állt be a Műhely életében. A 32–33. évfolyam 1994 végén megint egyetlen összevont számban jelent meg. Technikai, papírtakarékossági okból ekkor nyerte el ma is élő formáját: a B/5-ös méretről visszatért az A/5-ös alakra. Ebben a számban újra találkozhatunk Péter László nevével, bár még csak a munkatársak között: *Csongrád megye irodalmi öröksége* címmel jelent meg tanulmánya.

Az 1995. évi, szintén összevont számon Péter László neve már ismét szerkesztőként tűnik föl. 1994-ben megjelent az *Új magyar irodalmi lexikon*. Ezután, bár közben a szegedi egyetemre kapott tanári kinevezést, följánlotta újbóli szolgálatait a könyvtárnak: „társadalmi munkában” visszavenné a Műhely szerkesztését. Gyuris György örömmel fogadta el ajánlatát. Én is ekkor léptem a lap munkatársai közé. Már az irodalmi lexikon technikai szerkesztésében is részt vettem Péter László munkatársaként, így kért, hogy a Műhelyben is vállaljam el ezt a munkát. Ettől kezdve az én föladatomban lett – ekkor még egy szövegszerkesztő kollégánövel együtt –, a lap technikai munkálatainak elvégzése, sokszorosításra előkészítése. A 2000/3–4. számtól már egyedül végzem ezt a munkát.

A 35–36. évfolyam füzetei, valamint az 1998. évi számok még összevontan jelentek meg. A 37. évfolyam füzetében azonban már így fordult Péter László fölhívásában az olvasókhöz, munkatársakhoz: „A stenciles sokszorosítású Hálózati Híradótól a Somogyi-könyvtári Híradón, Szegedi Könyvtári Műhelyen át végre Szegedi Műhellyé fejlesztett helyismereti szemlének *a jövő évtől szeretném ismét negyedévenként megjelentetni*.”

Ehhez kérem olvasóinknak, régi szerzőinknek és lehetséges új munkatársainknak támogatását.

Várom ajánlataikat várostörténeti írásokra, monografikus közleményekre, adatközlő tanulmányaikra, emlékezéseikre, könyvbírállataikra; minden olyan írásra, amely Szeged múltját, jelenét, jövőjét szolgálja. Különösen várom a jeles évfordulókat, főként centenáriumokat fölidéző dolgozatokat. Pl. Móra Ferenc életművéről az író születésének és elhalálzásának kettős évfordulójára teszi kötelességünk a méltó megemlékezést.³⁷

Bár a negyedévenkénti megjelenést még következtelenül sikerült megvalósítani, de a fölhívásnak eredménye lett: az 1999/1–4. szám külön részt szentelt Móra Ferenc emlékezetének. Az azóta változatlan alcím *Várostörténeti szemlére* változott.

³⁷ Szegedi Műhely, 1998. 1–4. sz. 129. p.

1999-ben első ízben jelent meg a Műhely pótfüzete. A Nemzeti Kulturális Alapprogram pályázati támogatásával jelenhetett meg Bálint László *Ki kicsoda 1956-ban Szegeden és Csongrád megyében* című életrajzi lexikona. (Egyidejűleg önálló kiadványként is napvilágot látott, szintén a könyvtár kiadásában.) Rendkívül értékes forráskiadványt ad kezünkbe, a kortársak és az utókor használatára, lexikális összeállításával Bálint László [...] Keletkezésének indítékáról és történetéről bevezetőjében beszámolt. Annyit kell hozzátennem, hogy kivüle ezt már ma sem tudta volna senki más összegyűjteni, s ezután a múltal idővel párhuzamosan egyre kevésbé tudná valaki is. *Soha nem pótolható leletmentés tehát.*” – írta utószavában a szerkesztő.³⁸

2000-ben – igaz, hogy még mindig nem négy füzet – két összevont szám jelent meg. A 3–4. szám Bálint Sándor halálának huszadik évfordulójára készült összeállítást tartalmazott. Ettől kezdve a folyóirat mindig a Nemzeti Kulturális Alapprogram pályázati támogatásával jelent (jelenik) meg. (Kivéve a 2003. évi számokat, mert ekkor lekészt a könyvtár a pályázatról.)

Péter László újra szerkesztőbizottságot toborzott a Műhely mellé. Ez azonos a Kisteleki Alapítvány kuratóriumának (bírálbizottságának) tagjaival: Blazovich László megyei levéltár-igazgató, Gyuris György könyvtárigazgató, Juhász Antal és Ruszoly József egyetemi tanárok lettek tagjai.

2001–2002-ben még mindig nem valósult meg a negyedéves megjelenés; újra csak 2-2 összevont számot sikerült megjelentetni. A szerkesztőbizottsághoz Marjanucz László egyetemi docens csatlakozott; a Kisteleki Alapítvány kuratóriumában is együtt dolgozik a többiekkel.

2002-ben újra lehetőség nyílt pótfüzet megjelentetésére. Varga Ferenc *Szeged város története* című pályamunkájának 2. kötete került kiadásra, Takó Edit bevezetőjével. Könyvtörténeti unikumnak számít ez a mű, mert az ismert példányok közül csak egyetlen, a Somogyi-könyvtári *G.e. 1613.* raktári jelzetű tartalmazza az első kötet után kötve ezt a töredékben maradt *Történelmi részt*. Két nagy fejezetre oszlik: *Török világ, 1542–1686.* és *Német világ, 1686–1711.* Az események leírása 1710. augusztus 2-ával szakad meg.

2003-ban sikerült az első és a második negyedévben is egy-egy füzetet megjelentetni. Az 1. szám a százhusz éve született Juhász Gyulára emlékezett. A Műhely felelős kiadója – és szerkesztőbizottságának is tagja – ekkortól a könyvtár új igazgatója, Szőkefalvi-Nagy Erzsébet lett. Gyuris György ny. igazgató tagja maradt. Az utolsó két negyedév anyaga ismét összevontan jelent meg, tartalmát a hatvan éve elhunyt Glatfelder Gyula püspök emlékének, és Kübekháza község létrejötté százhatvanadik évfordulójának szentelve.

2004-ben újra két összevont szám látott napvilágot. Az 1–2. füzet az 1879. évi tiszai árvíz és Móra Ferenc születésének százhuszonöt éves évfordulójáról, Reizner János halálának centenáriumáról emlékezett meg, valamint a nyolcvan éves Mihálka Györgyöt köszöntötte. Közreadta Bárdos Lajos Mihálka Györgyhez írt érté-

³⁸ Uo. 1999/1–4. pótfüzet, 117. p.

kes levélanyagát. A 3–4. szám a száz éve született Bálint Sándornak és Móra Ferencnek tisztelettel.

2005-től – ha kényszerből is – megvalósul a negyedévenkénti megjelenítés. A Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatósága már a tavalyi pályázat elszámolása-kor nehezményezte, hogy nem a terv szerinti négy füzet, hanem „csak” két össze-vont szám jelent meg. Emiatt kétséges volt, hogy egyáltalán elfogadják-e 2004. évi teljesítésünket, és megkapja-e a támogatást a könyvtár erre az évre is. Szerencsére a tavalyi elszámolásunkat helybenhagyták, viszont az idén már nem engedélyezték összevont számok kiadását. Ez egyébként egybevág a szerkesztő régi óhajával. A pályázat körüli huza-vona miatt az 1. szám csak most került nyomdába. A 2. füzet anyaga is lassan összeáll. Péter László bízik abban, hogy a 2005/2. szám végre időben, legalább a második negyedév végére megjelenik.

Utószó

Összegzésként elmondható, hogy a Szegedi Műhely több, mint négy évtizede alatt maradéktalanul betöltötte, és továbbra is betölti a város helytörténeti folyó-iratának szerepét. A Hálózati Híradóból következőes, szívós munkával nötte ki magát a máig is egyetlen olyan lappá, amely Szeged történetével, művelődéstörté-netével foglalkozik, forrásértékű anyagával a helyismereti kutatók munkáját segíti.

Itt szeretnék idézni Tóth Béla *Aranymosás* című írásából, amelyben máig hatóan fogalmazta meg a Műhely szerepét: „Múltunkról tudunk tán mindent? Hihetetlenül keveset. Hisz a legmáibb mának sem mérhetjük rezzenetes változásait. Minden mé-rő szeizmográf-fal rendelkezünk, bonyolult elektronikus masinák-on uralunk. De a tegnapi tagnapunkat úgy ássuk föl, ahogy a régész kaparó vasa deríti napvilágra az egykori temetők leleteit.

S mekkora szenzáció és fölfedezés, ha egy harcos mellett kirajzolódnak a vasból való elporhadt nyílhegyek, ha egy köcsögfül cirádái világos olvasatban vallanak honnanvalóságukról.

De nem csak a temető temet. Az idő az emlékezetünkben. Az utóbbi harminc évünk világváltoztató elejére százszor és százszor visszatapogatva a kutatók alap-kötelességüknek tudják, hogy akár hegynyi folyamhomokot átmossanak morzsányi igaz emlékezet-aranyért.

És az összegyűlekező nyersaranyból olvad össze a tömb, amiből az értő törté-nész ötvösök kiöntik, munkálják, cizellálják azt a nemesfémből való könyvkaput, időt állót, mélységeiben, részletrajzaiban hiteleset, amely emlékezteti a késői korok hazájukat, szülőföldjüket szerető embereit, miképp is következtünk hát keresztül egy jobb világba vezető kor kapuján.

Szerény szolgálatával a Somogyi-könyvtári aranymosó műhely ezúttal sem tehet többet, mint gyűjtögeti a tán sokszor alaktalan, érdes felületű, de nemes fémből va-ló emlékezetrögöket.”³⁹

³⁹ Somogyi-könyvtári Műhely, 1974. 4. sz. 391–392. p.

Azt hiszem, azóta sem fogalmazta meg senki ennél érzékletesebben, a Műhely hivatását.

Végezetül szeretnék köszönet mondani Péter László szerkesztőnek azért a segítségért, amit dolgozatom elkészítéséhez nyújtott. Egyrészt azzal, hogy rendelkezésemre bocsátotta remekül rendezett anyagát, amely dokumentálja a Műhely több, mint negyven évét. Másrészt azzal, hogy javaslataival, kiegészítéseivel pontosította dolgozatomat.

Itt szeretném megköszönni Gyuris György munkáját is, aki a repertórium elkészítésében volt segítségemre. Több évtizedes tapasztalatát megosztotta velem, segített a fölmerülő technikai, tartalmi kérdések megoldásában.

Mellékletek

- 1. Bezeredy István levele a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatóságához. 1962. máj. 15.*
- 2. Körlevél a munkatársakhoz. 1974. febr. 15.*
- 3. Inczefi Géza levele. 1974. márc. 8.*
- 4. Giday Kálmán levele. 1974. márc. 1.*
- 5. Tóth Béla levele Marczali László miniszterhelyetteshez. 1975. okt. 20.*
- 6. A Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztályának levele Tóth Bélához. 1977. márc. 14.*
- 7. József Etelka levele. 1980. ápr. 8.*
- 8. Ruzsoly József cikke (Szegedi Napló, 1991. febr. 14.)*
- 9. Ruzsoly József cikke (Szegedi Napló, 1991. máj. 11.)*

2. május 15.

munkaszolgalmi hiroadó
kiadásának engedélyezése.

Művelődésügyi Minisztérium
Kiadói Pénzgazgatósága
Budapest

A Művelődésügyi közlöny folyó évi máj. 1-én megjelent 9-ik számában közölt és a fenti tárgyra vonatkozó hivatalos közleményre hivatkozással kérem, hogy a szegedi Városi Somogyi Könyvtár részére munkaszolgalmi hiroadó kiadását szíveskedjék engedélyezni.

Esz ideig alkalomszerűen a könyvtár városi hálózatával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó, sokszorosított hiroadót készítünk. E kiadvány megjelenését és formáját a jövőben rendszeresen kívánjuk tenni. A hiroadó kiadásának engedélyezésével kapcsolatosan a következő adatokat jelentem:

1. Az intézmény neve: Városi Somogyi Könyvtár Szeged, Roosevelt tér 1-3.
2. Sajtótermék címe és tárgyköre: "Hálózati Híradó" a fiókkönyvtárak munkájával és feladataival foglalkozó cikkek stb. közlése.
3. Megjelenése negyedévenként.
4. A terjedelem 16-20 oldal, a példányszám 50 db, méret szabvány gépirópapír.
5. A sokszorosítás stencilen történik.
6. Felelős szerkesztő a mindenkori hálózati instruktőr, jelenleg Fedor Pálné könyvtáros.
7. A felelős kiadó a könyvtár vezetője.
8. A kiadvány csak az érdekelt fiókkönyvtárosok körébe kerül terjesztésre, tapasztalatossere céljából egy-egy példányt a velünk szorosabb kapcsolatban álló könyvtáraknak tiszteletpéldányként küldünk, ezért a kiadványnak terjesztési ára nincs.

Mellékletként csatoltan megküldjük a kiadványunk egy példányát.

Beszédes
/Beszédesy István/
könyvtárvezető

SOMOGYI-KÖNYVTÁR, SZEGED
CSONGRÁD MEGYE ÉS SZEGED MEGYEI
VÁROS TANÁCSI KOZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRI
HÁLÓZATÁNAK KÖZPONTJA
4730 SZEGED, ROOSEVELT TÉR 1.-2.
6701 PF.: 441 TELEFON: 13-372

Szeged, 19. 74. február 15-én

Tárgy:

Ügyiratszám:

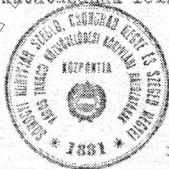
Kedves Munkatársunk!

Elnézését kérjük a talán előlegezett megszólításért: szabad legyen remélnünk, hogy ha eddig nem lett volna, hamarosan könyvtárunk honismereti kiadványának, a Somogyi-könyvtári műhelynek munkatársa lesz.

Bizonyára látta már idei 1. számunkat, s ebből következtethetett céljeinkre, elképzeléseinkre. A 2. szám most van munkában, de máris meg kell kezdenünk az idei 3. és 4. szám előkészítését. Ebben kérjük szíves közreműködését.

A júliusban megjelenő 3. számban a hetvenéves Bálint Sándor tiszteletére szeretnénk megynék és különösen Szeged néprajzi és művelődéstörténeti kutatásának köréből minél több írást közzétenni. Az októberben esedékes 4. számot pedig Csongrád megye felszabadulásának 30. évfordulójára emlékezve az 1944-től napjainkig tartó korszak mindenfajta (eseménytörténet, hadtörténet, gazdaság-, társadalom-, művelődéstörténet, városfejlesztés, urbanisztika stb.) kérdésének szentelnénk. Ide vágó könyvkritikákat is szívesen látunk.

Kérem, hogy a fenti tárgyú írásaival járuljon hozzá megynék helyismereti kutatásának föllandításához.

Tóth Béla

igazgató,
felelős kiadó

Dr. Péter László
felelős szerkesztő

Kedves Igazgató Elvtárs!

Köszönettel vettem meg a tisztelő felkérésüket, és személyesen kívántam volna az Úgyről beszélni; ez sajnos nem sikerült. Így is tájékozódtam azonban, és készítettem egy dolgozatot a Somogyi-könyvtári műhely 3. kötete számára "A Szeged környéki határnevekben élő személynevek néhány kérdése" címen. Gondolom, hogy ez érdekelni fogja szép kiadványuk olvasóit.

Szeged, 1974. március 8.

Meleg üdvözléssel:

Incefi Géza

/Dr. Incefi Géza/

6721 Szeged, Szt. István tér 9.

Személyi Könyvtár

Dr. Péter László
feladó szakértő!

Kedves Barátom! a Személyi Könyvtár sühely 1. számát ugyan nem látom,
de felhívásoknak megfelelően a következő elkészítendő közlöm:

1. szám amely Bálint Sándor születésére készült,
részéről Szentmihálytelek története kapcsolódhatna Bálint Sándor ku-
tatóhoz. Terjedelme lehet sokkiv. 20 oldal, udvan 15-20 oldal.
Kérdésem, hogy térképészet és fénykép készíthető-e? Szentmihályteleken
van egy 19. századi Nepomuki Szent János szobor, amelyhez anyagot is
gyűjtöttek és fénykép is van róla.

A 4. számban esetleg a Fehérvári új szegedi könyvről tudnak
részletes hírlapot adni.

Körem szives válaszat.

Budapest, 1974. márc. 1.

Giday Kálmán

Giday Kálmán dr.

1124. BP. XII. Hercekek u. 1.

Marczali László
miniszterhelyettes elvtárs
1004 Buda pesti V.
Szalay u. 10.
Kulturális Minisztérium

Tisztelt Marczali Elvtárs!

A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala két negyedéves periódikánk, a Csongrád megyei Könyvtáros /1000 pld./ és a Somogyi-könyvtári Műhely /200 pld./ terjedelmét takarékosági okokból lényegesen korlátozta. Az előbbinél az eddigi 4x4 iv helyett 2x2 1/4 ivre, az utóbbinál 4x2 iv helyett szintén 2x2 1/4 ivre szállította le az évi oldal terjedelmét.

A Csongrád megyei Könyvtáros c. folyóiratunk olyan módszertani tájékoztató, melyet mint a tanácsi, mind a szakszervezeti, mind pedig az iskolai könyvtárosok kézhöz kapnak, sőt az intézményfenntartók informálását is szolgálja. Szerepét növeli, hogy a Somogyi-könyvtár csak nemrég vette át Hódmezővásárhelytől a megyei könyvtári funkciókat és ebben az időszakban különösen fontos a rendezéses tájékoztatás.

A Somogyi-könyvtári Műhely könyvtári helyismereti tájékoztató kiadvány, melyet az ezzel a munkával foglalkozó kutatóknak, könyvtárosoknak, intézményeknek juttatunk el. Magának a lassin 100 éves intézménynek jelenleg ez az egyetlen hagyományos profilját folytató, kutatási eredményeket stb. publikáló kiadványa. Megcsinálása egy már-már történelminek tekinthető hagyományt vinne veszendőbe. Csongrád megyének egyébként nincs ez idő szerint helyismereti folyóirata /aint a legtöbb megyének!/, így ez a szerény, kis példányszámú és sokszorosított kiadványunk a szó szoros értelmében hazagot tölt be.

A most meghatározott terjedelemben és megjelenési időközön belül maradvra, nem látjuk biztosítottnak, hogy elérjük céljukat a gyakran elszigetelten dolgozó könyvtárosok szakmai, módszertani irányítását, tájékoztatását, folyamatos továbbképzését, a speciális helyi, megyei feladatok ismertetését, a konkrét problémák megoldásának segítségét és az új kutatások eredményeinek gyors közlését.

Kérjük, szíveskedjék lehetővé tenni, hogy a - valószínűleg mechanikusan végrehajtott - lapszem- és megjelenési időköz csökkentése elől mentessítők folyóiratainkat.

Nem kérnénk ezt Márczali elvtársától, ha nem volnánk meggyőződve a két lap hasznosságáról és színvonalas munkájáról. Nem a magunk szerénységeink is vélhető ítéllete ez, hanem felettes szerveink, így a Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya és a Könyvtartudományi és Módszertani Központ is úgy értékeli az említett tájékoztatókat, mint amelyek a legjobbak az ország valamennyi megyéjében megjelenő hasonló kiadvány közül. Ez bátorított bennünket arra, hogy kérésünkkel Márczali elvtársához forduljunk.

Támogatását kérve

elvtársi üdvözléssel

Tóth Béla
könyvtárigazgató

Budapest 1980 máj.

Somogyi - Könyvtár
Csongrad megye és Szeged
Közművelődési Könyvtárainak Központja.

Köszönöm a Műhely 80/1-2 számát.

hereditel idővelőm a megjelenésé-
ért munkálókát!

Yosef Hellek

KULTURÁLIS MINISZTERIUM
KÉPZŐMŰVESZETI ÉS KÖZGYŰJTEMÉNYI
FŐOSZTÁLY

KÖNYVTÁRUGYI OSZTÁLY

Postacím: 1383 Budapest, Pf. 68.

Telefon: 118-600, 125-390 — Telex: 225933

Tárgy:

Hív. sz.:

Melléklet:

Ugyiratszám: 24.032/77.

Előadó:

Tóth Béla elvtársnak,
a Somogyi Könyvtár igazgatójának

S z e g e d

Kedves Tóth Elvtárs!

Noha a Somogyi-könyvtári műhely c. kiadvány fontosságával egyetértünk, és magunk is sajnáljuk a kényszerű terjedelemszökkentést, egyelőre nem vagyunk abban a helyzetben, hogy e takarékosági intézkedés feloldásában segíthessünk.

Budapest, 1977. március 14.

Elvtársai üdvözléssel:

Futala Tibor
Futala Tibor/
tanácsos

Föltámad a Műhely?

A Szegei Könyvtári Műhely utolsó, összevont száma (1987—1989. 26—28. évf. 1—4. sz.) jó esztendeje jelent meg azaz a szerkesztői közléssel, hogy a kiadó Somogyi-könyvtár nem vállalja további előfizetéseket félévélét, amíg „nem tisztázódik” a kiadvány helyzete. A szerkesztő ígérte, hogy „rövidesen” híraddal lesz „hűségese olvasóinknak”, egyelőre beváltatlan maradt, noha most is teljes évfolyamra való anyagot gondoz, az anyagi-technikusi nehézségek sajnálatosan nem látszanak oldódni. Megoldásuk nem is lehet csupán a Somogyi-könyvtár főladata.

Egy helyismereti folyóiratra való igény Szegeden több évtizedes előzményekre nyúlik vissza. A *Tisztaíj* ugyan valamelyest mindig gondot fordított a „szegedi örökségre”, ezt azonban — ha vállalta is — főbonyíró az írodalomra, más művészetekre, valamint a velük kapcsolatos tudományterületekre korlátozta. *Péter László* az ötvenes-hatvanas években fől-fölvetette e szemle indításának fontosságát; másfél évtizede magam is megpendítettem, ám a kibontakozott, kedvező kimeneteli eszmecsere nyomán sem történt semmi. A *Csongrád Megyei Szemle* (1979) próbaszáma meg minden volt, csak nem az, amit a szegedi kutatók, olvasóközönségük óhajtott volna. Nem ilyen lovat akartunk...

Péter László kitartó szer-

kesztői következetességével — a Somogyi-könyvtár áldozatkészségének is köszönhetően — nehéz viszonyok közepette megícsák fölcserpedett, sőt meg is izmosodott egy kis folyóirat. Kezdetben volt a gépiratról sokszorosított Hálózati Hirdetőkibontakozó Somogyi-könyvtári Híradó (1962—1972); majd ez a szakmódszertani témákat társlapjára, a Csongrád Megyei Könyvtárosra hagyva átalakított tisztán helyismereti írásokat közlő Somogyi-könyvtári műhelye (1973), amely a korábbi sokszorosított formából 1977-ben tért át a nyomdai előállításra. A historikus témák mellett a Város jelene és jövője is foglalkoztatta, minék hangsúlyozásaként 1984-től foglalta a *Helyismereti és városfejlesztési szemle* a címet; 1985-től pedig már *Szegei Könyvtári Műhely*ként jelent meg, néhány száz példányban.

A folyóirat által közölt tanulmányok, vizsmpelkézések, adalékok, viták, mellátások és búcsúztatások, nem utolsósorban a recenzciók mind-mind oly eredeti kutatásokon alapuló értékeket hoztak felszínre, melyek nélkül szegediésünk szegényebb lenne. Ha pedig a lap neofán-megszűnése, sok olyan téma (pl. a Város törvényhatóság) önkormányzatának számára máig tanulságos hátrómonálya) könyvtári és levéltári forrásokban szunyinyadhatna továbbra is, pe-

dig tüzetes föl kutatásuk és tárgyias földolgozásuk igen-csak segíthetne a mai problémák jobb megértésében és megoldásában is.

A hetvenes-nyolcvanas években e fórum körül — szerkesztőbizottságában, szerzői és olvasói körében — a szegedi értelmiség létszámában talán kicsiny szellemi kvalitásában, súlyában mégis jelentős csoportja tömörült, melyben oly személyiségek is jelen voltak, mint *Iltó Mihály* meg *Takács Máté*. A Hivatal/rendszeresen cenzurálta ugyan, figyelme olykor mégis kibagyóft, s ilyenkor kisebb-nagyobb visszacsapás következett, mely mindenkör a Műhely létét fenyegette. Különösen akkor, ha munkatársai a városfejlesztés tabútémáinak feszegetésébe merészkedtek; még a „Delmagyar” nagygűjtyja is megszólalt ellenük.

A minden anyagi alapot nélkülözö Műhellyel elbánni különösebb nehézséget nem okozhatott nekik. Alapítóját, *Péter Lászlót* 1976-ban eltanácsolták a városi (könyvtári) szolgálatból; *Tóth Bela* igazgató, aki addig is sokszor tartotta a hátát, jött-állt anyagiilag-erkölcsileg érte, a bibliográfus *Gyuris György* áldozatos szerkesztői munkájával meg éppen föntartotta a lapot, ám 1989 végén ez ellenetellenül jelentette be.

A történet teljességéhez tartozik, hogy a „toronylaja” már rég igényt formált

egy „különbejárati” városi folyóiratra, s miután a mi-enket erre nem tartotta — nem tarthatta! — alkalmasnak, létrehozta saját, „representatív” orgánumát: a *Szegei-et*. Nem tagadom, egy ilyen nagyvárosnak igénye lehet egy ilyen magazinjellegű illusztrált kiadványra. Ha van rá pénz, ám ez — mint a példák kevés hiszes kivételével bizonyítják — nem alkalmas a szakreri kutatások eredményeinek folytonos, persze olvasóilag is élvezhető közlésére; a Műhely pótlására. Ne gondolja senki, hogy az új *Szegei története* kiadásával a Város vezetősége ülhét-báberjain, hiszen óriási forrásanyagok maradtak meg megkutatlanok, föltáratlanok.

A Szegei Műhely a már most apróbetűs „könyvtári” jelző elhagyásával is a Somogyi-könyvtár, mint tudományos intézmény folyóirata maradtat ugyan, főnmmatradása azonban csakis a Városon múlik. Eddigi huszonnyolc évfolyama hívást állítja a megemérettetést. Miután *dr. Lippai Pál* polgármester úr szíves figyelmét már annak idején fönyvtáram rá ajánlom sorsát a városi közzgyűlés föndulatába, hogy a költségvetésben nyisson egy rovatocskát neki is. Annak a folyóiratnak, amely már akkor a valódi ereménytellessé foglalkozott, amikor azért még nem járt köszönet.

Merem remélni, hogy — ha *Péter László* professzor közreműködésével számolva a könyvtár is kezdeményezi — ezúttal a régi-új Hivatali is megértőbb lesz.

DR. RUSZOLY JÓZSEF
egyetemi tanár

Rövidítések:

CSMH Csongrád Megyei Hírlap

DM Délmagyarország

- Antal Gábor: József Attila szegedi vonatkozásainak szenteli legújabb számát a szegedi Somogyi Könyvtár „Műhely” című kiadványa = Magyar Nemzet, 1980. ápr. 16.
- Becsei Péter: Somogyi-könyvtári Műhely = CSMH, 1982. nov. 17.
- Bereczky László: Somogyi-könyvtári Híradó = Könyvtáros, 1969. 9. sz.
- Bodri Ferenc: Bálint Sándor emléke. A Szegedi Műhely 1991/1–4. számához = Tekintet, 1992. 5. sz.
- Bodri Ferenc: Somogyi-könyvtári Műhely, 1977–1981 = Élet és Irodalom, 1982. szept. 3.
- Domonkos László: Vallomások = DM, 1983. aug. 27.
- Följegyzés a Somogyi-könyvtári Műhely fejlesztéséről. 1980. jún. 11.
- Följegyzés a Somogyi-könyvtári Műhely jövőjéről. 1983. febr. 22.
- Gállos Orsolya: Szegedi szemle. A „másik” Móra = Dunántúli Napló, 1984. júl. 7.
- Gyuris György: Egy megyei könyvtár tudományos tevékenysége a szegedi Somogyi-könyvtár példája alapján = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1998. 12. sz.
- Helyismereti szemle = DM, 1985. okt. 1.
- Híradók = Könyvtáros, 1967. 3. sz.
- Igen és nem. Híradó vagy szemle? = DM, 1967. jún. 11.
- Ismét megjelent a Somogyi-könyvtári Híradó = DM, 1967. jan. 20.
- Kiss Károly: Somogyi-könyvtári Műhely = Új Tükör, 1983. szept. 11.
- Kovács Sándor Iván: Somogyi-könyvtári Műhely = Új Tükör, 1984. jún. 24.
- Könyvtári híradó = CSMH, 1968. jan. 31.
- Laczó Katalin: A Somogyi-könyvtár új kiadványai = DM, 1969. ápr. 16.
- Lippai Jánosné: A Somogyi-könyvtár száz éve Szeged szellemi életében. Doktori értekezés. Kézirat. Bp., 1981. 309 p.
- Lisztes László: Könyvtárak – műhelyek. A szegedi műhely. 2., A Somogyi-könyvtár = Könyvtáros, 1977. 8. sz.
- Mátyás István: Somogyi-könyvtári Műhely. Móra-emlékszám = Népszava, 1979. júl. 26.
- Megjelent a Somogyi-könyvtári Híradó = CSM, 1967. márc. 18.
- Megjelent a Somogyi-könyvtári Híradó = CSM, 1971. jan. 20.
- Megjelent a Somogyi-könyvtári Híradó 1970/1. száma = DM, 1970. jún. 19.
- Megjelent a Szegedi Műhely = DM, 1990. jan. 17..
- Műhely = CSMH, 1981. aug. 5.
- A „Műhely” új számáról = CSM, 1981. júl. 17.
- Nikolényi István: Megint a Teknyős = DM, 1982. ápr. 25.
- Ókrös László: Somogyi-könyvtári Műhely = Új Tükör, 1979. júl. 29.
- Ókrös László: Szegedi Könyvtári Műhely = Új Tükör, 1986. júl. 6.
- Paládi-Kovács Attila: Somogyi-könyvtári Műhely, 13. évf. 3. sz. = Ethnographia, 1975. 2-3. sz.
- Péter László: Főveszély – a tudomány? = Könyvtáros, 1967. 12. sz.
- Péter László: Helyismereti munka a szegedi Somogyi Könyvtárban = Könyvtáros, 1962. 12. sz.
- Péter László: Könyvkiadás, helyismereti gyűjtemény és kutatómunka a könyvtárban = Baranyai Művelődés, 1982. 3. sz.
- Polner Zoltán: Megjelent a Somogyi-könyvtári Műhely = CSMH, 1980. szept. 24.

- Polner Zoltán: Páratlan irodalmi felfedezés? A Somogyi-könyvtári Műhely különszámáról = CSMH, 1980. ápr. 16.
- Polner Zoltán: Somogyi-könyvtári kiadványok = CSMH, 1977. szept. 10.
- Polner Zoltán: Somogyi-könyvtári Műhely = CSMH, 1976. ápr. 9.
- Polner Zoltán: Vallomások Szegedről. Megjelent a Somogyi-könyvtári Műhely új száma = CSMH, 1983. aug. 25.
- Ruszoly József: Föltámad a Műhely? Elbántak vele = Szegedi Napló, 1991. febr. 14.
- Ruszoly József: Híradóból Műhely = Szegedi Egyetem, 1974. febr. 8.
- Ruszoly József: Kiadványok a Somogyi-könyvtárból = Szegedi Egyetem, 1976. jún. 11.
- Ruszoly József: Levelek a Műhelyről. Igény és ajánlat = Szegedi Napló, 1991. máj. 11.
- A Somogyi-könyvtár híradójának új száma / DM, 1963. dec. 6.
- Somogyi-könyvtár kiadványai = CSMH, 1978. ápr. 13.
- A Somogyi-könyvtár száz éve. Könyvtártörténeti tanulmányok. Szerk. Péter László. Szeged, 1984. 448 p.
- Somogyi-könyvtári Híradó = Népszabadság, 1969. okt. 21.
- Somogyi-könyvtári Híradó, 1968. 4. sz. = Tiszatáj, 1969. 1. sz.
- A Somogyi-könyvtári Híradó új száma = DM, 1964. máj. 4.
- A Somogyi-könyvtári Híradó új száma = DM, 1970. okt. 25.
- Somogyi-könyvtári Műhely = DM, 1974. jan. 31.
- Somogyi-könyvtári Műhely = DM, 1974. febr. 14.
- A Somogyi-könyvtári Műhely új számáról = CSMH, 1982. jún. 9.
- Sulyok Erzsébet: Somogyi-könyvtári Műhely = DM, 1979. nov. 4.
- Sulyok Erzsébet: Szeged nagyjairól = DM, 1984. máj. 27.
- Szabó Endre: Könyvtári Műhely = CSMH, 1975. jún. 1.
- Szalay László: Hol tart ma a Somogyi Könyvtár = Könyvtáros, 1987. 4. sz.
- Tandi Lajos: Ezredvégi vallomások = Szeged, 1999. 12. sz.
- Tandi Lajos: Somogyi-könyvtári Műhely = DM, 1980. okt. 10.
- Tasi József: Évfordulók jegyében = Magyar Hírlap, 1984. júl. 14.
- Tóth Béla levele a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának. 1976. nov. 24.
- Új formában jelent meg az SKH = DM, 1967. márc. 22.
- Vallomások Szegedről = Magyar Nemzet, 1983. aug. 30.
- Vargáné Major Judit: A Somogyi-könyvtári Műhely = Könyvtáros, 1980. 4. sz.

(A felsoroltakon kívül a folyóirat teljes anyaga forrásként szolgált.)

Vélemény Takács Zsuzsanna
A Szegedi Műhely története (1962–2005)
és repertórium (1995–2004)
c. szakdolgozatáról

A szegedi Somogyi-könyvtár 1962-ben indított periodikus kiadványa a Szegedi Műhely tartalmával, színvonalával kiemelkedik hazai könyvtáraink által közreadott periodikák, kiadványok sorából. A kezdetben hálózati híradóként megjelenő kiadvány profilja elsősorban Péter László szervezői munkájának köszönhetően egyre bővült, a lapban a módszertani tanácsadások mellett egyre több könyvtár-szakmai kérdéseket boncolgató műhelytanulmány, továbbá Szeged történetével, jelenével foglalkozó történeti, művelődéstörténeti írás kapott helyet.

E folyóirat történetét eddig még senki nem dolgozta fel, nem készítették el repertóriumát sem, pedig a helytörténeti kutatásokhoz nagyon gazdag, nélkülözhetetlen adalék, forrás található a lap hasábjain.

Az elmondottak miatt nagyon szerencsés volt Takács Zsuzsanna témaválasztása.

A disszertáció igényesen megírt értékes tanulmány, a Szeged történetével foglalkozó kutatásokhoz fontos forrás.

Gördülékeny, szabatos stílusban megírt, filológiai is pontos munka. A repertórium is mintaszerű összeállítás, a leírásokhoz rövid 1-2 soros annotáció járul.

Publikálása feltétlenül hasznos volna.

Budapest, 2005. április 28.

Dr. Szabó Sándor
docens

Vlasics Károly kiállítása elé*

Adósság égette a lelkünket, régi adósság, fájó tartozás. Vlasics Károly 1968 őszén ment előre mindannyiunk közös útján, – immáron 37 éve, hogy kiköltözött az Isten kertjébe, a Belvárosi temető kincses földjébe. Nagynevű alkotótársai vártak rá: Nyilasy Sándor, Dinnyés Ferenc, Erdélyi Mihály, Tápai Antal, – a kattogó síneken túlhan pedig tanítómestere, a szent életű Károlyi Lajos. Harminchét hosszú esztendőnek kellett lefolynia, hogy az iruló-piruló utókor e ködösztató kiállítással adózzék a művész emléke előtt. A mai napra, erre a fényekkel teli megnyitóra kegyes kezek igyekeztek összehordani a szétszéledt vásznak javát, hogy a tisztelgők megtekinthessék a termékeny életmű keresztmetszetét.

Vlasics Károly szegedi eredés, 1882-ben látta meg a napvilágot; asztalos képzettségű édesapjának temetkezési vállalkozása volt. A fiú tanult az állami főgimnáziumban is, járta a piaristák oskoláját is, közben persze segédkezett az atyai műhelyben. Hajtotta a vére, üzte a kíváncsiság, többször is áthághatta korának vaskalapos korlátait, hiszen deákoskodott Debrecenben is, végül pedig Nagyszébenben fejezte be tanulmányait.

A jó csillagzata összehozta Károlyi Lajossal, Hollósy Simon kedvelt tanítványával, és a festegető fiatalember tőle sajátította el a képalkotás első fogásait. A festőnövendékek oktatása koratavasztól nyarutóig Pillich Kálmán újszegedi villájának a kertjében, utána a Kossuth Lajos sugárút eleji Rényi-házban volt.

Vlasics Károlyban erősen élt a vágy, hogy nekiinduljon világot látni. Miután 1906-ban Szeged háziezredében, a 46-osoknál leszolgáltá önkéntesi évét, Bécsnek vette az irányt, és hónapokon át ismerkedett a festészet nagyságaival. Azután a magyar fővárost lákta meg, és amikor némi pénzecskére tett szert, szűk egy évre a cári fényességű Szentpétervárott telepedett le, hogy csodájára járjon az Ermitázs örök kincseinek. Bejárta fele Európát, hiszen még nem említettem Dél-Ausztriát, Szlovákiát, Erdély bércseit, ám szívében e négy hosszú évben csak egyetlen szó muzsikált: Szeged. Urbán Lajos jut az eszembe, a már sírjasincs prímás, Kukac, akinek hiába ígért föl a törökök szultánja pénzt és palotát, sietett haza, mert élni ugyebár csak Szegeden, a Tiszára siető Háló utcában lehet, ahova bársony neszesű esteken odahallik az áldott szöke folyó mormolása.

Ám még messzi ígéret volt a polgári élet csöndje. 1914-ben Vlasics Károlyt is csukaszürkébe bújtatták, és Ferenc Jóska fegyverét hordozta vérrel vérző négy esztendőn át. Az összeomlaskor tért haza, és azután soha többé nem hagyta el a szülőföldjét.

Adataim szerint először 1919 májusában lépett a nyilvánosság elé. A helyi művészek közös kiállítását Juhász Gyula ismertette a Szegedi Napló május 18-i szá-

* Elhangzott a Móra Ferenc Múzeumban 2005. szeptember 2-án.

mában. A költőt idézem: *Vlasics Károly színes portrérajzai igen delikát és jellegzetes dolgok. A fönmaradt egyetlen katalógus tanúsága szerint olajképekkel is szerepelt: Krizantémum, Töltésoldal, Mezei virágok, Lovranai részlet, Ibolyák.*

Ezekben az években került Juhász Gyula közelségébe, aki kiállítás ismertetőiben sosem feledkezett meg róla. Az 1920. évi karácsonyi tárlatról ezt írta a költő: *Vlasics dolgai is igen figyelemre méltó egyéniséget mutatnak, kivált paraszt Maddonnája. A rákövetkező évben négy szegedi művész mutatkozott be a Kass Szálló halljában: Bodzásy István, Bodzásyné Löffler Kató, Tóth István Jenő és Vlasics. Nem idézek mástól, ha Juhász Gyulától citálhatok: *Ifjú Vlasics Károly a színek örömet hirdeti a vásznain, a színek bőséget és erejét. Tájképei és enteriőrjei mind gazdag színérezékről beszélnek, makói és apátfalvi részletei különböző színproblémák egyéni és hatásos megoldásai. Arcképein is sok jellemző finomság van, és ő is a további fejlődés határozott ígérését mutatja.**

Érdekes és eligazító a költő 84 évvel ezelőtti kritikája: Vlasics ekkor kolorista volt, festői eszköztárában első helyen a szín állott. Milyen kár, hogy a pusztító idő ezekből a képeiből csak egyet-kettőt hagyott meg – hírmondónak...

A 20-as, 30-as évtized és a 40-es évek első fele nagyobb események nélkül szaladt el. Dolgozott hittel és odaadással, csöndben és alázattal. Idegen volt tőle a könyöklés, a tolakodás: főlemlíthetnék festőket, akik 2-3 évente kiállítottak, Vlasics Károly nem tartozott közéjük. Igaz, minden csoportos tárlaton részt vett. Őt fölverte a világot látott ember bölcsessége, csöndességében is találó humora, az alkotás öröme adta belső biztonság. Pedig lázonghatott volna, vastag hangon méltatlankodhatott volna, hiszen kimaradt az 1935. évi *Művészeti lexikon*ból, nem került bele 1968-ban a Genthon-Zádor félébe sem, és halk szomorúsággal sóhajtom, hogy a *Kortárs művészeti lexikon* négy évvel ezelőtti harmadik kötete sem hirdeti a nevét. Folytatom: ki-felejtődött a *Szegedi művészet 1945–1980* c. összefoglaló katalógusból is...

Talán erre az összecsomósodott csöndre gondolt Vinkler László, a másik bölcs, amikor a szegedi művészek Nemzeti Galéria-beli nagy bemutatkozása után aforizmaszerűen ezt írta: „Lehet-e hitelében kételkedni egy alkotó életműnek, ha az a meg nem értés, az emberi és szakmai elhagyatottság körülményei között öntörvényűen bontja ki önmagát?”

Amikor Vinkler mester sorai 1968-ban napvilágot láttak, Vlasics Károly már 86 elillant évet számlált. Piktúrája évtizedek óta kialakult, formanyelve állandósult, kifejező eszközei és témái senkivel össze nem téveszthetően jellegzetesek voltak.

Művészünket a mindennapok érdekelték, a külváros józan valósága, a máról holnapra élő kisemberek, a Tömörkény tárcáiból megismert kétkéziek. Nyilasynak és Parobeknak meghagyta a vasárnap délutánózás gondtalan derűjét, a Dorogi elnevezte *paraszi galantériát*, őt más vonzotta. Vásznait a munkájukat végzők népesítik be, hogy csak néhány képcímre hivatkozzam az 1962. évi kiállítás katalógusából: *Piacozók, Szénrakodás, Almáskofa, Aszfaltozók, Cserépkályhás, Csomagolók, Halaskofák, Kukoricamorzsolók, Piacrészlet, Pihenő búcsúsok, Rakodók, Sajtostkofák.* Vlasics piktúrájáról szólva valóban nem közhely, hogy hű maradt indító világához, a munka embereihez, a hétköznapok népéhez, a kezükből élőkhez. Ő

maga mondta: „az embereket mozgásukban ábrázolom. Nem szeretem, ha megmerevednek az alakok s beállítottak a figurák. A dolgozó [...] férfiakat [...] önkéntelen mozdulataikban ragadom meg.” És ugye tudjuk, hogy művészek ilyenén vallomásai többet érnek száz meg száz elemzésnél...

Jó barátja, a Tábor utcában vele együtt oktató Tápai Antal ugyanazt látta meg. Idézem: „Belevitte a figurákba sorsukat, életüket. Ahogy áll a fáradt, totykos bögös a hajnalködös vízparton; ahogy ül egy-egy figura félszegen; ahogy hajtja a kerékpárt; már látjuk az egész életüket. Nincs még egy piktor Szegeden, akinél az emberi lényeg és a külső forma ennyire egyöntetű” (1962). Ugye, tudjuk azt is, folytatva az előbbi gondolatot, hogy egy alkotóművész többet lát meg pályatársának munkáiból, mint ezernyi elemző...

És most értünk el a legfontosabbhoz. A Bastien Lepage-i szürkelátást átvette Hollósy, tőle örökölt Károlyi Lajos; az évtizedeket átívelő sor végén pedig tanítványa, Vlasics Károly áll. Az utókor szerencséjére, beszélt erről vagy 40 esztendővel ezelőtt: „Azért festek ezüstösen, mert nyáron az Alföldön a porral letompított színű tájat látom. Télen pedig köddel és hóval vegyes a Tisza-parti atmoszféra.”

Emlékezzünk csak: az egyetlen egy kis évvel fiatalabb Babits Mihály, a Szent György utcai fütetlen szobában didergő helyettes tanár nevezte először Porvárosnak Szegedet a Nyugat hasábjain. Lám, színlátásukban tejestestvérek ők!

Igaztalan volnék, ha nem említenék meg két dolgot. Elsőnek Vlasics hűséges támaszait, tollforgató híveit, akik, míg el nem mentek az innen túlra, cikkeztek róla: Lódi Ferencről és Dér Endréről van szó. És dicsérnünk kell zengő szavakkal a legendákba növekedett Tábor utcát, a zeneiskolával egy födél alatt működő, sohasem felejthető képzőművészeti kört, melyet Vlasics Károly dajkált életre 1949-ben, és előrelendítő motorja volt koporsója zártáig. Oly annyian jártak oda, hogy nehezemre esnék neveket kiragadni, de az időnek előtte elhaltak közül megemlítem Dér Istvánt és mindenki Zoltánfy Pistáját. Bizton tudom, hogy Vlasics Károly művészelkép ez a majd 20 esztendő fénylő fényességgel sugározta be, hiszen fölszabadult örömmel taníthatott, és páratlan tapintattal adhatta tovább, amit hosszú életében megtanult.

Ha valaki rányitotta a vénhedt ajtót, és tudakolta, hogy szárad-e újabb látnivaló a festőállványon, Károly bácsi nagy szíve így ütötte el a dolgot: Van valami, de nem ez az érdekes. Van itt négy gyerek, aki... – és már sorolta is a művészpallánták nevét. Ez a szerénység volt örök útítársa, ehhez párosult a lényéből sugárzó, sohasem fakuló derű, a hamiskás mosollyal társult életbölcesség, a friss gondolatait röptéző sok-sok telitalálat mondás.

És most, hogy e kései szellemidézésnek végére értem, kérem, járják körbe e képekkel ékített termet, csodálkozzanak rá Vlasics Károly gyöngyházfényű világára, mindarra, amit az utódokra testált, és tudom, hogy egy nagy, fölfedező találkozás maradandó élményével lesznek gazdagabbak.

TAMASI MIHÁLY

A Város társadalma*

Kitörés a népmozgalmi hullámvölgyekből

A város népessége az 1941. évi népszámlálás szerint 136 375 főt tett ki. 1949-ben 132 607 lakost vettek számba, és ez 1941-hez képest 3,8 százalékos csökkenést jelentett. 1941-ben 4161-en vallották magukat izraelita vallásúnak. A zsidótörvények, a holokauszt, a háború súlyos vérvesztéseget okozott a város lakosságának. Az összes háborús veszteség 5372 fő volt; közülük 2705-öt tett ki a zsidók száma, ami több mint 50%-os arányt jelentett. A holokauszt áldozatainak száma 2091. A munkaszolgálatos férfiak közül 612-en pusztultak el. A háborúban több mint 2000 szegedi katona esett el, a polgári áldozatok száma 252 volt.

1949-ben a magukat izraelitának vallók száma alig haladta meg az 1500-at, így arányuk mindössze 1,2%-ot tett ki.

A háborús veszteségek nyomán a férfiak aránya az 1941-i 48,5%-ról 1949-ben 46,8%-ra csökkent, a nők viszont 51,5%-ról 53,2%-ra emelkedett.

A város népességének változásai a népszámlálás adatai szerint. (1949. I. az 1949-i, az 1949. II. az 1950–52 között végrehajtott közigazgatási átszervezés utáni adatokat tartalmazza).

Év	A népesség száma	Változás	%
1949. I.	132 607	-3768	-3,8
1949. II.	86 640	-45967	-34,7
1960	98 942	+12 302	+19,9
1970	118 895	+19 953	+20,2
1980	170 794	+51 899	+43,7
1990	175 301	+4 507	+2,7

A súlyos háborús veszteségek (5372 fő) ellenére a város lélekszáma csak 3768-cal csökkent. A háborús évek és a háború utáni időszak nehézségei ellenére érvényesült a természetes szaporodás, és a délvidéki menekültek is gyarapították a város népességét.

Az 1950–52 közötti közigazgatási átszervezés következtében a város nagyki-terjedésű tanyai körzeteiből önálló községek alakultak. Így tanyai, mezőgazdasági lakosságának többségét elvesztette. Csökkent közigazgatási területe magára a városra – beleértve a körtöltésen kívüli lakótelepeket is – szűkült.

Ezzel megszűnt a kettős – egyfelől mezőgazdasági, tanyai, paraszti, másfelől valódi városi – jellege közötti különbség, és erősödtek valódi városi jellemzői.

* Fejezet a Szeged története készülő 5. kötetéből.

A közigazgatási átszervezés nyomán népessége 86 640 lakosra csökkent. Politikai okok, a jugoszláv határ közelsége miatt a város fejlődése megszakadt.

A csaknem 46 ezer fős, majdnem 35%-os lélekszámcsökkenés olyan veszteséget jelentett, amelyet más város nem szenvedett el ebben az időben. A politikai és gazdasági nehézségek ellenére azonban a lecsökkent népesség továbbra is gyarapodott.

A természetes szaporodás és fogyás a következőképpen alakult 1945 után:

Év	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Fő	258	513	724	852	346	431	240

Év	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Fő	562	633	604	269	29	93	-21

1947–49 között erőteljes volt a természetes szaporodás, majd néhány évig lassult, 1953-tól újra növekedett. A növekedés az 1950-es évek első felében érvényesülő *Ratkó-korszaknak* köszönhető, amely az abortusz tilalmával elősegítette a gyermekáldás gyors gyarapodását.

A Ratkó-időszakban azonban a városban csak kis mértékben növekedett a természetes szaporodás. Ebben minden bizonnyal az játszott szerepet, hogy a fejlődésben megállt városból sok fiatal elköltözött.

Ugyanakkor az 1960-as években a mezőgazdaságban végrehajtott szövetkezetesítés a környező falvakban még többeket kényszerített arra, hogy a városba költözzenek és itt keressenek megélhetést. Ekkor már az iparosítás munkalehetőséget nyújtott a beköltözőknek.

Az állandó jellegű beköltözők és elköltözők számának alakulása
1956–1962 között:

Év	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Beköltöző	3686	4140	3507	3598	4256	4101	4236
Elköltöző	3624	3923	2847	2226	2119	2110	2279
Különbözet	+62	+217	+660	+1372	+2137	+1891	+1957

Az adatok arról tanúskodnak, hogy elég nagy volt mind az állandó jellegű beköltözők, mind az elköltözők száma. Az 1950-es évek második felében a különbözet csak lassan növekedett, majd 1959-től, vagyis a tévesztés megkezdésével 1000 fölé emelkedett, és 1960-ban meghaladta a 2000-et. Később – némi hullámmal – csökkenni kezdett a számuk. Az 1950-es években bekövetkezett mintegy 12 ezer fős, majdnem 20%-os növekedés igen biztató volt. Ugyanakkor az 1956-os

forradalom leverése és az ezt követő nehéz időszak, a mezőgazdaság kollektivizálásának megkezdése visszavetette a gyermekvállalási hajlandóságot, és 1959-től természetes fogyás következett be.

A beköltözők és az elköltözők közötti arány azonban egyre inkább a beköltözők javára tolódott el. Vagyis a beköltözők száma egyre inkább meghaladta az elköltözőkét, s ez szolgálta a város népességének gyarapodását. A beköltözők többsége is minden bizonnyal fiatal volt, így anyagi, gazdasági, egzisztenciális helyzetük megszilárdulása, állandó munkahelyhez, lakáshoz jutásuk után gyermekvállalási hajlandóságuk is növekedett.

Az élve születések száma az 1960-as évek közepétől némileg újra megelőzte a halálozásokét:

Év	Élve születés	Halálozás	Természetes szaporodás
1964	1176	1170	6
1965	1316	1163	153
1966	1345	1219	126
1967	1404	1260	144

Az élve születések száma 1964-től fokozatosan emelkedett, és némileg meghaladta a halálozásokét. A népességyarapodás fő forrását azonban továbbra is az állandó jellegű betelepülés és elvándorlás közötti különbség kedvező mérlege szolgáltatta. Az 1960-as évtizedben a város népessége mintegy 20 ezer fővel növekedett. Többségüket a környező és távolábbi vidékről beköltöző fiatalok tették ki. Ez tette lehetővé a város életerejének megújulását. Népessége az 1970-es évtizedben gyarapodott a legdinamikusabban. Az évtized első éveiben a városban az élve születések száma meghaladta a halálozásokét. 1971-ben az élve születések száma 1651, a halálozásoké pedig 1486 volt, tehát a természetes szaporodás 165 főt tett ki. 1973-ban a fordulat jelei kezdtek mutatkozni, amikor az élve születések száma 2042, a halálozásoké pedig ennél több, 2147 volt, vagyis természetes fogyás következett be. Ennek következtében a város lélekszáma 105-tel csökkent. Mindezt ellensúlyozta azonban, hogy továbbra is sokan költöztek Szegedre.

Öt község Szegedhez csatolása

Az 1970-es évek közepén fordulat következett be a város életében. A szomszédos községek szorosan kapcsolódtak Szegedhez. Sokan jártak be ezekről a településekről városi üzemekbe és más munkahelyekre dolgozni. A város üzleteiben vásároltak, a fiatalok Szegedre jártak szórakozni. Erdei Ferenc *Város és vidéke* (1970) című művében fölvetette, hogy a fejlődést szolgálják, ha ezeket a községeket a városhoz csatolnák, hiszen már jórészt összenőttek vele. Így született meg a döntés néhány év múlva az országosan is elhatározott közigazgatási átszervezés keretében a szomszédos öt község Szegedhez csatolásáról.

Az öt község népességének alakulása 1960-1970 között

Község	A népesség száma		Változás	%
	1960	1970		
Algyő	5 648	5 408	-240	+4,2
Gyálarét	571	715	+144	+25,2
Dorozsma	8 679	10 086	+1 407	+16,2
Szóreg	4 415	5 174	+759	+17,2
Tápé	4 703	5 175	+472	+9,2
Összesen	24 016	26 558	+2 542	+11,1

Az öt község lélekszáma 1960–1970 között 2542-vel, vagyis több mint 11 százalékkal növekedett, miközben az egész szegedi járásé mintegy háromezerrel csökkent. Az adatok arról tanúskodnak tehát, hogy a távolabbi községekből nem kevesen költöztek az említett öt településre, hogy közelebb kerüljenek a városhoz.

Egyedül Algyő lélekszáma csökkent 240-nel, a többieké nőtt. Elsősorban Dorozsma népessége gyarapodott nagy arányban, vagyis 1400-zal. Tápé mellett ez a település kapcsolódott legszorosabban a városhoz.

Az öt község népessége – minden bizonnyal – az 1970-es évek első felében is gyarapodott. Föltehető, hogy az öt község lélekszáma a városhoz csatlakozás időpontjában már a 30 ezerhez járt közel. A városhoz csatlakozásuk új fejlődési energiát vitt Szeged életébe.

A községekben erőteljes volt a természetes szaporodás, s ennek hatására a megnövekedett lélekszámú városban újra természetes szaporodás következett be.

Év	Élve születés	Halálozás	Természetes szaporodás
1975	3242	1884	1358
1976	3071	1972	1099
1977	2905	1937	968
1978	2807	2011	796
1979	2571	1932	639

Az élve születések száma fokozatosan csökkent, a halálozásoké emelkedett, bár 1979-ben némi csökkenés következett be. Mindebből adódóan a természetes szaporodás veszített lendületéből.

Az 1980. évi, vagyis az öt községet is magában foglaló közigazgatási területen 1970-ben 151 714-en laktak. Ebből kiszámítható, hogy az 1970-es évtizedben a város népességének tényleges gyarapodása 19 080 főt tett ki. Tehát némileg kevesebbet, mint az 1960-as évtizedben, pedig akkor csak a mintegy százezer lakosú város produkált ilyen nagy, mintegy 20%-os növekedést. A valódi gyarapodás üteme tehát 1970–80 között nem érte el a 15%-ot.

Az 1950-es évek első felében, a Ratkó-korszakban született lányok az 1970-es évtizedben kerültek anyaként szülőkorba. A szülő nők száma azonban később fokozatosan csökkent.

Év	Élve születés	Halálozás	Természetes szaporodás, fogyás
1982	2162	2047	115
1983	2142	2183	-41
1984	2095	2229	-134

1983-ig még természetes szaporodás érvényesült, utána fogyás következett be. A halálozások száma növekedett, és megelőzte az élve születéseket. Ugyanakkor a természetes szaporodás tekintetében a város kedvezőbb helyzetben volt, mint a megye. Már korábban természetes fogyás következett be a megyében. 1980-ban az élve születések száma 5920, a halálozásoké pedig 6500 volt, tehát a természetes fogyás 580 fő hiányt tett ki.

Hullámvölgyben

Visszaesett a város növekedése 1980 után, amikor a természetes szaporodás helyét a természetes fogyás vette át. Az 1980-90 közötti 4507 fős népességyarapodást a környékről betelepülők tették ki. A népességalakulás menetét nagyban befolyásolta a lakosság korösszetételének változása. A fiatal, 14 év alatti és az idősebb, 60 év feletti korosztály arányának változása százalékban:

Év	0-14	60–
1949	20,5	13,9
1960	21,7	15,9
1970	17,6	16,9
1980	21,2	16,3

A 14 éven aluliak aránya 1960-ig emelkedett, 1970-ig csökkent, majd újra növekedett. A 60 éven fölüliek részaránya fokozatosan növekedett, de 1980-ban némileg visszaesett. Ebben az időszakban mind a fiatalok arányának növekedése, mind az idősebb korosztály részarányának csökkenése az öt község Szegedhez csatlósának volt köszönhető. Ezekben a 14 éven aluliak aránya nagyobb volt, mint a városban, az időseké pedig kisebb.

1949-ben a nyugdíjasok (inaktív keresők) száma még igen csekély volt, de fokozatosan emelkedett.

A keresők, inaktív keresők és eltartottak 1949–1970 között:

Év	Aktív kereső	%	Inaktív kereső	%	Eltartott	%
1949	37 773	43,6	5 527	6,4	43 346	50,0
1960	48 931	49,4	9 389	9,5	40 622	41,1
1970	60 770	51,1	19 716	16,6	38 409	32,3

Az eltartottak száma és aránya fokozatosan és nagy arányban csökkent. Ebben elsősorban az játszott szerepet, hogy a mezőgazdasági népesség köréből a 18 éven felüli fiatalok, főleg lányok, továbbá háztartásbeli nők is egyre nagyobb számban munkát vállaltak. Ezt bizonyítja az aktív keresők számának és arányának növekedése is. (A statisztika más csoportosításban az inaktív keresőket is a keresőkhöz sorolta.) Az inaktív keresők, a nyugdíjasok csoportja is erőteljesen növekedett.

Az öt község Szegedhez csatolása némi befolyással volt a népességen belüli csoportok arányainak változására, de az alapvető folyamatot nem változtatta meg.

A népesség fő csoportjai 1980-ban és 1990-ben:

Megnevezés	1980		1990	
	személy	%	személy	%
Aktív kereső	80 751	47,3	76 994	43,9
Munkanélküli	-	-	1674	0,9
Inaktív kereső	35 514	20,8	43 123	24,6
Eltartott	54 529	31,9	53 510	30,6

Mind az aktív keresők, mind az eltartottak száma és aránya csökkent az 1980-as évtizedben. A fiatalok egyre nagyobb arányban vettek részt közép- és felső fokú képzésben, de a természetes fogyás következtében számuk csökkent. 1990-ben új jelenségment megjelent a munkanélküliek csoportja.

Az ország népességének tényleges fogyása 1980 után következett be. 1980-ban a népszámlálás 10 millió 799 ezer lakost talált, 1990-ben viszont már csak 10 millió 375 ezret. Tehát 335 ezerrel kevesebbet; 0,37%-os fogyást jelentett. Szeged népességében ekkor még nem következett be tényleges fogyás. Városunk 2,7%-os népességnövekedésével az ország megyei városai között a középső helyek egyikét foglalta el. Legnagyobb népességnövekedéssel Veszprém dicsekedhetett (11,6%), de például Budapest népessége 2,1%-kal csökkent, s néhány más város is népességapadást szenvedett el.

Szegedhez hasonló néhány város adatai

Város	Lélekszám		Változás %
	1980	1990	
Dérecen	198 195	212 247	+ 7,1
Miskolc	208 103	196 449	- 5,6
Pécs	169 134	170 119	+ 0,6
Nyíregyháza	108 235	114 166	+ 5,5
Kecskemét	96 828	102 528	+ 5,9
Szeged	170 794	175 301	+ 2,7

A népességnövekedésben városunkat megelőzte Debrecen, Kecskemét, Nyíregyháza. Pécs növekedése viszont elmaradt Szegedé mögött. Miskolc lélekszáma

csökkent, ugyanakkor Debrecennel együtt külön-külön jóval több lakost számlált, mint városunk. Így Szeged, amely a 19. század végén és a 20. század első felében Budapest után az ország második legnagyobb városa volt, az elmúlt évtizedekben a negyedik helyre szorult. A 20. század második felében többször került hullámvölgybe, de mindig életerőről tett tanúbizonyságot, és így igyekezett kitörni a népmozgalmi hullámvölgyből.

Bálint Sándor műveiből tudjuk, hogy a török hódoltság megszűnése utáni békésebb időszakokban, a 18. és 19. században a gyorsan növekvő népességű Szegedről vállalkozó szellemű fiatalok rajjai, csoportjai népesítették be a Szeged körüli nagy, elnéptelenedett táj pusztaságait. Az akkori történelmi korszakban e szegedi kitelepülő emberrajok adtak életerőt a tájnak, és segítették elő fejlődését.

A 20. század második felében a vidékről betelepülő fiatalok szolgáltatott emberi energiát városunk fejlődésének. Szeged nemcsak a betelepülő vidéki fiatalokat vonzotta, hanem iskolavárosként, ipari, kereskedelmi, kulturális, tudományos központként az itt és másutt tanult fiatal értelmiségieket, szakembereket is, akik itt találtak munkahelyet, életlehetőséget maguknak. Városunk így is igyekezett megújítani fejlődési energiáit, ami további egészséges fejlődés alapja.

Már a rendszerváltozás előtt az egész ország, így a városok is, népmozgalmi hullámvölgybe kerültek. A rendszerváltozás után ez a folyamat meggyorsult. Az 1990-es években, tíz év alatt Debrecen népessége mintegy 9 ezerrel, Miskolc 24 ezerrel, Pécs 13 ezerrel, Nyíregyháza 2 ezerrel csökkent, és egyedül Kecskemété gyarapodott 3 ezerrel.

Városunkban az 1990-es évek elején tapasztalt súlyos gazdasági visszaesés, a nagyvállalatok többségének sikertelen privatizációja, majd bezárása miatt több ezren kerültek utcára. A nagyüzemekben foglalkoztatott vidékiek, főleg fiatal nők visszaköltöztek falujukba. Az 1990-es évek közepén Algyó elvált Szegedtől. Mindennek hatására a város népessége 175 ezerről 158 ezerre csökkent.

Biztató jelek

Minden település anyagi, gazdasági helyzetének alakulását, életerejét jól tükrözi, hogy miként alakul a lakásépítés. Az 1991–94 közötti három évben 1554 lakás épült a városban. Ez arról tanúskodott, hogy a vállalkozók, a jobb módúak egy része ki tudta használni a rendszerváltozás nyújtotta gazdasági lehetőségeket. Később ellentmondásosan alakult a lakásépítés, de az utóbbi években igen biztató fejlődésnek lehetünk tanúi.

A lakásépítés alakulása 1994–2005 között

1994–1997	1998–2001	2002–2005 I. félév
1812	1033	2491

1998–2001 között jóval kevesebb lakás épült, mint előtte és utána, az új lakások átlagos alapterülete viszont ekkor volt a legnagyobb, meghaladta a 100 négyzet-

mért. Örvendetes, hogy a 2001-et követő három és fél évben majdnem 2500 lakás épült. Egyedül 2004-ben 871-et, 2005 első felében pedig 495-öt vettek használatba. Ez arra mutat, hogy városunk igyekszik kikerülni a népmozgalmi hullámvölgyből, amit az is bizonyít, hogy 2000 óta népessége is gyarapszik.

A városok népességének alakulása 2000–2005 között

Város	Lélekszám		Változás %
	2000	2005	
Debrecen	203 648	204 000	+0,2
Miskolc	172 357	175 000	+1,5
Pécs	157 332	157 000	-
Nyíregyháza	112 419	116 000	+3,7
Kecskemét	105 606	108 000	+2,3
Szeged	158 158	163 000	+3,1

A városok közül egyedül Nyíregyháza népessége gyarapodott nagyobb arányban, mint Szegedé. Városunk lakossága az utóbbi öt évben 5 ezerrel növekedett. Az autópályák manapság ugyanazt a szerepet töltik be, mint 100–150 évvel ezelőtt a vasutak. Az országban azok a városok fejlődtek, amelyek fontos vasútvonalak mellett terültek el, vagy kivált vasúti csomópontokban. A Szegedig, pontosabban a határig érő autópálya az eddiginél jobban bekapcsolja városunkat az ország, sőt egész Európa gazdasági vérkeringésébe. Ezzel jobban be tudja tölteni az Európai Unió kapujának szerepét a Balkán felé. Mindez alapul szolgál ahhoz, hogy gazdasági, kulturális, tudományos életének fejlődése meggyorsuljon, és kitörjön népmozgalmi hullámvölgyéből.

EMLÉKEZÉS

RAKONCZAI JÁNOS

Henri Grenet

1901–1985

Egy gall, aki Szegeden második hazára lelt

A 30-as évek jellegzetes figurája volt Szegeden Henri Grenet francia lektor. Új-szegeden lakott a Fűrj utcában*, ott épített magának házat, s térdnadrágjában versenybiciklijé kormányára támaszkodva naponta tette meg az utat otthona, a sajátos stílusban épített villa, kertjében mesterséges dombbal, és a Szukováthy tér között, ahol a bölcsészkar Francia Intézetének egyik szobája volt a munkahelye. Ott szívta angol pipáját, fogadta diákjait; a szobájával szomszédos szemináriumban tartotta nem szabványos óráit. Tipikus francia volt modorban, öltözködésben, oktatási módszerében, műveltségében, életstílusában.

Amikor 1936-ban elsőévesként megismertem, arra gondoltam, itt az első francia, akin számon kérhetem Trianont. Azt hittem, jól tudok franciául, középiskolai szinten ez igaz is volt, de ő fölényes anyanyelvi tudásával mindannyiunkat lehengetelt. Az első összecsapás így csúfos vereséggel végződött. Attól kezdve szorongva ültem be óráira, ahogyan mások is, Grenet pedig sziporkázott személyeskedéstől sem mentes rögtönzései során. A feszültség vagy szorongás csak évek múltán engedett föl, amikor már másodszer jártam meg Franciaországot. '37 után már majdnem egy évet töltöttem Strasbourg-ban, az egyetemre is beiratkoztam, s '39 nyarán már a második nyári egyetemet hallgattam ott, majd Párizst is megjártam, s láttam a világkiállítást, mely életre szóló élményem maradt. Így hazatérve már szinte egyenlő félként beszéltem meg vele tapasztalataimat, friss benyomásaimat.

Évtizedek múlva a tanár-tanítványi viszony kollegiális kapcsolattá vált. 1956 nyarán együtt tolmácskodtunk egy francia egyetemi csoport mellett. Itt éles szavakkal bélyegezte meg a francia politikát, főleg Clémenceau-t Trianon miatt, ami meglehetősen kínosan érintette a francia vendégeket. Magyarázkodtam. Én próbáltam enyhíteni a helyzetet.

A forradalom után szobatársak lettünk, mert Baróti Dezső rektor egyik első intézkedése volt Grenet rehabilitálása. Íróasztalát hozzám tették be, így csaknem egy évig munkatársak lettünk. Diákokkal azonban nem foglalkozhatott, csak a francia-szakos tanároknak adhatott órákat.

Henri Grenet szegedi működéséről már korábban is írtunk. Magam is részletesen foglalkoztam vele *Emlékek, arcképek* (2000) c. könyvemben. Azóta is föl-föl-

* Az 1930. évi címtár szerint: „Grenet F. Henri egyet. Lektor, Boldogasszony sugárút 2.” Az 1942. évi címtár szerint: „Grenet Henrik egy. Raktárnok [!], Fűrj u. 3.” (A szerk.)

merült a gondolat, meg kellene rajzolni életútját, mely oly szorosan kapcsolódott Szegedhez, a szegedi egyetem bölcsészkarához, a Francia Intézethez.

Levélváltás után leánya, Anne-Claire, férjezett nevén dr. Anne-Claire Guibé orvos (*Szeged, 1931), orvos, részletesen beszámolt édesapjának családi háttéréről, Szegedre kerüléséről, itteni kapcsolatairól, majd visszatéréséről Franciaországba és utolsó éveiről. Ebből szeretném kiemelni a legfontosabb tényeket:

„Édesapám Párizsban született 1901. március 1-jén. Igen művelt, bár szerény [anyagi helyzetű – R. J.] családból származott. Édesapja újságíró volt. Édesanyja is írt egyet-mást. Öten voltak testvérek, és ami az időben elég ritka volt, a lányok is tanultak. Két nővére tanítónő lett.

Apám a klasszikus gimnázium után bölcsészetre ment. A Sorbonne-ban [így!] francia irodalmat és angolt tanult. Azután beiratkozott szintén a Sorbonne-ban egy kétéves tanfolyamra, amely azoknak szól, akik külföldön óhajtanak franciát tanítani. A diplomáját tehát ott szerezte meg.

Ami édesanyámat illeti, nevelőapja angol állampolgár volt, így az első világháborút Londonban töltötte, de a háború után, a húszas években hivatásos [így!] okokból a család Párizsba költözött. Ott ismerkedtek meg szüleim, és két évvel ezután anyám is megszerezte a külföldre szóló francia egyetemi diplomát.

Magyarország első állása volt Apámnak. Ha jól értem, elsősorban azért jött előbb egyedül, hogy megtanuljon magyarul, és hogy körülnézzen: lehet-e oda egy fiatalasszonyt elvinni [...] Azután az történt, hogy kölcsönös szerelem fejlődött ki szüleim és Szeged között. Így ahelyett, hogy a szabályos három év után más országba költöztek volna, itt telepedtek le végleg. Zolnai Béla, az akkori címzetes francia tanár lett az én keresztapám.

Szüleim baráti és kulturális köre igen nagy volt. Apám könnyen barátkozott, és mindenki érdekelte. Minden névre nem emlékszem már, de azokon kívül, akiről az ön levelében szó volt (Szent-Györgyi Albert, Jancsó Miklós, Szókefalvi-Nagy Béla, Zolnai Béla), gyakran jártak Rusznyák professzorékhoz, különösen zenei estékre. Azonkívül barátságban voltak dr. Kiss Menyhértékkel és Kogutoviczékkal, úgyszintén Jezernitzky Ákos ügyvéddel és nőtestvérével. [Így egy franciabarát *cercle* alakult ki körülötte. R. J.]** A gödöllői év mintegy zárójel szerepel a háború alatt. Egy évet töltött a premontrai francia gimnáziumban mint franciatanár, azt hiszem 42/43-ban.

Politikai elvei már jóval a háború előtt ismeretesebbek voltak, és a maga eredeti módján tudatta Hitler-ellenes véleményét. Amit viszont sokkal csöndesebben és titokban tett: több mint egy menekültet átsegített a szerb határon, legyen az angol, francia vagy lengyel... [Többnyire német táborokból Magyarországra menekült hadifoglyokról van szó. R. J.] Ezért is lett följelentve 44-ben, amikor a németek bejöttek Magyarországra. Több hónapos magyarországi börtön után, amikor a keleti front már nagyon közeledett, Mauthausenba deportálták. A háború végén természetesen Fran-

** Volt tanítványai közül Madácsy Lászlóval, Lakner Károllyal és feleségével, Laknerné Kovács Zsuzsával, a fiatalabbak közül Matzkó Lászlóval ápolt baráti kapcsolatot. Ez utóbbi Anne-Claire diákori pajtása volt.

ciaországban töltött elég hosszú időt, míg teljesen fölépült. Akkor tudtunk anyámmal hozzá csatlakozni, és akkor kerültem francia gimnáziumba. [Anne-Claire előbb Újszegeden a Montessori iskolába járt, majd a tanárképző főiskola gyakorló általános iskolájába. R. J.] Szüleim visszamentek Szegedre, ahol még sok boldog vakációt töltöttem. Csak akkor kerültek föl Pestre, mikor a sötét Rákosi-korszakban Szegédre mint határterületre nem kapták meg a tartózkodási engedélyt. Viszont a házat mégsem merték elvenni tőlük, mert egykori deportált volt. Azután, mikor nyugdíjba ment, még több évig tanított Bécsben a műszaki egyetemen, és csak a hetvenes évek végén telepedtek le dél-franciaországi házukban. Sokat utaztak még akkor is, Európa-szerte látogatva meg rokonaikat és barátaikat. Mihozzánk Normandiába természetesen évente többször is eljöttek. Édesapám halt meg először 1985-ben; hiába, a deportálás mégis legyengítette, és csökkentette ellenállását a betegséggel szemben.”

Eddig tart a magyar nyelvű életrajzi vázlat. Grenet mindig büszke volt lányára, hogy anyanyelvi szinten beszélt magyarul, sőt iskolájában díjat is nyert szavalóversenyen. Levelében Anne-Claire arról nem ír (akkor ő már nem tartózkodott Magyarországon), apja talán megkímélte annak közlésétől, hogy a Rákosi-rendszer legsötétebb éveiben, Tito kiátkozása idején túlbuzgó elvtársak monstre-pört készítették elő koncepciós vádakkal Grenet ellen a szomszéd kompromittálására. E pört, melyben több ismert francia orientációjú szegedi személyiségnek is lett volna szerepe, elsöpörte a történelem, '56 forradalmi vihara. Azt viszont unokájának, Cécile Guibének közléséből tudjuk, hogy állandóan figyelték őket. Innen tudták, hogy idegenek mozognak a házban, így egy elzászi katonaszökevény is, aki hosszabb időt töltött náluk. Más forrásból meg arról értesültünk, hogy az ötvenes évek elején még inkább figyelték a gyanús francia családot. Az ezzel kapcsolatos jelentések, ha nem semmisítették meg őket, mindmáig titkos levéltárak mélyén szunnyadnak.

A történetet azzal folytatjuk, hogy a Fürj utcai villában jelenleg Henri Grenet unokája, Cécile Bertényi-Guibé lakik. Ő nagyapja útját követve a Sorbonne-on tanult, ott kezdett a magyar nyelvvel foglalkozni. Tanára Jean-Luc Moreau, a kiváló hungarológus, majd Pálffy Miklós volt, aki ma a szegedi francia tanszék vezetője. Ő Baróti Dezső után került oda. A volt rektor Márianosztráról kiszabadulva előbb a Petőfi Irodalmi Múzeumban dolgozott, majd kapcsolatai révén (Ortutay Gyula, Sötér István) Párizsban magyar nyelvet és magyar irodalmat tanított franciául. Cécile Guibé a 90-es évek elején jött Szegedre. Itt hamarosan találkoztunk, azóta követhetem nyomon itteni életét. Előbb az orvosegyetem Nyelvi Intézetében sikerült francia órákat szerezni neki, majd a Kaszinóban dolgozott croupière-ként. Ennek megszűnése után a francia tulajdonba került Démász dolgozója lett. Ma is ott dolgozik. Közben férjhez ment, s két gyermek anyja. Így máig sem szakadt meg a kapcsolat Szeged és a Grenet család között.

A bölcsészkar Francia Intézetében ma már van Zolnai-terem. Talán eljön az az idő is, amikor a szeminárium melletti kis szoba, mely mintegy 30 éven át Henri Grenet otthona volt, nevét viseli majd, s *Henri Grenet-szobaként* emlegetik az ifjú tudósjelöltek, így tisztelegve egy igazi gall emléke előtt, aki Szegeden, magyar földön, magyar patrióta lett.

Ködöböcz József a sárospataki tanítóképző 20. századi történetének meghatározó tanáregyénisége volt. 1913-ban a beregi Vámosatyán, parasztcsaládban született, a pataki kollégiumban jutott el a teológiai végzettségig, majd Szegedre küldték tanulni, hogy a sárospataki református tanítóképző neveléstantanára legyen. 1938 és 1942 között töltött itt négy esztendőt. 1942-től 1979-ig tanítók több nemzedékét indította a tanítói szolgálatra; tanulmányi vezetőként, főigazgató-helyettesként ő irányította a nevelőképzést Sárospatakon. Tevékenységét több magas kitüntetéssel ismerték el. Nyugalomba vonulva is folytatta neveléstörténeti kutatásait, több mint kétszáz publikációja, hét könyve őrzi ezek eredményét. 2003-ban, 90. életévében halt meg. Hagyatékában maradt ránk Életem című gépirata, amelynek Szegedről szóló fejezetét most itt közöljük, mert jellemző fényt vet annak az időszakrak egyetemi életére. Ködöböcz József is tagja volt akkor a Tápé-szemináriumnak, amelynek munkájáról barátja és munkatársa, Kiss Sándor írt a Délvidéki Szemlében.

K. D.

A sárospataki főiskola szellemi irányítója, fejlődésének mozgatója az 1930-as években dr. Mátyás Ernő teológiai professzor, teológiai és főiskolai közigazgató volt. Neki köszönhetem, hogy nem segédlelkészként kellett elhelyezkednem 28 pengős havi éhbérrel, hanem egy évet a pataki gimnázium Angol Internátusában felügyelőként dolgozhattam. Az ő irányításával, segítségével lettem pataki tanítóképzős tanár. A tanítóképzés továbbfejlesztésére, a liceumi és tanítói akadémiai képzésre vonatkozó törvény hatására a tanítóképző akkori igazgatója, Egey Antal a képzőben meg akarta szervezni a pedagógiai tanszékét, s pedagógiai szakos képzettségű tanítóképző intézeti tanárral betölteni. Eddig ugyanis a képzőben más szakos tanár tanította a pedagógiát és a lélektant. Mátyás Ernő megbeszélte a tanítóképző igazgatójával, hogy a pedagógia szakos tanári állásra engem vegyenek előjegyzésbe, s főiskolai ösztöndíjat adva elküldött 1938 őszén Szegedre, hogy tanítóképzős tanári oklevelet szerezzek. S mivel egyszerűbbnek látszott, és a tanítóképző-intézeti tanári oklevélszerzés szempontjából hatékonyabbnak is, továbbá mert Mátyás Ernő érdeklődésére Szegeden is ezt a megoldást ajánlották, az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolára iratkoztam be, melynek elvégzése után lehetett a Horthy Miklós Tudományegyetem Apponyi Kollégiumában tanítóképző tanári képesítést szerezni.

Az első időben – körülbelül egy hónapig – Szegeden nem éreztem jól magam. Nagyon idegen volt a város. Nem akartam azonban az egyik pataki diáktársam, Kalydy Miklós példáját követni, megfutamodni, s ottmaradtam. Lassan fel is oldódott bennem az ellenérzés, a feszültség, amit nagyrészt Kiss Sándornak, Fodor Józsefnek és a többi volt pataki diáktársnak, barátaimnak köszönhetek. Lassan meg-

szoktam Szegedet. Közel kerültem a városhoz, megszerettem, s ma is sok kellemes emléket őrzök az ott eltöltött négy szép évből, a tanulásból. A szorgalmas társadalmi munkából, a szegedi sétákból, a téli szánkózásból, általában mindabból, ami ott négy év alatt velem történt.

A szegedi református egyház a Kárász utca 15. szám alatt az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Bethlen Gábor Körének irányításával fenntartott egy négyszobás diákszállást, kis internátust, három ifjúsági körrel helyiséggel. A szállásért igen keveset, csak pár pengőt kellett fizetnünk. Az egyháztól sokszor kaptunk pénzsegélyt is, melyből egyéb kiadásaink fedezésére is jutott. Itt éltem együtt Fodor Sándor öccsével, Jóskával, Kiss Sándorral, Cserés Miklóssal, Bende Sándorral, Jászter Lászlóval, Papp Istvánnal, kik mindannyian a pataki képzőben végeztek, továbbá Vida Kálmánnal és bátyjával, Ödönnel (orvos- és gyógyszerész-hallgató), Nagy Sándorral, Orbán Istvánnal, Cselőtei Sándorral, Karakas Lajossal és Tury Gézával, akik mindnyájan a polgári iskolai tanárképző hallgatói voltak.

Szegeden az első két év alatt elvégeztem a tanárképző főiskolát. A teológiai akadémiai tanulmányi időm beszámításával a négy év minden vizsgáját letéve elvégeztem a négyéves tanárképző főiskolán a magyar nyelv és irodalom és történelem főszakot, valamint a kézimunka mellékszakot, s 1940 tavaszán e tárgyakból polgári iskolai tanári oklevelet szereztem. A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán félévenként 30-32 órában előadásokat hallgattam, amelyhez az egyetemen is kellett általában öt órát hallgatni, s a főiskolán csaknem minden tárgyból, az egyetemen pedig általában háromórás tárgyból kellett a tandíjmentességért vizsgáznom. Ennek megfelelően félévenként a főiskolán átlag 26, az egyetemen pedig háromórás tárgyból vizsgáztam, kollokváltam jeles eredményekkel.

A polgári iskolai tanári oklevél birtokában beiratkoztam a tudományegyetem Apponyi Kollégiumára a kétéves képzésre. Itt a heti óraszám 22-23 óra volt, s heti 14-15 óra anyagából kellett kollokválni. 1942 májusában a Horthy Miklós Tudományegyetem filozófia-pedagógia szakán dicséretes eredménnyel tanítóképző-intézeti tanári oklevelet szereztem. Bár a négyéves főiskolai tananyagnak két év alatt történő elvégzése miatt az időt nagyon ki kellett használnom, sokat kellett tanulnom, mégis szép időt töltöttem Szegeden. Sok kellemes emlék, élmény, barátság fűz a városhoz. Az egyetemen Halasy-Nagy József professzor mellett a Filozófiai Intézetben díjtalan gyakornokként, könyvtárosként dolgoztam. Az első három évben a Bethlen Gábor Körben laktam, s ott mint szenior tevékenykedtem, az utolsó évben az egyetemi Horthy Miklós Kollégium felügyelő tanára lettem, s ez az ingyen lakás és étkezés mellett bizonyos fizetést is nyújtott.

Ez az időszak már magasabb életszínvonalat tett lehetővé. Bakó László református lelkész javaslatára instruktora voltam egy városi főorvos két fiának – a kisebbik, dr. Kovács Gábor országos hírű szívsebész lett Szegeden –, s a tanításért jó óradíjat kaptam. Ott családtagnak tekintettek, családi ünnepekre meghívtak, tanítás után mindig megkínáltak, s névnapomon szépen feldíszített hidegtálat küldtek a lakásomra. Ugyanakkor a sárospataki főiskolától is kaptam ösztöndíjat az özv. Pogány Istvánné alapítványból, továbbá legációba is mehettam. Mint díjtalan gyakornok tanulmányi

eredményem alapján megkaptam a Horthy-ösztöndíjat (600 P) is. Ilyen körülmények között az utolsó tanévben Szegeden magasabb volt a keresetem, mint amikor 1942-ben Sárospatakon a tanítóképzőben tanári munkámat megkezdtem.

Sok kedves élményt jelentett számomra a Bethlen Gábor körben végzett munka is. A körnek a második évtől kezdve elnöke voltam. A Kör folytatta a Szegedi Fıatalok Kollégiuma által megkezdett munkát, melynek irányítói annak idején többek között Buday György, Ortutay Gyula, Erdei Ferenc voltak. A kör klubjában a szegedi református egyház jóvoltából újságok jártak, melyeket rendszeresen olvastunk. Használtuk a kör könyvtárát, s lehetőség volt a klubban társasjátékokra is, fıleg a sakkozás dívott. Körünknek sok lelkes református egyetemi és fıiskolai hallgató fıú és lány tagja volt. Körünk tervszerően nevelt a magyar nép, a magyar falu, a magyar kultúra szeretetére. Hetenként egy alkalommal népdalestet tartottunk, népdalokat énekeltünk, tanultunk, sokat megszerettünk közülük.

Voltak esték, amelyeken valamilyen témában megszólaltattunk országos nevő és hírő elıadókát is. Többek között eljött hozzánk Mőricz Zsigmond, Szabó Dezső, Győrfy Miklós. Ezeket az elıadásokat a Tisza Szálló nagytermében rendeztük a városi közönség részvételével. Mőricz Zsigmond szeretett bennünket, s több alkalommal is eljött hozzánk, de elvárta, hogy Pesten keressük meg a Kelet Népe szerkesztőségében, ahol a nyomdát is megmutatta nekünk. Zsiga bácsi megajándékozott bennünket akkor megjelenő mőveinek díszkiadásával. Közel kerültünk Darvas Józsefhez is, de különösen Fauszt Imréhez, a kiadóhoz, aki szintén többször megkeresett bennünket Szegeden.

Körünk fı fontos munkája volt a Patakon is hagyományos falumisszió. Vasárnap délutánonként felkerestük a környék református szőrványait, rendszeresebben Tápét, többször Horgost, s istentiszteletet és népmővelési elıadásokat tartottunk. Ilyenkor mindig sort kerítettünk magyar népdalok éneklésére, tanítására is. S az emberek nagyon hálásak voltak, vártak bennünket. A kör munkájának irányításában, végzésében a legtöbb segítséget Kiss Sándortól kaptam, aki földim, vásárosnényi parasztfıú volt, a pataki tanítóképzőben szerzett tanítói oklevelet, s aki Szegeden a legkedvesebb barátom lett. Minden tervet vele beszéltem meg elıszőr. Ő volt a kör alelnöke, munkájának egyik motorja, lelke, aki minden munkából kivette a részét, s nagyszerően tudta irányítani a körı foglalkozásokat, népdalesteket. Lelkesedése, munkabırása határtalan volt. Az olykor-olykor szervezett körı kirándulásaink sikerében is nagy szerepe volt.

A körben éltük azt a pataki szellemet, melynek – sok egyéb mellett – a magyarságért, a magyar nép felemelkedéséért érzett felelısség, tevékenység, szolgálat volt fı fontos jellemzıje. Azt a magatartást valósítottuk meg ott, abban a nagyvárosban – melyben s melynek környékén a református magyarság kisebbségben élt –, amely nem tett különbséget vallás szerint az emberek között, lojális volt a más vallásúakkal szemben. Szegeden az összetartás, a Bethlen Gábor Kör közössége erıs volt. Körünk a magyarság, a nép szolgálatáért sok munkát vállalt, végzett, s a vállalásnak lelkiismeretesen, következetesen eleget is tett. A kör munkájának Szegeden az

egyetemi és főiskolai hallgatók, a nyitott szemmel járó városiak, főleg értelmiségiek körében nagy becsülete volt.

A kör tanárelnökének Halasy-Nagy József professzort kértük fel, aki a maga módján támogatta is munkánkat. Igazi patrónusunk azonban Bakó László, a szegedi református egyház lelkésze volt, aki rendszeresen tartotta velünk a kapcsolatot, péntek esténként a heti bibliaórákat vezette, s csak kivételesen, egyéb fontos elfoglaltsága esetén helyettesítette a segédlelkész, Seres Zoltán vagy a hitoktató, Kiss Tihamér. Bakó László tanácsaival is ellátott, valamint anyagiakkal segített minket.

Mint segédlelkész többször tartottam a diákok számára istentiszteletet. Nagy élményem volt a Csillagbörtönben végzett szolgálat. Néhányszor helyettesítettem a börtönlelkészt. A nehéz rabságban, rabláncon lévőek látása, a velük való találkozás nagyon megdöbbentett. Néhány rab őszintesége, ragaszkodása is nagyon meglepett. Igyekeztem segíteni rajtuk, a családjukhoz írt levelet is kihoztam, és postán továbbítottam.

Egyetemi professzoraim közül Halasy-Nagy Józsefhez kerültem a legközelebb. Ez is egyik oka volt annak, hogy őt kértük fel a kör tanárelnökének. Előadásai élvezetesek voltak, s mint könyvtárosa, díjtalan gyakornoka sokszor voltam mellette, vele. Etikai előadásainak jegyzetét Nagy Sándorral, a kör főtítkárával együtt írtuk le, és sokszorosítva bocsátottuk a hallgatók rendelkezésére. Mester János volt a pedagógia professzorunk. Rendkívül rossz, szertelen előadó volt, ezért nála a jegyzetelés nagy nehézségekbe ütközött. Nagy Sándorral az ő előadásait is sokszorosítottuk. Én az előadást leírtam, átfogalmaztam, ledíktáltam Nagy Sándornak, amelyet a sokszorosítóban leírtak, sokszorosítottak. Jövedelmünk ezzel kapcsolatban nagyon kevés volt, de sokat segítünk vele a hallgatótársainknak.

A lélektan előbb Várkonyi Hildebrand, később Bognár Cecil professzor adta elő. Várkonyi a pszichológia, az ifjúsági lélektan tanításának nagy mestere volt, előadásait jó volt hallgatni. Bognár Cecil a mindennapi élet pszichológiáját hozta közel hozzánk. Egy-egy féléven át eljártam Bartók György filozófiai és Sík Sándor magyar irodalmi előadásaira is.

A főiskolai tanáraim közül elsősorban Eperjessy Kálmán (történelem) és Foggassy Ödön (szlőjd) tanárokat kedveltem. Mi, patakiak jó kapcsolatba kerültünk Bálint Sándor néprajztudós egyetemi magántanárral, akinek tárgyát indexünkbe is felvettük.

1942 tavaszán a sárospataki tanítóképző-intézet tanári testülete és a főiskolai igazgatótanács javaslatára az egyházkerületi közgyűlés szeptember 1-jei hatállyal a sárospataki református tanítóképző intézet pedagógiai szakos tanárává választott. Állásomat augusztus végén foglaltam el, s így kerültem újra vissza kedves diákvárosomba, Sárospatakra.

Ködöböcz József (a bal szélén) lakótársaival

Emlékezem Kiss Dezsőre

1953 nyarán a Délrost Vállalat Béke utcai irodájában dolgoztam. Bár tervosztályunk létszáma teljes volt, mégis kaptunk egy új munkatársat: dr. Kiss Dezsőt. A létszámfelettség utalt rá, hogy pártprotekciónal érkezett.

Tőle tudtuk meg, hogy pár évvel korábban váltották le a szegedi törvényszék elnöki tisztéből, s helyezték át Debrecenbe beosztott bírónak. 1953 nyarán pedig elbocsátották, mert végeztek a bírói és ügyészi akadémia első hallgatói, s azoknak kellett a hely. (Szakérettségire és 2 évi szakirányú képzéssel lehetett így valakiből bíró.) Elbocsátásának oka az volt, hogy 1944-ben közöszvári táblabíróként be lett osztva arra az évre a „ötös tanácsba”. Ez volt hivatva az év folyamán előforduló kommunista perek tárgyalására.

Vállalati besorolása kifejezetten nyomott volt, még a következő években is. Látzott, hogy a párt nem támogatta túlzottan. Szegedre azért jött vissza, mert lányai, vejei itt éltek.

Kiss Dezső jól s hamar beilleszkedett a tervosztály és a vállalat tagjai közé. A tervosztály mérsékelt politikai véleményétől nemigen tért el, barátunknak tekintettük.

Az 1956-os forradalom alatt a munkástanács minden dolgozót minősített. Például Tulkán János főmérnököt leváltotta, s legfőbb segédművezetőnek javasolta! Kiss Dezső vállalati működésében kifogást nem talált, korábbi munkahelyén végzett tevékenységére pedig nem érezte illetékesnek magát.

A Kádár-féle rendezés alatt Kiss Dezsőt a párt fölkerlte, hogy legyen újra a szegedi megyei bíróság elnöke, miután a korábbi megyei elnök a forradalom folyamán eltűnt, s állása megüresedett. Kiss Dezső nem akarta vállalni ezt a helyet, s méltán hivatkozott arra, hogy a párt az elmúlt években többször is elbánt vele. Végül elvállalta, mert célozgatták rá, hogy ellenállása családtagjainak állását veszélyezteti.

A vállalattól kikerülve is találkoztunk időnként. Ő jött a tervosztályra beszélgetni. Ekkoriban derült ki, hogy engem a vállalattól minél messzebb szeretnének látni. Az igazgató ajánlotta a B-listázást, nekem a disszidálást stb. Kissé hűvös lett a légkör körülöttem. Kiss Dezső ezt megtudva, följánlotta, hogy menjek át a bírósághoz. Így lettem 1957. december 1-től fogalmazó, kb. havi 1000 Ft-tal kevesebb fizetésért, mint amit előtte kerestem a Délrostonál.

A bíróságon kifejezetten polgári ügyszakos beosztásba kerültem, amint ezt Kiss Dezső megígérte. Főnököm Kadocsa Géza járásbíró volt.

Kiss Dezsőnek meggyűlt a baja velem és Soós József bíróval. Én mint klerikális, ellenforradalmár, osztályidegen voltam számla a párt szemében, Soós József pedig egyszer kilépett a bíróságról, midőn nem vállalta az 1956-os politikai ügyek gyorsított tárgyalását, s a civil életben tervezte elhelyezkedését. Minthogy a vállalatok, ahol elhelyezkedni kívánt, fölvétele után pár nap múlva elküldték, így kitűnt, hogy a párt nyúlt mindjárt utána. Soós József ezek után Kiss Dezső pártfogásával

visszakertült régi munkahelyére. De Kiss Dezsőnek a szakszervezettel és a párt-szervezettel állandó harca volt kettőnk alkalmazása miatt.

1958 vége felé esedékes lett bírói kinevezésem. Kiss Dezső azt mondta, hogy Szegedre is elintézheti, de az ellenem folyó támadásoktól csak addig tud megvédeni, amíg nyugdíjba nem megy. Tehát ha nyugalmat szeretnék hosszabb távon, gondoljam meg, hová szeretnék menni. Így választottam Debrecént, s lettem 1958 november közepétől Debrecenben járásbíró. Kiss Dezsővel haláláig leveleztem, esetenként tanácsát s segítségét kértem.

Úgy hallottam, hogy újabb bírói időszakában többször vállalt tárgyalásvezetést, ahol a politikai nyomás ellenére enyhébb ítélet hozatalához az ő tekintélye és súlya kellett.

Amit én tapasztaltam: Kiss Dezsőre jó emberként emlékezem.

DOKUMENTUM

APRÓ FERENC

A Közművelődési palota nevei Móra írásaiban

Jó tollú író fogalmazásbeli változatosságra törekszik: 4-5 soron belül nem írja le kétszer ugyanazt a szót; ha szükséges, szinonimát használ, más kifejezést keres.

Hányszor jött Móra Ferenc szájára, tollára munkahelyének, a Közművelődési palotának (Kultúrpalotának) a neve! Ha a hivatalos iratokban nem is, de levelezésében, tárcáiban sokszor használta helyette saját nyelvi leleményeit. A Magvető kiadásában 1958 és 1967 között megjelent 13 kötetből (azaz 21 műből) és az író levelezéséből kigyűjtöttem a Közművelődési palota Móra használta megnevezéseit. Átnéztem az *Ének a búzamezőkről* (1927) c. regényt is, de ott csak a *múzeum* szó fordul elő.

A nekem leginkább tetsző névadás, a *pántlikamérés* nem Móra, hanem Tömörkény találmánya. Pontos és teljes magyarázatára a Hüvelyk Matyi 1913. március 2-i számának névtelen (Sós Aladár?) cikkében találtam rá: az igazgató úr „a kultúrpalotában, a boltban méri a tudás pántlikáját”. Tömörkény jóval szikárabban fogalmaz, mint Móra; tárcáiban csak a *bolt*-szóra bukkantam: *Már mire fölértem a boltba, körüljárták az egészet, és megnézték minden megtekinthetőt.* (*Barlanglakók*. 1959. 419.)

Összeállításomba nem vettem be „az ország legnagyobb vidéki közgyűjteménye” kifejezést (*A fele sem...*, 1960. 214.), mert Móra nem magát az épületet jelölte vele.

Közlöm a két népnyelvi alakot is: *búzeom*, *Kurtulpalota*. A kötetcímekre egyszerűsítve hivatkozom.

*

Birodalom: S mivel abban az időben körülbelül százezer könyvből állt a birodalom... ([A] Daru utcától..., 1962. 246.)

Bolt: Micsoda gondolat az, hogy éppen ma ne mennék be? Rendben kell hagyni a boltot. ([A] Daru utcától..., 1962. 470.)

Búzeom: Ahán, a búzeom. Ugyan mi napszámot kapnak? (Utazás a föld alatti..., 1960. 437.)

Ha a csárdásnak több esze nincs, és segítségül nem hívja a „búzeom”-ot. (Elkallódott..., 1958. 184.)

Csendes műhely: Meg fognak győződni róla, hogy más dolgok is történnek ebben a csendes műhelyben. ([A] Daru utcától..., 1962. 287.)

Csöndös kincses sziget: *Hosszú hónapok óta ennek a csöndös kincses szigetnek Robinsona vagyok...* (Móra Ferenc levelezéséből. Sajtó alá rend. Kőhegyi Mihály, Lengyel András. Kecskemét, 1979. 89.)

Dologtevő munka háza: *Gazdám, édes gazdám [...] utoljára hagytam dologtevő munkád házát, ahonnan megindulsz az örök nyugalom és örök csönd kicsi házába.* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 122.)

Élő és halott kultúrák labirintusa: *Őn csak azért bolyongott volna olyan szívesen az élő és halott kultúrák labirintusában...* (Beszélgetés..., 1959. 203.)

Gazdag ház: *S ha nem kérkedem is el azzal a tisztességgel, amit Szegednek az idevetődő külföldiek szemében szerez ez a gazdag ház...* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 216.)

Halott dolgok kriptája: *Talán hasznát fogja látni a halott dolgoknak ez a kriptája is...* ([A] Daru utcától..., 1962. 287.)

Halott dolgok magazinja: *A halott dolgok é nagy magazinjában, a fekete kárpitok mögött lelkek suhognak.* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 122.)

Ház: *Én sikkasztottam ki a látványosságok közül, mikor én lettem a házban a gazda.* (Elkallódott..., 1958. 183.)

Hivatal: *Ahogy mentem föl a hivatalom lépcsőin...* ([A] Daru utcától..., 1962. 167.)
Itthon mosolyogva várt ház és hivatal... (Lengyel András: A szegedi Egyetemi Könyvtár Móra-kéziratai. Szeged, 1976. 52.)

Az Isten büntesse meg azt a hivatalt, minálunk mindig elpang az étel, mire hazakerül... (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 285.)

Hivatalos műhely: *C[z]uc[z]i János ma reggel beállított a hivatalos műhelyembe.* (Utazás a föld alatti..., 1960. 505.)

Intézet: *Az intézetben egy ideiglenes szolgálával egyedül vagyok...* (Móra Ferenc levelezéséből. 70.)

Nem csak nekem vált javamra a város tanácsára, de gyümölcsöztesz a város intézet javára is... (Móra Ferenc levelezéséből. 75.)

A lapot aztán majd előkeríti a kislány valahonnan, sőt lehet, hogy itt az intézetben is meglesz. (Móra Ferenc levelezéséből. 121.)

Sohasem panasztam föl azt, hogy az intézet személyzete ma is akkora, mint negyvenöt évvel ezelőtt volt... (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 368.)

A napom az intézeté, az éjszakám a Szegedi Naplóé... (Móra Ferenc levelezés-dája. Sajtó alá rendezte Madácsy László. Szeged, 1961. 125.)

Intézmény: *Ha csak hozzávetőleges átlagszámítást csinállok is ennek az intézménynek a negyven esztendejéről...* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 216.)

Kincses ház: *Íme ez az első előadás, amit tartanak benne magáról erről a kincses házról.* ([A] Daru utcától..., 1962. 284.)

E kincses háznak szentelte kincses életét / mint könyvtáros és könyvtárigazgató / Tömörkény István / 1899-től 1917-ig / Nagy fia emlékének hálás szívvel emelte / Szeged sz. kir. városi közönsége 1925-ben. (A Közművelődési palota olvasótermében elhelyezett emléktáblának Móra fogalmazta szövege.)

Könyvek halottasháza: *Katona Dienesnek ez a sok okos tette-vette mind könyv-alakba öltözött, s azok mind megtalálhatók a könyvek halottasházában.* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 392.)

Könyvek háza: *Endre bátyám, drága jó, öreg gazdám, aki karonfogva hoztál engem a könyvek házába, mint fiatal garabonciást...* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 288.)

Könyvek, képek háza: *Magyar politikusok, ha kivételesen bevetődnek a könyvek, képek és üveg alatt tartott cserépdarabok házába...* (Beszélgetés..., 1959. 203.)

Könyvek kriptafülkéi: *Jönni-menni a nagy lépcsőkön, a hosszú folyosókon, a könyvek kriptafülkéiben.* (Georgikon. 1959. 8.)

Könyvek kriptája: *Két órát töltött ön a könyvek kriptájában...* (Beszélgetés..., 1969. 204.)

Aki a könyvek akkora kriptájában éli le az életét, mint én... ([A] Daru utcától..., 1962. 363.)

Maga, mint láttam, olyan gráciában van a könyvek komor kriptájában... (Levelesláda. 246.)

A könyvek óriás kriptájában, ahol csöndes nézelődésben eltelt az életem... (Napok..., 1958. 454.)

Mikor magam vagyok a könyvek nagy kriptájában... (Literatura, 1934. febr. 15. 51.)

Kikerestem a Tiszta észtant a könyvek kriptájából, amelynek csősze vagyok... (Napok..., 1958. 509.)

Közművelődés háza: *Annak, aminek épült: a közművelődés házána, amelyet mindenki magáéna ére...* ([A] Daru utcától..., 1962. 287.)

Közművelődés új temploma: *A kultúrpalota kibővítésével[...] a Fogadalmi templom után megépíteni a közművelődés új templomát...* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 370.)

Kultúra boltja: *Mégiscsak illik tudni, hogy mén otthon a kultúra boltja, amit pánlikamérésnek nevezgetett Tömörkény István, mikor ő volt benne a séf...* (Beszélgetés..., 1959. 114.)

Kultúra félreeső szigete: *A kultúrának ezen a félreeső szigetén sohase volt divat a reklámmal dolgozás.* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 217.)

Kultúra háza: *Milyen nagy jelentősége van Szegeden a kultúra házának.* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 326.)

Kultúra süllyedő szigete: *A kultúra süllyedő szigetén csak egy feladatot végezhetünk: az ár növekedésével magasabb ormokra mentettük, amit lehetett...* (Beszélgetés..., 1959. 207.)

Kultúra temploma: *Mert itten nem a gordiumi templomban vagyunk, hanem csak az úgynevezett "kultúra templom"-ban...* (Sokféle. 1958. 145.)

Kultúrintézet: *Szegedet és azt a kulturpalotát sem hagyom el, amelyet [...] húsz év fanatikus munkájával a vidék első kulturintézetévé tettem.* (Móra Ferenc levelezéséből. 90.)

Kurtulpalota: *Hát azért, mert maga őrzi ott a kurtulpalotában a Kossuth atyánk kislajbijával együtt.* (Georgikon. 1959. 54.)

Járt ide egy öreg csontszedő zsidó a városbul, a kurtulpalotából... (A Vadember..., 1960. 98.)

Tömörkény István azonban esti zárás után a kurtul-palotából mindig a kioksz-ba ment. (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 412.)

Magyar közművelődés csöndes szigete: *A Szegeden átvonult ellenséges méltóságok mind megfordultak a magyar közművelődésnek ezen a csöndes szigetén...* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 326.)

Magyar közművelődés helyi temploma: *Ezúttal azonban a magyar közművelődés helyi temploma elesett a lécdarab- és drótszög-bevételektől.* (Sokféle. 1958. 146.)

Magyar kultúra Robinson-szigete: *Tisztelettel köszöntöm az ön személyében a francia kultúrát a magyar kultúrának ezen az ismeretlen Robinson-szigetén...* (Beszélgetés..., 1959. 203.)

Nagy bolt: *A papucshoz itt kerestek mintát az én nagy boltomban, találtak is...* (Elkallódott..., 1958. 138.)

Nagy ház: *Megköt azonban az a nagy ház, amelynek az életem nagyobb részét neki adom, a könyvtár és a múzeum...* (Levelesláda. 187.)

Sokáig nem tudtak abba beletörődni, hogy ilyen oktan nagy házat építettek a könyveknek. ([A] Daru utcától..., 1962. 288.)

Nagyablakos ház: Sokat gondoltam magukra [...] tutajtalan Tisza-parton, nagyablakos ház tujáinál. (Levelesláda. 135.)

A nagyablakos házban ugyan még csak elmulathatót valahogy, ahol életem napjai oktan elfolynak... (Georgikon. 1959. 7-8.)

Délutánonként, amikor maga van a nagy ablakos házban... (Tiszatáj, 1979. 7. sz. 82.)

Nagyablakú ház: Jaj, kislány, mi lesz belőlünk, ha egyszer egy hónapra, egyszer meg sok-sok hónapra itt hagyja majd a nagyablakú házat. (Tiszatáj, 1979. 7. sz. 79.)

Ólom födeles ház: A kultúrpalota északi oldalán [...] 39! Celsius a meleg [...] ez az ólom födeles ház kész pokol. (Móra Ferenc családi levelezése. Sajtó alá rendezte Köhegyi Mihály, Lengyel András. Kecskemét, 1987. 249.)

Pagoda: Attól a naptól fogva, hogy a pagodában jártál... (Móra Ferenc levelezéséből. 43.)

Az én nevem „a gazda” a pagodában. (Levelesláda. 270.)

Pántlikamérés: Mégiscsak illik tudni, hogy mén otthon a kultúra boltja, amit pántlikamérésnek nevezgetett Tömörkény István, mikor ő volt benne a séf... (Beszélgetés..., 1959. 114.)

Ma délelőtt nem megyek be a pántlikamérésbe, (így nevezte Tömörkény a múzeumot), azon a címen, hogy délelőtt 11 órára magas vizsgálóbíróhoz vagyok idézve a „királysértés vétsége” miatt. (Levelesláda. 59.)

Aki csakugyan szánt valamit annak a pántlikamérésnek, amely a közművelődéshez van címezve... (Beszélgetés..., 1959. 183.)

A könyvtár, a múzeum, az úgynevezett kultúra csak magánvállalata a városnak, az efféle pántlikamérések hivatalnokai máig is nem szorosan vett közigazgatási tisztviselők... (Véreim. 1958. 37.)

Hozzám, mint a főt ábrázolt pántlikamérés igazgatójához, sokszor fordulnak irodalmi útbárgazításért... (Móra Ferenc levelezéséből. 121.)

Pedig mindjárt megjelenése után megszereztem kézen-közön a főt címzett pántlikamérésnek. (Móra Ferenc levelezéséből. 142.)

A nagymuftinak igen megtetszett a pántlikamérésünk, és nagy propagandát csinált neki... (Elkallódtott..., 1958. 219.)

Kiárusítunk ósnyomtatványokat, mélyen leszállított áron, míg a készlet tart, a közművelődés pántlikamérésében. (A fele sem..., 1960. 214.)

Mindaz annyit jelent, hogy napról napra 9-ig itt ülök a pántlikamérésben. (Tiszatáj, 1979. 7. sz. 80.)

Szelíden keltegetnénk: „Pista, fél tíz, nem érsz be nyitásra” – nem indulna-e meg Pista a „pántlikamérés” felé, amely íme, estére egészen fekete pántlikába öltözött... (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 113.)

Sokablakos ház: *Egy kicsit el voltak fogódva, hogy beeresztették őket a sokablakos házba...* (Utazás a föld alatti..., 1960. 505.)

Somogyi Károly háza: *Somogyi Károly házából, az ő képe alól megy ez a szívbeli köszöntés...* (Móra Ferenc levelezéséből. 220.)

Szeged legnagyobb tömegnevelő intézménye: *Szeged legnagyobb tömegnevelő intézménye válságba jutott. Két számmal bizonyítok.* (Szegedi tulipán[t]os láda. 1964. 217.)

A szegedi kultúrának emelt ház: *Engedjék meg, hogy szíves istenhozottal köszöntsem önöket a szegedi kultúrának emelt házában.* ([A] Daru utcától..., 1962. 284.)

Tisza-parti nagy ház: *A tiszaparti nagy ház, amely velem együtt öregedett...* (Móra Ferenc levelezéséből. 89.)

Ütött-kopott ház: *Aztán meg is nyitottuk, szép-csendesen, dobszó nélkül, ahogy ilyen ütött-kopott házhoz illik, mint a mienk.* ([A] Daru utcától..., 1962. 291.)

Javaslat szegedi Löw Immánuel Intézet létesítésére

Megkértem az Országos Széchényi Könyvtárat, nézzék meg, hazánkban hol férhetők hozzá Szeged nagy fiának, a nemzetközi ismertségű kiváló judaista, orientalista, folklorista, botanikus stb. tudósnak, Löw Immánuel (1854–1944) főrabbinak alapművei. Az eredmény elszomorító.

A *Die Flora der Juden* (Bécs–Lipcse, 1924–1934) négy kötete ma csak az OSZK-ban, a szegedi és a debreceni egyetemi könyvtárban, az akadémiai könyvtárban és a kertészeti egyetem könyvtárában elérhető. A *Fauna und Mineralien der Juden* (Hildesheim, 1969) csak az OSZK-ban, de ez sem eredeti példány, hanem csupán fotomechanikai utánnomás. A *Studien zur jüdischen Folklore* (Hildesheim–New York, 1975) az OSZK-án és a második nemzeti könyvtárunkon, a debreceni egyetemi könyvtáron kívül csupán a budapesti néprajzi múzeum könyvtárában található meg. *A rabbiképző egyetem könyvtárában sincs egyik Löw-kötet sem!*

Türhetetlen, hogy szülővárosában és egész élete munkásságának színhelyén, ne lehessen hozzáférni életművéhez. „Komoly igényű *életrajznak*” megírása, amelyet Bálint Sándor már 1948-ban sürgetett, tovább elodázhatatlan.

Hol lehet majd az utókornak utánanéznie, ha ki akarja aknázni mindazt, amit hatalmas életművében a tudós főrabbi fölhalmozott? Ehhez az kell, hogy Szeged, a szülőváros, amely dicsekszik a legnagyobb hebraista tudóssal, és amely régi adósságát a szobrának fölavatásával végre lerőta, tűzze ki következő sürgős és halaszthatatlan föladatul: mielőbb kiadni Löw Immánuel eddig szétszórtan megjelent, elnagyolt *bibliográfiájának* annotációkkal és mutatókkal ellátott, összesített változatát. Következő lépésként e bibliográfia alapján tervszerű kutatómunkával, szervezéssel, levelezéssel, egyetlen helyre kell összegyűjteni Löw Immánuel valamennyi írását: könyvét, folyóirat- és hírlapi cikkét, valamint a róla és műveiről szóló szakirodalmat, ha másként nem, fénymásolatban vagy számítógépben.

E munka megszervezésére *a nemzetközi tudományban bevált gyakorlat szerint szülővárosában* hozzunk létre *Löw Immánuel kutatóközpontot*.

Alapítóként négy intézménynek illendő közreműködnie: 1) Szeged megyei jogú város önkormányzatának; 2) a Szegedi Zsidó Hitközségnek; 3) A Szegedi Tudományegyetemnek; 4) a Somogyi-könyvtárnak.

A Város és a hitközség kezdeményezze a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumánál az alapításhoz szükséges jogi lépéseket, és kérje a minisztériumtól, a Magyar Tudományos Akadémiától, hazai és nemzetközi zsidó szervezetektől, alapítványoktól a létesítéshez szükséges kezdőtőkét, valamint megteremthetné a folyamatos működéshez szükséges, állami és városi költségvetésbe illesztett működési alapot.

A munka megindításához elegendő *egyetlen* (németül s esetleg angolul tudó könyvtáros, judaista, bibliográfus) szakember és egy (számítógép-kezelő stb.) segéderő státusának előteremtése. A hitközség bizonyára különösebb nehézség nélkül adhatna megfelelő helyet Gutenberg u. 20. sz. székházában. A technikai fölté-

telek (telefon, számítógép, internetes kapcsolat, szkener, fénymásoló stb.) a négy alapító intézménytől várhatók.

Ide zárandokolnának a világból (az Egyesült Államokból és Izraelből is) mind-azok, akik Löw Immánuel hatalmas életművéből meríteni akarnak, hiszen csak itt, a világnak ezen egyetlen – legméltóbb – helyén, a tudós szülővárosában találhatnák meg valamennyi írását.

Szeged ezzel az intézménnyel öregbítené hírnevét a nemzetközi tudományban.

Szeged, 2004. november 24-én.

Péter László
ny. egyetemi tanár

Alapítványt alapító okirat

Készült, hogy az alapító a *Polgári törvénykönyv* 74/A – 74/F szakaszai alapján jogi személyként működő alapítványt hozzon létre.

1. Az alapító neve és lakcíme:

Dr. Péter László ny. egyetemi tanár

Anyja neve Cselenák Ágnes

Szeged-Szöreg, Szerb utca 60. 6771

2. Az alapítvány neve: Péter László Várostarténeti Alapítvány.

3. Az alapítvány székhelye: Szeged, Dóm tér 1-4. 6720

4. Az alapítvány célja: A szegedi várostarténeti kutatás támogatása ösztöndíjakkal és kiadványokkal.

5. Az alapítvány bírósági nyilvántartásba vétellel határozatlan időre létrejött, és a nyilvántartásból való törléssel megszűnő jogi személy.

6. Az alapító az alapítványt a nyilvántartásba vétele után nem vonhatja vissza, de az alapító okiratot az alapítvány nevének, céljának, vagyónának sérelme nélkül módosíthatja.

7. Az alapítvány típusa: magánalapítvány.

8. Az alapítvány nyílt; hozzá az alapító okirat rendelkezéseit elfogadó magyar és külföldi természetes és jogi személyek egyaránt csatlakozhatnak, ha a 4. pontban meghatározott cél eléréséhez vagyronrendeléssel járulnak. Az alapítványi célokra pénzt pályázatokon való részvétellel, hirdetéssel és támogatóktól gyűjti.

9. Az alapítvány induló vagyona: 1 000 000 (Egymillió) Ft. Ezt az összeget az alapító rendeli az alapítvány céljainak megvalósítására, azzal, hogy a jelen okirat aláírása után nyolc napon belül az alapítvány nevére nyitott bankszámlára befizeti.

A működés megkezdése után az alapítványi vagyonnak 5 (Öt) %-a fordítható az alapítvány működtetésére; 95 (Kilencvenöt) %-a alapítvány céljára fordítandó.

Egyidejűleg elkészített végrendeletemben vagyonom pontosan meghatározott részét (házamat, ingóságaimat, takarékbetétemet stb.) az alapítványra hagyom. Ezt az alapítvány kamatozó bankbetébe helyezheti, vagy állami értékpapírokba fektetheti.

10. Az alapítványi vagyon fölhasználása:

Az alapítvány a vagyonából az arra érdemes pályázókat anyagi támogatásban részesíti. Az alapítvány bankszámlájáról az elnök és bármelyik tag együttes aláírásával utalhat vagy vehet ki pénzt.

11. Az alapítvány kezelő szerve, a kuratórium, három tagból áll. Főadata az alapítvány működtetése, az alapítványi vagyon kezelése az alapítvány céljainak megvalósítására. A tagok munkájukat díjazás nélkül végzik, de munkájukban esetleg fölmerült költségeik megtérítésére igényt tarthatnak. Az alapító a három tagot határozatlan időre jelölte ki. A kuratórium elnöki tisztét az alapító töltötte be. A lemondás vagy elhalálozás miatt megüresedő tagsági helyre a másik két tag teygen javaslatot a bíróságnak.

A kuratórium elnöke:

Dr. Blazovich László egyetemi tanár, megyei levéltár-igazgató.

Anyja neve Külics Ilona

Lakcíme: Szeged, Cserzy Mihály u. 17. 6724

A kuratórium további tagjai:

Dr. Apró Ferenc ügyvéd, várostörténeti kutató.

Anyja neve: Teleki Irma

Lakcíme: Szeged, Szent Ferenc u. 16. 6725

Dr. Ilia Mihály ny. egyetemi docens

Anyja neve Bodó Erzsébet

Szeged, Csorba u. 5/A 6723

A kuratórium megalkotja az alapítvány szervezeti és működési szabályzatát, mely tartalmazza a kuratórium ügyrendjét is.

Az alapítványt a kuratórium képviseli. A kuratórium nevében az elnök egyedül is jogosult az alapítvány képviseletében eljárni. Az alapítványt harmadik személylyel szemben a kuratórium elnöke képviseli, úgy, hogy nevét a közjegyző előtt aláírt címpéldánynak megfelelően a kézzel vagy géppel előírt, előnyomott, előnyomtatott alapítványi név alá írja.

A kuratórium köteles évente írásban tájékoztatást adni működéséről Szeged közönségének.

A kuratórium évente legalább kétszer ülésezik. Az üléseket az elnök hívja össze. Az ülés akkor határozatképes, ha a kuratórium mindhárom tagja jelen van. Mindhárom kuratóriumi tagnak egy-egy szavazata van. A kuratórium szótöbbséggel határoz.

A kuratórium határoz a beérkezett kérelmek elbírálásáról, a támogatás összegéről és formájáról. A támogatást évente január 21-én, az alapító születésnapján kell átadni.

12. Az alapító okiratban nem szabályozott kérdésekben a *Polgári törvénykönyv*-nek, továbbá az alapítvány szervezeti és működési szabályzatának rendelkezései irányadók.

A jelen okiratot elolvastam, megértettem; akaratommal mindenben megegyezik; mást belé foglalni nem kívánok, és jóváhagyva a Szegedi 5. sz. Ügyvédi Irodában saját kezűleg aláírom.

Szeged, 2005. szeptember 1-jén.

Dr. Péter László s. k.
alapító

Készítettem és ellenjegyzem

Szegeden, 2005. szeptember 1-jén

Dr. Apró Ferenc s. k.

SZEMLE

KÁROLYI ATTILA

Emberarcú városhistória

Blazovich László: Szeged rövid története

A Dél-Alföldi évszázadok 21. kötete-ként jelent meg Blazovich László Szeged-monográfiája. Egy szegedi helytörténeti munkának nagyon magas a szakmai mércéje. Az 1899–1900-ban megjelent négykötetes Reizner-monográfia (www.bibl.u-szeged.hu/reizner/), majd Bálint Sándor *A szegedi nemzet* (1976., 1977., 1980.) három kötete, a Kristó Gyula főszerkesztésével megjelent *Szeged történetének* öt könyve (1983., 1985., 1991., 1992., 1994.) hatalmas tényanyagot ölelt föl, és rajzolta meg a város történetét. E munkák hátránya ez a terjedelem. Szaktudósok sűrűn forgatják, de az átlag lokálpatrióták csak enciklopédiagigénnyel itt-ott föl-fölütik, nézegetik. A *rövid történet* épp ezt küszöböli ki.

A szerző nem eszt a népszerűsítő művek hibájába, hogy műve csak története(ke)t tartalmaz, hanem tudományos alkotás született. A városkép, a népesség és társadalom, a közigazgatás, a gazdasági élet, a szellemi élet lényegi változásainak leírásához képest arányaiban töredékévé válik a város köztörténete. Szerencsés az a település – Szeged ilyen –, amely 20–25 évente meghatározó, 200–300 lapon, összefoglaló helytörténetet tud megjelentetni. Az új korszaknak és az újabb történetírás szempontjainak megfelelő megközelítést is nyújtanak ezek a művek. Ilyen volt Kovács János *Szeged és népe. Szeged ethnográfiája* (1901), Tonelli Sándor *Szeged. Ismertető a város múltjáról és jelenéről, kultúrájáról és közgazdaságáról* (1926), Nagy Zoltán–Papp Imre *Szeged* (1960) és Bálint Sándor *Szeged városa* (1959; hasonmás kiadása: 2003.). E munkákra jellemző a néprajzi, a népéletet bemutató, a gazdaságtörténeti, a művészettörténeti jelleg. Péter László munkái révén pedig az épületek és az utcák meséltek.

Blazovich László Kristó Gyula „buzdítása nyomán” vállalkozott e könyv megírására. Az „elődök munkáira” támaszkodik. A kötet középpontjába Szeged mindenkori társadalmának bemutatását helyezte. Egy mondatban így értékeli a monográfiát: „Az utolsó nagy fejezetet kivéve főképp eddig ismert adatokra épít, azonban azok más szempontú összerakásával nemegyszer új eredményre jut, mint például a város középkori képenek a bemutatásával, vagy azal, hogy a város gazdaságával a neolitikum óta mennyire kötődik a Balkánhoz.”

E városhistória először folytatásokban jelent meg a Szeged című folyóiratban (2003/1–2004/2.). A folyóirat szerkesztője, Tandi Lajos a kötet előszavában olyan „Blazovich-féle Szeged-történetet előlegezt meg az olvasó számára, amely szeretettel van megírva [...], amely vallomás is egyben a befogadó városához.” A szerző középkorász, a Szegedi Középkorász Műhely első nemzedékének kiemelkedő tudósa, akadémiai doktor. A jogtörténész egyetemi tanár monográfiájának egyik erénye, hogy a magyar közigazgatás történetének részeként a szegedi sajátosságokra világít rá, regionális párhuzamokat mutat be. Huszonöt éve ő a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója. Legjobban ismeri és használja a város múltjának írásos forrásait. Az első olyan tudományos Szeged történetet vehetjük a kezünkbe, amely a szocialista időszak elemzésére is kitér. A kötet végén lévő rövid bibliográfia több mint 500 tételt tartalmaz.

A könyv nyolc nagy fejezetben taglalja Szeged és a táj múltját. A *Természeti kép* narratív stílusban az Alföld rövid földtörténetét mutatja be. Vízország tárul elénk a mai városterület helyén. Elképzelhetetlenül sok sziget volt a Maros torkolatában, egé-

szen a 19. századig. A folyók találkozása, a vízi út – a kereskedés útja, a mindennapi élettér – hozta létre, tette nagyvá Szevedet, a 19. század végéig.

Az *Elődeink* fejezetben a magyarok honfoglalása előtt e térségben élő népek hagyatéka tárul föl. A több tucatnyi kultúra a vízjárta helyektől magasabb pontokra, egymásra telepedett, tehát azonos régészeti lelőhelynevek bukkannak föl. Az ember csaknem húszezer éve alakítja a tájat, amelyet csak a 19. században változtatott meg lényegesen. A neolitikum meghatározó – Körös, Alföldi vonaldíszes, Vinča, Tiszai stb. – kultúráinak tárgyai a Kárpát-medence olyan régióját jelölik ki, amely inkább a Balkán részévé teszi a Dél-Alföldet. Azaz városzerű telepei a délkelet-európai népek kulturális körében, a mediterraneum északi és a Közel-Kelet legnyugatibb párhuzamában és hatáskörében mutatják be e régészeti kultúrákat.

A könyv írója részletesebben ismerteti az ókor népeit. Az első nép, amelynek nevét is ismerjük, az agathürszoszok. Ők adták a Maros és a Tisza nevét. A kelta szkordiszkoszok alapítása Partiszkonként ismeretes. A szerző Hérodotosz, Priszkosz rétor és Jordanes sorait idézi, és az írott források alapján mutatja be a szarmaták, a hunok, az avarok világát.

A *honfoglalás és államalapítás Szeveden és vidékén* című fejezet rövid tájtörténet. Anonymus és a Szent Gellért legenda alapján a honfoglalás mondái, Ajtony legyőzése, a csanádi egyházmegye alapítása, Szent Gellért és a Csanád nemzetség, Csongrád vármegye megszervezése adja azt a történeti háttérrel, amelyről kevés forrás áll rendelkezésre, de a város kialakulását alapeljárban befolyásolta. A középkor településtörténete egyben tájtörténet (régiónörténet) is. Szeved gazdasági, kulturális és politikai vonzáskörzete a 20. századig nagyjából állandó térség, még inkább állandó, a várostól délre irányuló (Tisza menti) kapcsolatrendszer.

Blazovich László legárnyaltabban a *Középkor (1000–1543)* világát mutatja be. Egy

középkori magyar városmodell (vagy helyenként épp a kivétel) Szeved. A preurbánus település központi hely, népességkoncentrációt, nagy kézművesszámot mutat, a kereskedelemben játszik szerepet. A távolsági kereskedelem útvonalán lenni előny, de különösége sóelosztó szerepe miatt lett. Talán a tatárjárás a hospesjog megszerzésében a lakosok előnyévé vált. A hospesek 1247-ben kollektív nemesség kiváltságát kapták. 1498-ban Szeved az Alföld egyetlen szabad királyi privilégiumú települése lett. Oklevelekkel mutatja be a szerző, de a jogok hatástörténetében bontakoztatja ki arculatát: A földrajzi föltételek és az oklevelek, tizedjegyzékek alapján a középkori rekonstruált városkép is fölviláglik. Palánk, Felszeved/Asszonyfalva, Középváros és Alsóváros széttagolt, elkülönülő részei a 15. századra csak jogi státusában, közigazgatásilag egységes Szevedet tesznek ki. A Nagy utca és a budai, pétervárad, csongrádi út és a rév kivételével nem határozható meg pontosan, hogy az utcák hol húzódtak. A lakosság, a tizedfizetés és a családnév alapján a foglalkozás teszi az utcaneveket beszédeesebbé. A városkép meghatározó épületei – a vár, a Szent Dömötör, Szent György plébániatemplom, a rendházak közül egyedül az alsóvárosi obszerváns ferences rendház és a mellette épült, a középkorból ránk maradt legnagyobb alföldi templom – beszélnek a szerző leírása révén az emberekről és világukról.

A társadalomrajz a középkor legnagyobb „életfogytig tartó” főbíróinak, Szilágyi Lászlónak (főbíró 1471–1486) és Zákány Istvánnak (főbíró 1524–1542) portréjával egészül ki. A szerző a város világi és egyházi igazgatását szemléletes magyar és német példákkal veti össze. A középkori Szeved négy szerzetesrend számára nyújtott otthont. Lakosságából sokan kerültek ki külföldi egyetemekre eljutó diákok. A kolostorokban született kódexek magas világi és egyházi műveltségű tanúskodnak.

E fejezet befejező része mutatta be a sikertelen falépítési kísérletet, Zákány István

főbíró személyes bátorságát és halálát 1542-ben. Tájérténeti megállapítás, hogy a Temesközben a török támadások hatására már ekkor kialakult a mai állapotot előlegező magyar nyelvi határ; nem sokkal délebbre a város határától. Az új alternatívát, a Cserni Jován-féle „önálló” délszláv határhoz vezető megszervezését egy szegedi polgár puska-golyója (is) megakadályozta. Az 1551–52. évi nagy török hadjárat várháború között „a szegedi veszedelem” sikertelen keresztény visszafoglalási vállalkozás volt.

A *török hódoltság kora (1543–1686)* kevés eseménnyel járt, hiszen Szeged rövid ideig – csak a korszak két végpontján – volt végvár. Annál inkább megváltozott az életminőség. Szeged Buda, Pest, Temesvár sorsában osztozott, kiesett a magyarországi városfejlődésből. A várat megerősítették, de a Palánkba magyarok nem léphettek. A leggazdagabb réteg hagyta el a várost, a népesség a felére csökkent. A távolsági kereskedést nem érintette az impériumváltás, de a 16. század közepén a Dél-Dunántúlon át Bába-Szeged vonalán haladó útvonal megszűnt, a szegedi forgalom is csökkent. Szeged csekélyebb mértékben vette ki a részét – a középkorban a só- és a borkereskedelemben volt érdekelt – a távolsági marhakereskedelemből, mint Kecskemét, Nagykőrös. Mezővárossá vált, és szandzsákközpontként erősen balkáni jellegű vásáros hely lett. A Város történetének kivételes sorsa, hogy a reformáció nagy térnyerése közepett a lakosság zöme a „*cseri barátoknak*” köszönhetően megmaradt katolikus hitben.

Az *újrafelémelkedés kora (1686–1849)* című fejezet szintén azt bizonyítja, hogy a nép köztörténete és a település köztörténete nem mindig azonos szakaszokra tagolható. Eltérő lehet a fölemelkedés ideje is. Szeged a 15. században legnagyobb virágzását élte meg, míg a magyarországi városfejlődésben stagnálás, a Dél-Alföldön a külső támadások ellen kiépített végvárendszer miatt visszacsúszás a jellemző rá. A magyar köztörténet a 18. századot (a Habsburg-berendez-

kedés és a magyar rendi szabadság megőrzésnek korát) a reformkor szakaszhatáráival különíti el. Ez Szeged helytörténetében erőszakkal volna. Ezért a középkori fejezet formájának megfelelően a város története két részre, egy 1686–1848 és egy 1848–1849 közöttire van ketté vágva.

A török, majd császári „garnizon” 1719. május 21-én ismét szabad királyi város jogállásában lett megerősítve. Blazovich László érdekesen írja le a sok véletlen tényező egymásra hatását, amely döntő erőt adott ahhoz, hogy a település polgárvárossá és táji központtá váljék.

A monográfia e része, mint a középkori is, rekonstruálja a barokk, a klasszicista 18. századi városképet. Itt mutatja be a 200 ezer holdas szegedi határt, amelyhez nem csak a részletesen ismertetett közigazgatási terület, hanem a Délvidék magyarságának újratelepítésében döntő szerepet játszó szegedi kirazás is hozzátartozik. A hagyományos gazdálkodás ágai is átalakultak, a szarvasmarha-tenyésztés mellett egyre nagyobb teret nyert a juh tartása. A 40 évig tartó dohány- és búzakonjunktúra megteremtette az eredeti tőkefelhalmozás alapjait. A céhek virágzása mellett megjelentek az első vállalkozók. E város hosszú 18. százada civis helyett szegediség, soknemzetiségű ellentét helyett magyarságtudatot alakított ki. A régi Szegedet olyan jelentős személyiségek jelentik meg, mint Dugonics András meg Vedres István.

A *polgári város* a monográfia legterjedelmesebb fejezete. Az 1850–1944 közötti szűk száz évet a szerző nem osztotta a dualizmus korára és a Horthy-korszakra. A rövid köztörténet után külön is megrajzolta a városkép alakulásának három korszakát. Az árvíz előtti urbanizáció folytatódott, és a regionális szerepkör 1879 után politikai szándékként, új városként fölépült. E lendületes építkezési hullám a Dóm téri és az egyetemi építkezésekkel fejeződött be. Lakó- és középületek, gazdasági beruházások, közlekedési utak, terek, oktatási és egészségügyi épületek a mai belváros, a mai város képét adják. Az épületek – pl. iskolák – története egészen a

jelenünkig fordulatok története. A társadalomrajzból a szerző statisztikai adatok alapján a népességszám, a népegészségügy alakulását írja le. Sorából nagy társadalmi átrétegződés bontakozik ki. A Monarchia első éveiben a szegedi lakosság 70%-a mezőgazdaságból élt, a húszas években már csak 36%-a. A foglalkozási arányokat összeveti a hazai törvényhatósági városok statisztikai adataival. A szegedi lakosságnak egyharmada élt a tanya-világban. A törpebirtokok és bérletek földterülete éhenhaláshoz sok, családi meggazdagodáshoz kevés volt. A legnagyobb földbirtokok, a város Vásárhelyhez, a Viharsarokhoz képest jobban oldotta meg a földhiányt, nem volt jelentősebb szociális megmozdulás. Míg a környéken lendületes fejlődésnek indult Temesvár, Szolnok, Békéscsaba, Arad, Resica, addig Szegeden az ipari fejlődés jóval gyöngébb. Ekkor már a vasút a meghatározó régióközpont-szervező. A város e szempontból nem volt annyira jelentős, mint az említett első három dél-alföldi település. A mindennapi élet fenntartásához szükséges kisipar virágzott. A gyáralapításra a földolgozóiparban, így a malom- (pl. Back Bernát), a paprikaőrlésben (pl. Kotányi János), a húsiparban (pl. Pick Jenő), a dohányiparban, a kendergyárak alapításában volt beruházás. Inkább regionális, de vidéki központtá való kereskedelmi és ipari fejlődés bemutatását olvashatjuk. A céhek megszűnése után az ipartestület és a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara adott a településnek délvidéki meghatározó gazdasági funkciót. Az 1930-as évekre ez a földolgozó hús- és malomipari, kendergyári kapacitás vált túlméretezetté. A város nagypolgárságából eltűntek a nagykereskedő-családok. A felsőoktatás klebelsbergi programja (egyetem 1921-, tanárképző 1928-, teológia 1930-), a város mezőgazdasági, regionális kereskedelmi, közlekedési központi szerepe mellett a humán/szellemi szféra nagy arányával a határ menti magyar kultúra kirakatának szerepét és szegedi arculatának döntő jegyét eredményezte.

A gazdaság- és társadalomtörténet mellett igazán gazdag a levéltári háttérre ala-

puló igazgatástörténet. A középkori városi levéltár megsemmisült, Szeged történetének 1686–1944 közötti időszakának így a legfontosabb forrásai a városi tanács dokumentumai. Három polgármester – Pálffy Ferenc (1824–1907), Lázár György (1851–1915), Somogyi Szilveszter (1872–1934) – portréjának megrajzolása szinte a teljes korszakot lefedi.

A 20. század második felének rövid történeti vázlatra címet viseli az utolsó fejezet. A köztörténeti részben 1962-ig, ebből a korszakból részletesen ismerteti a szerző az 1956. évi eseményeket. A városkép megrajzolása a Kádár-korszak végéig ad áttekintést. A jelentősebb középületek jellemzése mellett a lakótelepek leírása külön is említhető. Nagyon tanulságos, ahogy a város közigazgatása és területe alakul az orosz katonai megszállás következtében, majd a tanácsrendszer bevezetésével, a szegedi határból születő kilenc falu létrejöttével, Csongrád megye alá rendeléssel.

A történetírás problémáját fogalmazta meg Blazovich László, amikor megjegyezte, hogy a korszak története pusztán a közigazgatásban keletkezett iratok alapján nem írható meg. Forrásként többször használja a kor tanúinak följegyzéseit. Összegzést kapunk az államosításról. Summásan állítja, hogy a tulajdonosi szerkezet gyökeresen megváltozott, de a termelési szerkezet alig módosult. Szegeden nagybirtokok csak a város volt. A gyárak egy része bank tulajdonában volt, így az államosítás a város középrétegét, meghatározó iparos és kiskereskedő családokat érintette. A történelmi középosztály Szegeden a holokauszt és az 1945-49 közötti ideológiai és gazdasági harcban 1949-re szétzilálódott, a régi elitet fölszámolták. Az 1960-as években a termelőszövetkezetek működését a városellátási igények szabták meg. Tablót kapunk a szegedi gyáralapításokról.

A fejezet gazdaságtörténete kitekint a rendszerváltoztatás időszakára is. Az 1990-es években az üzembezárások következtében a helyi ipar dolgozólétszámának felét veszi-

tette el. Így olyan helyzet köszöntött be, amely a 19. század előtti várostörténetre volt jellemző: a város lakosságának létalapját a mezőgazdaság és a kereskedelem jelentette. Ahhoz képest teljesen új lehetőség a város további virágzására a 20. században létrejött, erős humán szellemi szféra: Szeged iskola- város és egyetemi város. Az utolsó két fejezet külön mutatja be a szegedi tudomány és a művészi élet helyzetét.

Blazovich László adatokban gazdag monográfiája nem elriasztó. A tudományos munka lényeges, summázott megállapítások hálózatában tárja az olvasó elé Szeged várostörténetét. Célja a hagyományok össze-

FÁBIÁN GYÖRGY

Szatymaz monográfiája

Újabb fehér folt tűnt el a szegedi nagytáj múltjának föltáratlan területeiből. Az önálló településsé válás fél évszázados évfordulója alkalmából jelent meg Szatymaz monográfiája. Szatymaz önálló községként ugyan csak az 1950-i közigazgatási átszervezés óta létezik, de a földnek, amelyen a község létrejött, rendkívül gazdag a múltja. Ezt a múltat és az ezen a területen élő emberek életét mutatja be ez a terjedelmében és tartalmában is imponáns kötet. Kitűnik belőle a település sorsát végig meghatározó elemként, hogy ezer szállal van kötve Szegedhez, sorsa ehhez a nagyvároshoz fűzi, olyanmódon, hogy Szeged története is hiányos volna Szatymaz nélkül, de ugyanakkor az is, hogy ennek a településnek megvan a saját története. Geopolitikai, gazdasági, közigazgatási és politikai tekintetben is Szegedtől függött, sorsa a város fejlődésével párhuzamosan alakult. Szeged külterületéhez, hatalmas tanyavilágához tartozott, népessége jórészt innen rajzolt ki. A kötetből kitűnik az is, hogy igaza volt Erdei Ferencnek, amikor Szatymazt Szeged bolygói között rendhagyó községként említi. (*Város és vidéke*, 1970. 161.). Ez azt jelenti, hogy

foglalása, átadása volt. Sikerral oldotta meg. Sőt személyes megállapításokat megfogalmazva reflektál a várostörténetre. Az egyéni hang a történetíró is a helytörténet szereplőjévé teszi. A várostörténeti korszakok a magyar köztörténet részeként is megjelennek, így írásában sajátos szegedi magyar történet tárul föl.

Célszerű lenne, ha ez az összefoglaló, rendszerező alkotás szegedi helytörténeti tanterv segédanyagaként a közoktatásban is hasznosulna. (*Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2005. 317 k.*)

nem úgy kapcsolódik Szegedhez, mint a szegedi tanyavilág többi része, és az ebből alakult települések.

A természeti környezetnek – ahogy Kiss Tímea tanulmányából kitűnik – különlegessége, hogy két természetföldrajzi terület határán helyezkedik el, a magasabb, homokháti térség és a Tisza vonalához tartozó egykori ártér határán. Ez a természeti környezet különbözőségén túl a későbbi gazdasági-társadalmi fejlődést is meghatározta, és sajátossá tette. A Fehér-tó és környéke pedig, ha ma közigazgatásilag már nem tartozik is hozzá, különösen kiemelkedő, meghatározó jelentőségű része a település fejlődésének, történetének. Ezek a természetföldrajzi adottságok határozták meg az ember megjelenését is ezen a területen.

Béres Mária-nak a terület régészeti múltjával foglalkozó írása szerint e terület történetét a leletek alapján a korai bronzkorra, tehát Kr. e. 2500–1700 közé vezethetjük vissza. A Makó-kultúra emlékei az elsők, melyeket ismerünk erről a vidékről. Ettől kezdve származtak, avarok, szlávok, majd a honfoglaló magyarok emlékeit találták meg a régészek, és a középkorból, kora újkorból

is maradtak fenn tárgyi emlékek, melyek itt előkről és életükről tanúskodnak.

Farkas L. Gyula az emberstan módszerivel vizsgálja meg a régészek föltárta emberi maradványokat, csontvázakat, és ennek alapján különíti el a különböző emberfajtákat, rasszokat.

Szegfű László a település középkoráról már az írott forrásokat vallatja. A kevés forrásanyag miatt viszonylag keveset. A tatárjárás pusztításáig folyamatosan lakott terület volt, utána a kunok szállása lehetett. Szeged és a kunok a terület használatáról viszálykodtak. Mindenesetre már ekkor is Szegedhez tartozónak tekintették. A török alatt kezdődött a szállások helyett a tanyásodás folyamata, amely gazdaságszervezeti változást is jelentett. A Szatymaz név 1676-ban jelent meg először. Szegfű László személynévi eredetűnek tartja.

Géczi Lajos a török kiűzésétől, 1686-tól 1849-ig, a szabadságharc leveréséig tartó időszakot dolgozta föl. Ez fontos időszak a község történetében, mivel mind a birtokviszonyokban, mind a gazdaság- és társadalomszerkezetben, intézményi struktúrában, infrastruktúrában (postaállomás) ekkor jött létre az a berendezkedés, amely a Szegedhez tartozó külterületi egység kialakulását jelentette, és a településfejlődést megalapozta.

Ehhez a korszakhoz illeszkedik – és emiatt ékelődik a történeti fejezetek közé – Juhász Antal tanulmánya a községgé alapítási tartó településtörténetről. Ez ugyan némileg megtöri a történelmi időrendet, mégis ide illik, mert a mai településrendszer kezdetei erre az időszakra tehetők. A szerző nyomán követi a tanyarendszer fejlődését, fényképekkel illusztrálva mutatja be a leghíresebb tanyákat és villákat, a tanyaközpont létrejöttét a 19. és 20. század fordulóján. Szatymaz mai közigazgatási területén 1840 táján már mintegy 250 tanya, 1100-1200 főnyi lakossággal található, és ez növekedett 1949-re mintegy 1000 lakásra és 4000 lakosra.

Sebesi Judit tanulmánya az 1849–1914 közötti időszakot öleli föl. Ez a korszak két-

ségtelenül a település virágkora. Bálint Sándor szatymazi „hódító folyamatként” jellemzi ezt a korszakot. Szeged is ekkor fedezi föl ezt a területet, ekkor indul meg a szegedi polgárság kiáramlása, divatba jött körökben birtokok, tanyák vásárlása. Ehhez a terület természeti adottságai, szőlő- és gyümölcs-termelésre való alkalmassága, a fontos szegedi-budapesti út melletti elhelyezkedése, vasúton való elérhetősége mellett a Szeged számára tragédiát jelentő árvíz utáni helyzet is hozzájárult. A Víz (1879) után ugyanis lényegében ez az egyetlen üdülésre alkalmas terület maradt a szegedi polgárság számára. Az „úri birtokosok” azután óriási szerepet játszottak a szatymazi szőlő- és gyümölcs-kultúra kialakulásában, fejlesztésében. Ebben az időszakban alakult ki a község egyedi, kertvárosi, üdülőterületi jellege, a városias és a tanyás jellegnek az a keveredése, amely Szeged környékének egyedülálló jellegzetességű településévé tette. Valamiféle korlátozott polgárosodás, parasztpolgárosodás is megindult, elsősorban a részben szatymazivá lett szegedi polgárok és értelmiségiek kezdeményezésére alakult gazdakör és más társulások, szervezetek létrejöttével, a kereskedelem, úthálózat, oktatás, egészségügy fejlődésével. Sebesi Judit írása a kötet legnagyobb terjedelmű tanulmányaként, e – Szatymaz szempontjából kulcsfontosságú – periódusnak rendkívül részletes, mindenre kiterjedő társadalomrajzát adja.

Ezt a fejlődést törte meg az első világháború. Következményeit Kanyó Ferencnek az 1919–1944 közötti korszakot átfogó tanulmánya mutatja be. Az ország területi veszteségei gazdasági szempontból közvetlenül is hátrányosan érintették a szatymazi társadalmat, és ennek az időszaknak politikai fejlődése sem kedvezett a dualizmus korában meginduló, a kedvező adottságokon alapuló fejlődés töretlen továbbhaladásának. A virágzó üdülőjellel kissé megkopott, új tulajdonosok jelentek meg, birtokelaprózódás kezdődött, a társadalmi fejlődés megrekedt, a társadalmi különbségek nem csökkentek. A paraszti pol-

gárosodás jegyei azonban nem tűntek el teljesen. A szerző jól érzékelteti ennek a korszaknak az ellentmondásait, mind a polgári demokratikus forradalom, mind a Tanácsköztársaság, mind a Horthy-korszak ellentmondásos viszonyait és hatásukat a település életére.

Farkas Csaba az 1944–1972 közötti időszak történetét dolgozta föl. A háborús károk – a község földrajzi helyzeténél fogva – erősen érintették közvetlenül, materiálisan is a területet. Ki volt téve hadműveleti tevékenységnek és a háború egyéb viszontagságainak. Több tanya és birtok gazdátlan maradt, viszont elég sok jugoszláviai magyar menekült ide. A demokratikus átalakulás, a gazdasági és társadalmi változás itt is megkezdődött. A terület mezőgazdasági jellegénél és sajátos birtok- és tulajdonviszonyainál fogva – amelyek miatt a földreformban csak kevesen juthattak földhöz – 1945-ben a kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt, 1947-ben pedig a Magyar Függetlenségi Párt volt a legerősebb ezen a vidéken, a választásokon a munkáspártok gyöngébben szerepeltek. Ebben a korszakban érlelődött meg Szatymaz történetének egyik legfontosabb változása, a településszerkezeti átalakulással, a belterület kialakításával és a közigazgatási kirendeltség létrehozásával, melyek megalapozták 1950. január 1-jétől az önálló községgé válást. A korszak rendkívül ellentmondásos fejlődése Szatymazt először magas színvonalú mezőgazdasági kultúrája miatt mintaközséggé tette, de az 1950-es évek gazdaság- és társadalompolitikája súlyosan érintette a községet is. A nem szatymazi lakos földtulajdonosok, a szakképzett értelmiségiek elhagyták a települést, a szőlő- és gyümölcskultúra nagy károkat szenvedett.

Az 1956 utáni megtorlást követő konszolidáció viszont, éppen a község adottságainál, mezőgazdasági kultúrájának hagyományainál fogva föllendüléshez vezetett. A háztájit, a részesművelést kihasználva kezdett gyarapodni a község, ez el-lensúlyozni tudta a mezőgazdaság szocia-

lista átszervezésének hátrányos hatásait. A lakossági átrétegződés is megindult, egyrészt érvényesült az iparosítás, a város elszívó hatása, másrészt 1960-tól kezdve a belterületi lakosság jelentősen gyarapodott. Az 1970. évi népszámláláskor még a kiterjedt tanyavilág lakossága volt többségben.

Az 1970-es éveket a község történetének legsikeresebb évtizedeként mutatja be Kanyó Ferenc, amikor 1973 és 1990 között követi nyomon a fejlődést. A városkörnyéki község modern arculatát Szatymaz valóban ebben az évtizedben veszi föl. A községnek és lakosságának anyagi gyarapodását a belterületi lakosság növekedése, korszerű lakóházak megjelenése, a kereskedelem, infrastruktúra fejlődése jelzi. A Szedegről való kiköltözés, a tanyafölújítás, tanya- és lakóház-korszerűsítés is megkezdődött, a szatymazi tradíciók ezt megkönnyítették.

A község történetének időrendi áttekintését a legutolsó évtizeddel, (1990–2000), a rendszerváltoztatás óta eltelt évtizeddel foglalkozó írás, Kanyó Ferenc és Lengyel Istvánné tanulmánya zárja. A piactudományokra áttérés következményeit, az új, demokratikus politikai rendszer működését, hatását térképezik föl, azt a folyamatot, amelynek még a kezdetén tart a szatymazi társadalom is.

A történeti fejezetek részletesen bemutatják a település társadalmi, politikai, gazdasági fejlődésén kívül az oktatásügy, egészségügy, művelődésügy és az életviszonyok alakulását is. Ezt a képet egészítik ki és teszik teljessé a tematikus írások. Kováts Zoltán a népesedési viszonyokat vizsgálja. 1927-től már pontos, részletes adatokból, előtte a történeti statisztika módszereivel próbálja megállapítani a népességgözeget. Az első számszerű adatot 1828-ban találja, 156 lakossal. Megállapítása szerint (ezt Juhász Antal tanulmánya is megerősíti) az 1817 és 1870 közötti időszakra tehető a település benépesedése. 1870-ben már 2554 fő lakik a mai közigazgatási területen, és a két évszám közötti népességmozgást mutatja be a szerző. A későbbi népmozgalmi adatok lényegében az országos trendeket követik. A községgé válás 3897 lakót talál ezen

a területen, ez a szám 1960-ig kisebb, 1970-ig nagyobb mértékben növekszik. 1970 után csökkenés figyelhető meg, de az 1980-as évtizedtől a mozgás már kétirányú, el- és bevándorlás egyaránt folyik, és a község lélekszáma 3300-3500 körül mozog. Az előregedés viszont a népmozgalmi adatokból egyértelmű.

Szorosan kapcsolódik a demográfiai tanulmányhoz Farkas L. Gyula további két munkája. Ezek egyrészt a népmozgalmi adatoknak embertani szempontú (házasságkötés, születés, halálozás) értékelésével, másrészt a gyermekek testi fejlettségének elemzésével nyújtanak fontos adalékot a község életének bemutatásához.

Természetes, hogy a község életének meghatározó jelentőségű tényezőjéről, a szőlőről és őszibarackról külön tanulmány, Fodor Ferenc munkája számol be részletesen. Szatymazt mint a környék egyik legjelentősebb gyümölcstermelő helyét mutatja be, a szőlő- és őszibarack-kultúra kialakulását, fejlődését, technológiai és társadalmi vonatkozásait esettanulmányokkal színesítve tárja föl.

Egy település történetét és életét bemutató kötet nem lehet teljes a rá jellemző nyelvi sajátosságok ábrázolása nélkül. Szabó József két tanulmánya közül az első a szatymazi nyelvjárást – nyelvjárási szövegekkel illusztrálva – mint Szeged környéki tájszólást, a „szögedi nemzet” nyelvéhez tartozót mutatja be, sajátos, helyi változataként. Másik tanulmánya a község földrajzi neveit veszi számba. Ezek a történethez és a népelethez nélkülözhetetlen források.

Péter László írásából megtudhatjuk, hogy Szatymaz a magyar irodalom történetében is jelentős helyet foglal el. A *szatymazolás*, a szegediek Szatymaz-kultusza ugyanis a szegedi vagy Szegeden életlik egy szakaszában megforduló írókat, költőket, hírlapírókat is megérintette. Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Móra és mások szatymazi kapcsolatai, Szatymazról szóló írásai a község történetének különleges színfoltját jelentik.

A község hitéletét két munkából ismerhetjük meg. Polner Zoltán helyi népi imádságokat, hiedelmeket, Krisztus-legendákat közöl. Vass Erika pedig a szakrális néprajz szempontjai szerint mutatja be a népi vallásosság tárgyi emlékeit, a templomi, egyházi és hétköznapi vallásosság helyi sajátosságait.

A kötetet teljessé azok az összeállítások teszik, melyek mintegy keretbe foglalják a tanulmányokat. Pálmái József jeles szatymaziakat bemutató lexikonját, Szegfű László címtani leírását, Gyuris György bibliográfiáját, Juhász Zsuzsa kronológiáját és névmutatóját kell megemlíteni.

Tartalmilag gazdag, megjelenésében is igényes, szép kötettel gazdagodott tehát a Szeged környéki községek történetét, életét feldolgozó tanulmánykötetek sora. A műnek sikerült a tudományos igényt és az ismeretterjesztő jelleget összehangolni, ami az ilyen jellegű kötetek legnehezebb feladata. A kötet elolvasása utáni első gondolat, amely az ember eszébe jut, hogy a könyv egészét az emberközpontság, a szatymazi nép uralja, a száraz tényanyag, a tudományos vizsgálat mögött mindig ott van a szatymazi ember. A sokszerzős tanulmánykötetek legfőbb hibáit, a tanulmányok egyenetlen színvonalát, és a párhuzamosságokat is jórészt elkerüli a kötet. A tanulmányok között nincsenek lényeges színvonalbeli eltérések sem a tudományos igényesség, sem a megírás szempontjából. Néhány tanulmányban találunk ugyan párhuzamosságokat, ezek azonban nagyobb részt elkerülhetetlenek. Összegzésképpen megállapítható, hogy a kötet nagymértékben hozzájárul a községhez való kapcsolódás, a szatymazi identitás megerősödéséhez. (*Szatymaz földje és népe. Szerk. Péter László. Szatymaz község önkormányzata. [2002.] 748 l.*)

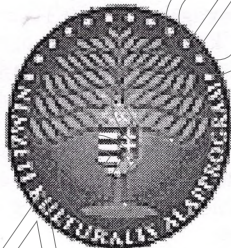
TÁMOGATÓNK

A

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

MINISZTERIUMA

E számunk munkatársai

Apró Ferenc ügyvéd, várostörténész

Bakó Pál ny. megyei bíró (Debrecen)

Fábián György egyetemi docens

Károlyi Attila gimnáziumi tanár

†Ködöböcz József főiskolai tanár (Sárospatak)

Rakonczi János ny. főiskolai tanár

Takács Zsuzsanna könyvtáros

Tamasi Mihály ny. szerkesztő

Toró Tibor ny. egyetemi tanár, az MTA külső tagja (Temesvár)

2005 DEC 13.

Kiadványaink

A Somogyi-könyvtár kiadványai

- 1 *Péter László*: Október fényei Szegeden. Bibliográfia. 1967. 50 p.
- 2 *Gyuris György*: Dugonics András. Bibliográfia. 1969. 50 p.
- 3 *Péter László*: Szeged fölszabadulásától az ország fölszabadulásáig. 1944-1945. Időrendi áttekintés. 1969. 44 p.
- 4 *Vajda László*: Móra Ferenc írásai. Bibliográfia. 1970. 154 p.
- 5 *Gyuris György*: Dugonics könyvtára. Katalógus. 1972. 116 p.
- 6 *Kárász József*: A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1843-1970. 1974. 209 p.
- 7 *Skaliczki Józsefné-Tóth Ferencné*: Kodály műveinek hanglemezjegyzéke. Diszkográfia. 1974. 46 p.
- 8 *Farkas Antal*: Ünnepek készül. Válogatott művek. Válogatta és az előszót írta *Szabolcsi Gábor*. 1975. 154 p.
- 9 *Móra István*: Hazaemlékezések. 1979. 118 p.
- 10 *Gyuris György-Vajda Lászlóné*: Írások Móra Ferencről. Bibliográfia. 1981. 344 p.
- 11 *Hartyányi István*: Mutató Németh László műveire. 1982. 95 p. 250 Ft
- 12 *Apró Ferenc*: Babits Szegeden. 1983. 226 p.
- 13 *Gyuris György*: Balázs Béla. Bibliográfia. 1984. 201 p. 100 Ft
- 14 *Csillag András*: Mutató a Vasváry-gyűjteményhez. 1984. 167 p. 250 Ft
- 15 *Gyuris György-Péter László-Szabó Imre*: Tóth Béla munkássága. 1984. 67 p. 300 Ft
- 16 A Somogyi-könyvtár Kossuth-levelei. Szerk. *Péter László*. 1986. 87 p.
- 17 Kortárs magyar írók évfordulónaptára. Összeáll. *Juhász Zsuzsanna*. 1991. 46 p. 100 Ft
- 18 *Péter László*: Szegedi ferencesek. 1991. 68 p.
- 19 *Jakab Béla*: Beretzk Péter munkássága. Bibliográfia. 1995. 146 p. 100 Ft
- 20 *Takó Edit*: Sík Sándor munkássága. Bibliográfia. 1995. 480 p. 200 Ft
- 21 Írások Péter László 70. születésnapjára. Szerk. *Apró Ferenc* és *Gyuris György*. 1996. 393 p.
- 22 Reizner János. Szerk. *Gyuris György* és *Tandi Lajos*. 1999. 180 p. 300 Ft
- 23 *Gyuris György*: Ruzsoly József munkássága, 1959-1999. Bibliográfia. 2000. 137 p. 300 Ft

Sorozaton kívül:

- Tóth Béla*: Móra Ferenc betűösvényein. 1979. 422 p.
Szeged vasművészete. 1980. 311 p.
Szeged története. 1., A kezdetektől 1686-ig. Szerk. *Kristó Gyula*. 1983. 810 p. 1000 Ft
A Somogyi-könyvtár száz éve. Szerk. *Péter László*. 1984. 448 p. 500 Ft
Szeged története. 2., 1686-1849. Szerk. *Farkas József*. 1985. 846 p. 1000 Ft
Apró Ferenc: Péter László munkássága. Bibliográfia. 1986. 353 p. 300 Ft
Bóna Endre: Medicina in nummis Szegediensis. 1986. 114 p.
Algyő és népe. Szerk. *Hegyi András*. 1987. 460 p.
Vasváry Ödön: Magyar Amerika. 1988. 247 p. 500 Ft
Szeged története. 3., 1849-1919. Szerk. *Gaál Endre*. 1991. 1214 p. 1500 Ft
Tudós tanárok. Vál. *Kellner János*. Szerk. *Péter László*. 1994. 180 p.
Szeged története. 4., 1919-1944. Szerk. *Serfőző Lajos*. 1994. 798 p. 1000 Ft
Kiskundorozsma. Tanulmányok. Szerk. *Kövér Lajos*, *Tóth Sándor László*. 1995. 750 p. 700 Ft
Apró Ferenc: Péter László munkássága. 2. 1996. VI, 256-391. p. Különnyomat. 300 Ft

Az ár nélküliek elfogytak

Csongrád megyei könyvtári füzetek

- 1 *Skaliczki Józsefné*: Zeneművek ajánló alapjegyzéke. 1974. 32 p.
- 2 *Herczeg Mihály*: A hódmezővásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története. 1974. 40 p.
- 3 *Szabó Imre*: Újabb pótlások Szeged főlzabradulásának bibliográfiájához. 1975. 41 p.
- 4 *Huszka Lajos*: Szatymazi szőlőhegyek. 1975. 40 p.
- 5 Százéves a Somogyi-könyvtár. Dokumentumok. 1977. 80 p.
- 6 *Palásti Pál*: Csongrádi házak oromfíszei. 1977. 46 p. 2. kiad. 1978.
- 7 Krónikák a régi Csongrádról. 1704-1901. 1977. 54 p.
- 8 Szentesi tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai. 1977. 100 p.
- 9 *Ménesi Lajosné*: Délvidéki Szemle. 1942-1944. Repertórium. 1977. 84 p.
- 10 *Barta László*: A szentesi örökválság. 1979. 101 p.
- 11 A szentesi honismereti napok előadásai. 1977. 1979. 85 p.
- 12 *Barta László - Páhi Ferenc*: Szentes utcanevei. 1980. 155 p.
- 13 *Polner Zoltán*: A Teknyőkaparó. 1980. 84 p.
- 14 *Kőszegfalvi Ferenc*: Puszták Népe. 1946-1948. Repertórium. 1981. 50 p.
- 15 *Polner Zoltán*: Ördöngösök. 1984. 103 p.
- 16 *Lőkös Imre*: Vásárhelynek szélös határában... 1985. 142 p. 500 Ft
- 17 *Berta Tibor - Petik Ágnes*: Magyar Köztársaság. 1911-1913. 1986. 102 p.
- 18 *Polner Zoltán*: Jegykendő a forgószélben. 1987. 99 p.
- 19 *Zsótér Gergely*: Mindszenti vőfélykönyv. 1987. 65 p.
- 20 *Polner Zoltán*: Hetvenkedők. 1989. 64 p. 150 Ft
- 21 *Horváth Dezső*: Móra köpárnája. 1994. 71 p. 300 Ft
- 22 *Polner Zoltán*: Boldogasszony ágya. 1995. 71 p.

Szegedi arcélek

- 1 *Apró Ferenc*: Írások Juhász Gyuláról. 1993. 55 p. 150 Ft
- 2 *Osztróvszky József*: Reform, forradalom, kiegyezés. Sajtó alá rend. *Ruszoly József*. 1993. 293 p. 300 Ft
- 3 *Ruszoly József*: Dettre János és kora. 1994. 317 p. 250 Ft
- 4 *Sándor János*: Az elfeledett színidirektor. [Makó Lajos]. 1995. 261 p. 300 Ft

Szeged múltjából

- 1 *Polner Zoltán*: Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. 1978. 320 p.
- 2 A Dél-Alföld madárvilága. Szerk. Marián Miklós. 1980. 258 p.
- 3 *Tápai Antal*: Életutam. 1983. 110 p.
- 4 *Ruszoly József*: A szegedi népképviselői közgyűlés. 1848-1871. 1984. 215 p. 200 Ft
- 5 *Vitos György*: Szegedi futballkrónika. 1987. 179 p.
- 6 *Gyuris György*: A Tiszatáj fél évszázada. 1997. 219 p. 300 Ft
- 7 *Ruszoly József*: A Város és polgára. 1999. 182 p. 300 Ft